

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Ковальчук Анастасія Сергіївна

Прим. № _____

УДК 347.73:336.717(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ
В УКРАЇНІ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.С. Ковальчук

**Науковий керівник -
Алісов Євгеній Олександрович,
доктор юридичних наук, професор**

ХАРКІВ - 2023

АНОТАЦІЯ

Ковальчук А.С. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2023.

У дисертації виконано теоретичне узагальнення та міститься нове вирішення наукового завдання, яке полягає у висвітленні особливостей механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні після прийняття й введення в дію нового законодавства про платіжні послуги.

В дисертації на основі аналізу та узагальнення наукових праць та нормативно-правових актів запропоновано новий підхід до розгляду поняття «платіжна система» як своєрідної правової форми, зміст якої висвітлюється через її складові елементи, а сутність розкривається за допомогою позначення основної функції – надання платіжних послуг. З огляду на суттєве оновлення національного законодавства України в сфері надання платіжних послуг вказано на зміну акценту в розумінні сутності поняття «платіжна система» зі здійснення переказу коштів (як було раніше) на виконання платіжних операцій (новий підхід). Підкреслено, що термін «платіжні послуги» є ширшим за змістом відносно пов'язаних з ним понять «платіжні операції» та «переказ коштів».

Сформульовано в контексті ідентифікації суб'єктів платіжної інфраструктури визначення платіжної системи як персоніфікованої організаційно-правової форми діяльності з надання платіжних послуг.

В перебігу розгляду питання про класифікацію платіжних систем запропоновано їх поділ за таким юридичним критерієм як державна легітимація платіжних сервісів на: 1) системи альтернативних (нерегульованих, неофіційних, нелегальних, неформальних, традиційних тощо) грошових переказів, що мають різні назви, форми прояву та механізми функціонування та, 2) платіжні системи створення яких пов'язується з

державою, її фундаторською, організаторською та регуляторною функціями, що знаходять свій прояв у формуванні та адмініструванні платіжної інфраструктури, що забезпечує потреби публічних фінансів.

Окреслено авторське уявлення про періодизацію правового регулювання платіжних систем в Україні. Вказано на подвійний характер поточного етапу юридичного впорядкування сфери платіжного ринку, коли з одного боку послідовно продовжується реалізація курсу на євроінтеграцію, поглиблення пристосування національної моделі платіжних сервісів до вимог *acquis* ЄС та міжнародних стандартів, а з іншого – здійснюється корегування законодавства відповідно до умов воєнного стану. Висловлено прогноз щодо специфіки наступного етапу правового регулювання платіжних систем в Україні, сутність якого буде полягати у скасуванні введених обмежень у роботі платіжних систем після завершення дії режиму воєнного стану та запровадження перехідного періоду задля пристосування національних платіжних сервісів до їх функціонування як частини Єдиної зони платежів у євро (SEPA) у мирний час згідно міжнародним стандартам та післявоєнним економічним умовам.

Застосовано науковий підхід до висвітлення особливостей правового регулювання платіжних систем з позицій фінансово-правового інституту грошового обігу та наведені аргументи проти доктринальних концепцій окремого правового інституту платіжних систем чи підгалузї банківського права - платіжного права через їх дискусійність та недостатню обґрунтованість.

Сформульовано авторське визначення поняття механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем як сукупності взаємопов'язаних юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується стабільне впорядкування суспільних відносин в сфері надання платіжних послуг, що закріплює правовий статус їх суб'єктів, розкриває правову природу й окреслює коло прав та обов'язків таких осіб, визначає види та умови настання

юридичної відповідальності, як інструмента запобігання вчиненню відповідних правопорушень.

Наведено загальну характеристику механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем, якому властиве застосування всіх можливих видів правових норм, що вказує як на його інструментальну складність, так і гнучкість використовуваних засобів.

Здійснено поділ учасників правовідносин, що пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем на: 1) суб'єктів платіжних правовідносин (суб'єктів правових відносин у платіжній системі) та, 2) суб'єктів, які є дотичними до таких правовідносин (органи, що здійснюють правове регулювання таких відносин та реалізують функції їх адміністрування, у тому числі - контрольні).

Узагальнені повноваження Державної казначейської служби України, які запропоновано поділяти на ті, що стосуються: 1) діяльності цього центрального органа виконавчої влади як учасника платіжного ринку і, 2) усіх інших аспектів його організації та функціонування.

Описано модель функціональної взаємодії публічно-фінансової платіжної інфраструктури «СЕП НБУ-ДКСУ» та специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» в сфері розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства, вказано на існування операційної спеціалізації вказаних вище надавачів платіжних послуг.

Встановлено, що операційні взаємини «ДКСУ-банки» не є формалізованою та персоніфікованою формою надання платіжних послуг в сфері публічних фінансів та відбивають усталені функціональні зв'язки та взаємодії цих суб'єктів в публічно-фінансовому секторі платіжного ринку та не можуть розглядатися як окрема платіжна система.

Наведені аргументи відносно зміни організаційної форми СЕП НБУ, необхідності усунення наявних недоліків у Правилах системи електронних платежів Національного банку України, а також більш чіткого визначення

правового статусу такого утворення, його органів управління, контролю та вирішення спорів, детального окреслення їх повноважень.

Відстоюється точка про невідповідність публічному інтересу використання електронних грошей при сплаті податків та зборів, так як їх зобов'язальна правова природа не дозволяє вважати таку операцію належним виконанням відповідного податкового обов'язку.

Висловлено пропозицію про перетворення Державної казначейської служби України в Державний бюджетний банк України та передачу новостворюваному фінансовому органу частини функцій та повноважень Національного банку України, у тому числі - платіжної організації та оператора нинішньої системи електронних платежів НБУ.

Ключові слова: банки, Державна казначейська служба України, електронні гроші, механізм фінансово-правового регулювання, Національний банк України, платіжні операції, платіжні послуги, платіжні системи, система електронних платежів Національного банку України, системи альтернативних грошових переказів.

SUMMARY

Kovalchuk A.S. Financial and legal regulation of payment systems in Ukraine. - *Qualification scientific work on the rights of a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». Yaroslav the wise National Law University. Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2023.

The dissertation research provides a theoretical generalization and contains a new solution to the scientific problem, which is to highlight the features of the mechanism of financial and legal regulation of payment systems in Ukraine after the adoption and introduction of new legislation on payment services.

In the dissertation, based on the analysis and generalization of scientific works and normative legal acts, a new approach to the consideration of the concept of "payment system" as a kind of legal form is proposed, the content of which is

highlighted through its constituent elements, and the essence is revealed using the designation of the main function-the provision of payment services. Taking into account the significant update of the national legislation of Ukraine in the field of providing payment services, it is indicated that the emphasis in understanding the essence of the concept of "payment system" is on transferring funds (as it was before) to perform payment operations (a new approach). It is emphasized that the term "payment services" is broader in meaning in relation to the related concepts of "payment operations" and "transfer of funds".

The definition of the payment system as a personalized organizational and legal form of activity for the provision of payment services is formulated in the context of identifying payment infrastructure entities.

During the consideration of the classification of payment systems, it is proposed to divide them according to such a legal criterion as the state legitimation of payment services into: 1) systems of alternative (unregulated, unofficial, illegal, informal, traditional, etc.) money transfers that have different names, forms of manifestation and mechanisms of functioning, and, 2) payment systems whose creation is associated with the state, its founding, organizational and regulatory functions, which find their manifestation in the formation and administration of payment infrastructure that meets the needs of Public Finance.

The author's idea of periodization of legal regulation of payment systems in Ukraine is outlined. It is pointed out the dual nature of the current stage of legal regulation of the payment market sphere, when on the one hand the implementation of the course towards European integration continues consistently, the deepening of the adaptation of the national model of payment services to the requirements of the EU acquis and international standards, and on the other hand, the legislation is being adjusted in accordance with the conditions of martial law. A forecast was made regarding the specifics of the next stage of legal regulation of payment systems in Ukraine, the essence of which will be to cancel the imposed restrictions on the operation of payment systems after the end of the martial law regime and the introduction of a transition period to adapt national payment services to their

functioning as part of the single euro payment zone (SEPA) in peacetime in accordance with international standards and post-war economic conditions.

A scientific approach is applied to the coverage of the peculiarities of legal regulation of payment systems from the standpoint of the financial and Legal Institute of monetary circulation, and arguments are given against the doctrinal concepts of a separate legal institution of payment systems or a sub-branch of banking law - payment law due to their discussion and insufficient validity.

The author's definition of the concept of the mechanism of financial and legal regulation of payment systems as a set of interrelated legal means by which a stable ordering of public relations in the sphere of providing payment services is ensured, which establishes the legal status of their subjects, reveals the legal nature and outlines the range of rights and obligations of such persons, defines the types and conditions of legal liability as a tool for preventing the commission of relevant offenses.

A general description of the mechanism of financial and legal regulation of payment systems is given, which is characterized by the application of all possible types of legal norms, which indicates both its instrumental complexity and the flexibility of the means used.

Participants in legal relations related to the organization and functioning of payment systems are divided into: 1) subjects of payment legal relations (subjects of legal relations in the payment system) and, 2) subjects that are tangent to such legal relations (bodies that carry out legal regulation of such relations and implement the functions of their administration, including control ones).

Generalized powers of the state treasury service of Ukraine, which are proposed to be divided into those that relate to: 1) the activities of this central executive authority as a participant in the payment market and, 2) all other aspects of its organization and functioning.

The model of functional interaction between the public-financial payment infrastructure "electronic payment system of the National Bank of Ukraine - State treasury service of Ukraine " and the specific payment subinfrastructure "State

treasury service of Ukraine - banks" in the field of cash settlement services for managers and recipients of budget funds, as well as other clients in accordance with the legislation, indicates the existence of operational specialization of the above-mentioned payment service providers.

It is established that the operational relationship "State treasury service of Ukraine - banks" is not a formalized and personalized form of providing payment services in the field of Public Finance and reflects the established functional relationships and interactions of these entities in the public-financial sector of the payment market and cannot be considered as a separate payment system.

Arguments are given regarding the change in the organizational form of the electronic payment system of the National Bank of Ukraine, the need to eliminate existing shortcomings in the Rules of the electronic payment system of the National Bank of Ukraine, as well as a clearer definition of the legal status of such an entity, its management bodies, control and dispute resolution, and a detailed definition of their powers.

The point about non-compliance with the public interest of using electronic money in the payment of taxes and fees is defended, since their binding legal nature does not allow such an operation to be considered a proper fulfillment of the relevant tax obligation.

A proposal was made to transform the state treasury service of Ukraine into the state budget Bank of Ukraine and transfer to the newly created financial body part of the functions and powers of the National Bank of Ukraine, including the payment organization and the operator of the current electronic payment system of the NBU.

Keywords: banks, State treasury service of Ukraine, electronic money, mechanism of financial and legal regulation, National Bank of Ukraine, payment operations, payment services, payment systems, electronic payment system of the National Bank of Ukraine, alternative money transfer systems.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації.

1. Ковальчук А.С. Про деякі теоретичні питання класифікації платіжних систем. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С. 125-132.

2. Ковальчук А.С. Про визначення поняття «платіжна система» в контексті змін чинного законодавства України. *Право та інновації*. 2022. № 1 (37). С. 16–21.

3. Ковальчук А.С. Платіжна система як правова форма. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 793-795.

4. Kovalchuk A.S. On The Situation And Certain Issues Of Approximating The Legislation Of Ukraine On Payment Systems To The European Union Legislation. *European Reforms Bulletin*. 2021. № 4. Pp. 25-31.

Наукові праці, які посвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Ковальчук А.С. До питання про типологію платіжних систем за законодавством України. *Правові засади діяльності правоохоронних органів: до міжнар. дня прав людини та 70-річчя з дня 70-річчя з дня ухвал. Загальної декларації прав людини* : зб. ст., тез наук. доп. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 груд. 2018 р.). Харків: Точка, 2018. С. 42-44.

2. Ковальчук А.С. Про деякі аспекти правового захисту карткових рахунків у сучасних електронних платіжних системах. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики*: зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 квіт. 2018 р.). Харків: Точка, 2018. С. 54-55.

3. Ковальчук А.С. До питання про систему нормативно-правових актів, які ругулюють платіжні системи в Україні. *Правові засади діяльності правоохоронних органів*: зб. наук. пр. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф. (15 груд 2017 р.). Харків: Точка, 2017. С. 8-10.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Еволюція та стан фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні	13
1.1. Платіжна система як об’єкт фінансово-правового регулювання.....	13
1.2. Основні етапи фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні.....	38
1.3. Механізм фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні.....	58
Висновки до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2. Фінансово-правові засади функціонування платіжних систем в окремих сферах публічних фінансів	100
2.1. Концептуальні фінансово-правові засади організації Системи електронних платежів Національного банку України.....	100
2.2. Фінансово-правове регулювання платіжних сервісів Державної казначейської служби України.....	122
2.3. Особливості фінансово-правового регулювання розрахунково-касового обслуговування банками бюджетних коштів та коштів фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування.....	144
Висновки до розділу 2	167
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185
ДОДАТКИ	217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БК України

ВПС ДКСУ – внутрішня платіжна система Державної казначейської служби України

ГК України – Господарський кодекс України

ДКСУ – Державна казначейська служба України

ЄКР – єдиний казначейський рахунок

ЄС – Європейський Союз

ЄЦБ – Європейський центральний банк

МПР – механізм правового регулювання

МФПР ПС – механізм фінансово-правового регулювання платіжних систем

ПК України – Податковий кодекс України

ПС – платіжні системи

СЕП (СЕП НБУ) – система електронних платежів Національного банку України

ЦК України – Цивільний кодекс України;

BIS – Банк міжнародних розрахунків

SEPA (Single Euro Payments Area) – Єдина зона платежів в євро

SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) – Товариство міжнародних міжбанківських фінансових телекомунікацій

TARGET (Trans-European Automated Real-time Gross settlement Express) – Трансєвропейська автоматизована система валових розрахунків у режимі реального часу

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. За останні десятиріччя для організації економічних відносин суттєво зросли роль та значення діджиталізації та інформатизації суспільства. Підвищення рівня технічного та програмного забезпечення як сфер виробництва й обміну, так і побуту визначили впровадження нових форм та способів розрахунків, розробку та запуск в роботу моделей надання платіжних послуг на основі новітніх досягнень комп'ютерної техніки, телекомунікаційних та програмно-інформаційних технологій. Визначилася світова тенденція до розбудови цифрової економіки, де грошові розрахунки спираються на сучасні платіжні системи та забезпечують як публічні, так і приватні потреби. Проте теорія правового регулювання платіжних систем все ще не набула цілостності, носить фрагментарний характер, містить лакуни та суперечності з багатьох фундаментальних питань.

Для забезпечення дієвості правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем необхідно встановити адекватність положень актів чинного законодавства реальним потребам держави та суспільства. Складність формування нормативно-правової бази як необхідної компоненти правового механізму національного ринку платіжних послуг зумовлюється багатьма факторами як теоретичного, так і прикладного характеру. Серед них треба вказати низьку кореляцію змісту підзаконних нормативно-правових актів зі змінами, що вносяться законодавчими актами в процесі удосконалення національної моделі платіжного ринку, а також дотичну до цього процесу повільну динаміку локальної нормотворчості на рівні окремих платіжних систем.

До того ж, існує низка теоретичних питань, які мають або дискусійний характер, або ще чекають свого вирішення через відсутність відповідних наукових досліджень. Тим більше це є показовим в умовах суттєвих змін

чинного законодавства про платіжні системи, коли значно зміщуються акценти в правовому регулюванні національного ринку платіжних послуг та запроваджуються нові цифрові технології в сфері публічних фінансів. До того ж, існує необхідність вивчення питання адаптації національного законодавства України про платіжні системи до *acquis* ЄС, а також імплементацію в практику платіжних сервісів міжнародних принципів, правил та стандартів, що і визначає актуальність, важливість та своєчасність обраної теми дослідження.

Слід зазначити, що дане дослідження спирається на науковий здобуток науковців, які присвятили свої праці різним аспектам правового регулювання банківської діяльності, організації грошового обігу, розрахунково-касового обслуговування сфери публічних фінансів. Серед фахівців, хто приділив увагу такій проблематиці слід вказати Адабашева Т.К., Алісова Є.О., Воронову Л.К., Дмитрик О.О., Ісаєва А.М., Котенка А.М., Заверуху І.Б., Латковську Т.А., Лукашева О.А., Монаєнка А.О., Орлюк О.П., Панфілову Д.А., Пожидаєву М.А., Токареву К.О. та ін.

При здійсненні дослідження використовувалися розробки науковців з загальної теорії права, низки галузевих правових наук, економічної теорії, філософії та інших суспільствознавчих наук, зокрема: Авраменко Л.В., Атаманової Ю.Є., Глібка С.В., Данильяна О.Г., Дашковської О.Р., Кривицького Ю.В., Крисоватого А.І., Махаєвої О.О., Мороза А.М., Музики І.В., Рабіновича П.М., Тарасова О.В. та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «21» листопада 2017 року, протокол № 3 і узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри фінансового права в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми правового забезпечення справляння податків та зборів в Україні», № 0111u000965.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є отримання нових результатів у формі наукових висновків щодо особливостей

механізму фінансово-правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем в Україні, визначення проблем правового регулювання платіжних послуг та розробка рекомендацій щодо їх подолання задля удосконалення національної моделі платіжного ринку.

Задля досягнення вищевказаної мети були визначені такі основні завдання:

- з'ясувати існуючі доктринальні підходи до розуміння поняття «платіжна система» та на підставі аналізу наукових позицій, а також актів законодавства України й іноземних держав сформулювати визначення такої категорії;

- висвітлити специфіку існуючих класифікацій платіжних систем, узагальнити бачення щодо критеріїв їх угруповування задля оцінки дієвості національної моделі організації та функціонування платіжного ринку;

- в перебігу історичної ретроспективи здійснити періодизацію правового регулювання платіжних систем в Україні, встановити особливості поточного етапу такого процесу та спрогнозувати його сутність та спрямованість на найблище майбутнє;

- сформулювати уявлення про механізм фінансово-правового регулювання платіжних систем та його складові елементи, надати їх загальну характеристику;

- визначити правову природу електронних грошей та з'ясувати придатність, припустимість та доцільність їх застосування для потреб публічних фінансів;

- висвітлити роль Національного банку України, Державної казначейської служби України, а також банків в організації та здійсненні розрахунково-касового обслуговування бюджетів та централізованих фондів, розкрити особливості їх функціональної взаємодії;

- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення законодавства України про платіжні системи відповідно до потреб публічних фінансів.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини у сфері організації та функціонування платіжних систем.

Предметом дослідження виступає механізм фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є система загальнонаукових й спеціальних методів наукового пізнання, що були обрані відповідно його меті та забезпечили вирішення поставлених завдань. Серед них: діалектичний метод, історичний метод, порівняльно-правовий метод, формально-логічний метод, метод моделювання та ін.

Зокрема, *діалектичний метод* дозволив виокремити та висвітлити основні підходи до визначення поняття «платіжна система» (підрозділ 1.1.), усвідомити наукові позиції щодо розуміння терміну «механізм фінансово-правового регулювання платіжних систем (підрозділ 1.3), сформулювати узагальнене бачення моделі розрахунково-касового обслуговування бюджетів та централізованих фондів (підрозділ 2.3), а також надати прогноз щодо наступного етапу правового регулювання платіжних систем в Україні (підрозділ 1.2). За допомогою *порівняльно-правового методу* було здійснено зіставлення положень національного законодавства України про платіжні системи з нормативно-правовим актами інших держав (підрозділ 1.1.), в контексті євроінтеграційних процесів розглянуто питання про його гармонізацію з *acquis* ЄС (підрозділ 1.2). *Формально-логічний метод* сприяв вивченню та з'ясуванню зміста й значення термінів, які застосовуються в законодавстві та науковій літературі відносно правового регулювання платіжних систем (підрозділи 1.1, 1.3). Застосування *історичного методу* сприяло розумінню особливостей еволюції правового регулювання платіжних систем в Україні (підрозділ 1.2). *Метод моделювання* забезпечив можливість

створення авторської моделі функціональної взаємодії між суб'єктами публічно-фінансової платіжної інфраструктури та розробити пропозиції щодо її реорганізації (підрозділ 2.2, 2.3). У процесі дослідження було застосовано також *формально-юридичний метод*, що забезпечило здійснення аналізу літературних джерел, актів законодавства, пошуку недоліків правового регулювання платіжних систем та підготовку пропозицій щодо їх усунення (підрозділи 1.2, 2.1, 2.3).

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дана робота є першим комплексним дослідженням механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні після прийняття й введення в дію нового законодавства про платіжні послуги. За наслідками здійсненого дослідження дисертанткою особисто сформульована низка теоретичних та практичних висновків, а також рекомендацій щодо удосконалення законодавства України про платіжні системи. Основними з них є такі:

уперше:

1) запропоновано підхід до розгляду поняття «платіжна система» як своєрідної правової форми, зміст якої висвітлюється через її складові елементи, а сутність розкривається за допомогою позначення основної функції – надання платіжних послуг;

2) сформульовано в контексті ідентифікації суб'єктів платіжної інфраструктури авторське визначення платіжної системи як персоніфікованої організаційно-правової форми діяльності з надання платіжних послуг;

3) вказано на зміну акценту в розумінні сутності поняття «платіжна система» зі здійснення переказу коштів (як було раніше) на виконання платіжних операцій (новий підхід) в перебігу оновлення національного законодавства України в сфері надання платіжних послуг;

4) визначено авторське поняття механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем як сукупності взаємопов'язаних юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується стабільне впорядкування суспільних відносин в сфері надання платіжних послуг, що закріплює

правовий статус їх суб'єктів, висвітлює правову природу й окреслює коло прав та обов'язків таких осіб, визначає види та умови настання юридичної відповідальності, як інструмента запобігання вчиненню відповідних правопорушень;

5) здійснено опис моделі функціональної взаємодії публічно-фінансової платіжної інфраструктури «СЕР НБУ-ДКСУ» та специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» в сфері розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства, що передбачає відповідну операційну спеціалізацію вказаних вище надавачів платіжних послуг;

б) висловлені заперечення з точки зору публічного інтересу щодо використання електронних грошей при сплаті податків та зборів, так як їх зобов'язальна правова природа не дозволяє вважати таку операцію належним виконанням відповідного податкового обов'язку;

удосконалено:

7) підходи до класифікації платіжних систем через оцінку юридичного характеру застосовуваних критеріїв, зокрема запропоновано їх поділ в залежності від державної легітимації платіжних сервісів на: 1) системи альтернативних (нерегульованих, неофіційних, нелегальних, неформальних, традиційних тощо) грошових переказів, що мають різні назви, форми прояву та механізми функціонування та, 2) платіжні системи створення яких пов'язується з державою, її фундаторською, організаторською та регуляторною функціями, що знаходять свій прояв у формуванні та адмініструванні платіжної інфраструктури, що забезпечує потреби публічних фінансів;

8) теоретичні уявлення про періодизацію правового регулювання платіжних систем в Україні, зокрема вказано на подвійний характер поточного етапу юридичного впорядкування сфери платіжного ринку, коли з одного боку послідовно продовжується реалізація курсу на євроінтеграцію, поглиблення пристосування національної моделі платіжних сервісів до вимог *acquis* ЄС та

міжнародних стандартів, а з іншого – здійснюється корегування законодавства відповідно до умов воєнного стану;

9) наукові положення щодо визначення специфіки наступного етапу правового регулювання платіжних систем в Україні, сутність якого буде полягати у скасуванні введених обмежень у роботі платіжних систем після завершення дії режиму воєнного стану та запровадження перехідного періоду задля пристосування національних платіжних сервісів до їх функціонування як частини Єдиної зони платежів у євро (SEPA) у мирний час згідно міжнародним стандартам та післявоєнним економічним умовам;

10) підходи до поділу учасників правовідносин, що пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем на: 1) суб'єктів платіжних правовідносин (суб'єктів правових відносин у платіжній системі) та, 2) суб'єктів, які є дотичними до таких правовідносин (органи, що здійснюють правове регулювання таких відносин та реалізують функції їх адміністрування, у тому числі - контрольні);

11) характеристику механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем, якому властиве застосування всіх можливих видів правових норм, що вказує як на його інструментальну складність, так і гнучкість використовуваних засобів;

12) наукові положення про повноваження Державної казначейської служби України, які запропоновано поділяти на ті, що стосуються: 1) діяльності цього центрального органа виконавчої влади як учасника платіжного ринку і, 2) усіх інших аспектів його організації та функціонування;

набули подальшого розвитку:

13) аргументи відносно зміни організаційної форми СЕП НБУ, необхідності усунення наявних недоліків у Правилах системи електронних платежів Національного банку України, а також більш чіткого визначення правового статусу такого утворення, його органів управління, контролю та вирішення спорів, детального окреслення їх повноважень;

14) судження про те, що операційні взаємини «ДКСУ-банки» не є формалізованою та персоніфікованою формою надання платіжних послуг в сфері публічних фінансів та відбивають усталені функціональні зв'язки та взаємодії цих суб'єктів в публічно-фінансовому секторі платіжного ринку та не можуть розглядатися як окрема платіжна система;

15) науковий підхід до правового регулювання платіжних систем з позицій фінансово-правового інституту грошового обігу та заперечення концепцій окремого правового інституту платіжних систем чи підгалузі банківського права - платіжного права через їх дискусійність та недостатню обґрунтованість;

16) наукова позиція про перетворення Державної казначейської служби України в Державний бюджетний банк України та передачу новостворюваному фінансовому органу частини функцій та повноважень Національного банку України, у тому числі - платіжної організації та оператора нинішньої системи електронних платежів НБУ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки, рекомендації та інші положення можуть знайти свій комплексний застосунок:

- у науково-дослідній сфері – як фундамент подальших наукових досліджень проблем правового регулювання платіжних систем;

- у законотворчій діяльності – для удосконалення національного законодавства України про платіжні системи задля підвищення ефективності правового регулювання ринку платіжних послуг;

- у правозастосовній діяльності – для підвищення дієвості правового регулювання сфери надання платіжних послуг, у тому числі – задля захисту публічних інтересів, а також прав користувачів платіжних послуг;

– в освітньому процесі – для підготовки підручників, навчальних посібників, силабусів освітніх програм та інших методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Фінансове право», «Банківське право», «Податкове право».

Апробація результатів дисертації. Одержані в перебігу здійсненого дослідження висновки, узагальнення та пропозиції обговорювалися на засіданнях кафедри фінансового права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, а також оприлюднювалися на науково-практичних конференціях: IV Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади діяльності правоохоронних органів» (м. Харків, 15 грудня 2017 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади діяльності правоохоронних органів» (м. Харків, 10 грудня 2018 р.); VI Міжнародна науково-практична конференція «Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики» (м. Харків, 18 квітня 2018 р.).

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів (кожен з яких має по три підрозділи), висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки, з яких основного тексту – 184 сторінок. Список використаних джерел включає 272 найменування.

РОЗДІЛ 1

ЕВОЛЮЦІЯ ТА СТАН ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

1.1. Платіжна система як об'єкт фінансово-правового регулювання

Сучасну ринкову економіку неможливо уявити поза застосуванням різноманітних платіжних систем, які забезпечують рух коштів як у виробничій, так і в позавиробничій сферах. Їх роль неможливо переоцінити як відносно окремої країни, так і щодо світової економіки в цілому. За останні роки платіжні системи, як явище, стали сприйматися як загальноновизнана ознака сучасної світової економіки, хоча ще донедавна вони сприймалися лише як один з елементів технологічної інфраструктури [1, 66]. Це не є дивним з огляду на їх бурхливий розвиток, особливо в умовах жорстких карантинних обмежень, що пов'язані з коронавірусною хворобою COVID-19. Скорочення контактних економічних операцій об'єктивно зумовили розвиток технічних засобів та технологій дистанційних розрахунків, підвищили значення електронної торгівлі та зменшення кількості готівки у обігу. Внаслідок зростання рівня віртуалізації, діджиталізації та інформатизації як виробничої, так і побутової сфер людського буття значно трансформуються вже звичні форми й засоби грошових розрахунків.

Публічні фінанси у цьому плані не є виключенням, оскільки сучасні сервіси різноманітних платіжних систем забезпечують практичну реалізацію обов'язків фізичних та юридичних осіб зі сплати податків, здійснення соціальних виплат, міжбюджетних трансфертів, формування та використання коштів валютних фондів, проведення міждержавних розрахунків тощо. Тобто, поза сталим функціонуванням платіжних систем публічні фінанси сучасності вже технічно є неувяними. У свою чергу це визначає актуальність розгляду особливостей механізму фінансово-правового регулювання цього виду

суспільних відносин, необхідність усвідомлення специфіки сучасних платіжних систем як невід'ємної складової правової дійсності, як важливого елемента грошової системи, що забезпечує безперервність грошового обігу на національному та міжнародному рівнях.

У цьому контексті показовим є абз. 4 п. 2 Розділу III Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки (затв. Законом України від 9 січня 2007 року № 537-V) яким передбачені необхідність підготовки та внесення змін до законодавства з питань інформатизації, зокрема з урахуванням вимог щодо: надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним та фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет; запровадження електронного документообігу та електронного цифрового підпису, дистанційного навчання, телемедицини, електронних платіжних систем, електронного бізнесу, електронних бірж, аукціонів і депозитаріїв [2].

Реалізація такого припису відносно платіжних систем неможлива поза вирішенням багатьох важливих теоретичних питань загальноприйнятне розуміння яких в науці на цей час відсутнє, або які поки що є недостатньо розробленими. У першу чергу це стосується визначення самого поняття платіжної системи, її змісту та сутності. Складнощі у вирішенні такого завдання, серед іншого, визначаються високою динамікою змінюваності проявів такого явища у сучасних умовах, а також необхідністю його зіставлення та розмежування з суміжними об'єктами правового впливу (наприклад, платіжна інфраструктура, платіжне середовище, платіжний ринок тощо). Вказаний підхід уможливорює прогнозування наслідків змін в механізмі правового регулювання платіжних систем, особливо це є важливим з огляду на суспільні потреби забезпечення законності в фінансово-правовій сфері, враховує результати системних змін в національній економіці, визначає можливості формування посилення системи економічної безпеки держави та суспільства.

На думку Дмитрик О.О., як раніше, так і дотепер вчені майже одноставні стосовно включення до предмету фінансового права бюджетних і податкових відносин. Однак те, що стосується банківських і валютних відносин, регулювання обов'язкового страхування, грошового обігу і розрахунків, організації платіжних систем і здійснення розрахунково-касового обслуговування – це питання, які ще й дотепер жваво обговорюються на предмет їх включення до сфери фінансово-правового регулювання [3, 75-76]. Такий наголос є слушним, так як відбиває багаторічну наукову дискусію відносно системи фінансового права, позначає проблему вибору форм та методів правового регулювання відносин, що пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем. Він також безпосередньо пов'язаний з питаннями застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства в сфері надання платіжних послуг, оскільки зорієнтований на необхідність пошуків критеріїв розмежування її видів та підстав використання відповідних юридичних засобів забезпечення законності та захисту економічної безпеки держави та суспільства.

Вказане вище актуалізує проблему галузевої приналежності системи правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері організації та функціонування платіжних систем, а відтак звертає увагу на необхідність оцінки способів й спрямованості їх правового впорядкування. Тобто, ставить питання про вирішення класичного завдання стосовно метода правового регулювання платіжних систем, а також приналежності суспільних відносин, що пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем до предмета фінансового права.

Згідно поглядам Алісова Є.О. платіжна система не є самодостатнім явищем, так як її склад і структура базуються на елементах грошової системи та їх взаємозв'язках. При цьому наголошується, що усі платіжні системи використовують як грошову (розрахункову) одиницю офіційну валюту держави та/або застосовують своєрідні механізми зіставлення (порівняння) з нею власних сурогатних грошових знаків (електронні гроші). До того ж,

об'єктивно висловлюється твердження про приналежність фінансово-правового інституту, що являє собою сукупність взаємопов'язаних фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією функціонування безперервного руху грошей у різних формах їх матеріального буття, з одного боку, та у відповідних сферах, секторах, площинах і каналах руху в економіці – з другого, фінансово-правовій галузі [4, 116]. Тобто, за такого підходу правове регулювання платіжних систем необхідно відносити до сфери фінансового права, а точніше включати його до складу фінансово-правового інституту грошового обігу, з чим треба погодитися.

Близькою за змістом до позиції Алісова Є.О. є точка зору Пожидаєвої М.А., яка вважає, що через неухильне задоволення публічного фінансового інтересу щодо переказу коштів і циркуляції грошових потоків платіжні системи можна розглядати у складі грошового обігу як об'єкта фінансово-правового регулювання. На її думку до особливостей фінансово-правового регулювання платіжних систем належить наступне:

- метою регулювання є задоволення необхідної загальносоціальної потреби у переказі коштів, що забезпечує безперебійне переміщення грошових коштів для виконання різних за правовою природою грошових зобов'язань та гарантується кожному через здійснення НБУ нагляду за його проведенням;

- специфіку сучасних правовідносин у сфері організації та здійснення платежів, які наповнюються все більше фінансово-правовим змістом через необхідність державного втручання за участю НБУ шляхом прийняття нормативно-правових актів у сфері регулювання платіжних систем і переказу коштів, здійснення нагляду за платіжними системами, антикризового та антиризикового управління ними, контролю за створенням та використанням платіжних інструментів, а також забезпечення безпеки платежів;

- виникненню відносин у сфері грошового обігу сприяють платіжні системи, функціонування яких тісно пов'язано і з відносинами щодо мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих публічних фондів коштів [5, 441, 442]. Така оцінка є зваженою та базується на

грунтовному аналізі особливостей правового регулювання суспільних відносин, що пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем в Україні. Вона системно відбиває мету та зміст існуючого правового механізму платіжних систем, а не обмежує свою увагу юридичними підставами виникнення зобов'язань з переказу коштів, особливостями правового оформлення участі в платіжній системі чи організаційно-правовою формою платіжної системи як це має місце у поглядах інших науковців. Однак, необхідно зробити застереження стосовно того, що в даному разі більш правильним буде вести мову не про розгляд платіжних систем у складі грошового обігу, а про їх оцінку як складового елемента грошової системи як форми організації грошового обігу. Таке твердження базується на розумінні сутності грошового обігу як безперервного руху грошей при виконанні ними своїх функцій у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі і розрахунки в господарстві [6, 281].

Вкажемо, що в літературі позначені й інші погляди на проблему, що розглядається. Наприклад, Адабашев Т.К. розглядає особливості господарсько-правового регулювання платіжних систем [7], Панфілова Д.А. опрацьовує з позицій цивільного права питання про платіжні системи з огляду на правочини з використанням електронних грошей [8]. Проте такі погляди стосуються лише окремих аспектів чи сфер реалізації правового регулювання платіжних систем, не відрізняються достатнім узагальненням та розумінням економічної, соціальної й юридичної сутності явища. Тому вони повинні сприйматися нами з урахуванням такої особливості при вирішенні проблеми галузевої приналежності системи правових норм, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем.

При цьому убачається необхідним приділити увагу точці зору Лозовицького А.В., який вказує на існування окремого інституту платіжних систем. За його свідченням, аналіз сучасних платіжних систем за правовим режимом їх функціонування дає можливість виявити низку проблем правового регулювання електронних платіжних систем в Україні, а саме: домінування

адміністративного методу управління їхньою діяльністю, превалювання імперативних норм над договірним регулюванням цих відносин, пригнічення ринкових механізмів і конкуренції платіжних засобів, обмеження участі юридичних осіб приватного права в емісії електронних платіжних засобів, неспроможність ефективно реагувати на технологічні зміни й еволюцію платіжних систем [9, 199]. Тобто, в даному разі автором лише констатується переважність засобів публічно-правового регулювання платіжних систем, що з одного боку в цілому не суперечить вказаним вище позиціям Алісова Є.О. та Пожидаєвої М.А., а з іншого – не наводяться необхідні й достатні аргументи щодо існування окремого правового інституту платіжних систем, його ознак та галузевої приналежності, не вказується на потенціал його розвитку в системі права. До того ж, як видно з наведеного, точка зору Лозовицького А.В. спрямована на сприйняття платіжних систем як суб'єктів, а не об'єктів права, оскільки увага цього фахівця зорієнтована на діяльності, а не на функціонуванні таких утворень. Убачається необхідним зробити те застереження, що в контексті положень пунктів 1.28 та 1.29 ст. 1 закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III [10], можна вести мову виключно про діяльність платіжної організації чи учасників платіжної системи. До того ж, аналіз змісту пунктів 46, 49, 59, 60, 77 ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX [11] також дає необхідні підстави для такого твердження.

Зазначимо, що використовують термін «інститут платіжної системи» або схожі з ним й інші наковці. Наприклад, Семіног С.В. оперує поняттям «правові засади інституту фінансових послуг», що безпосередньо пов'язується з прийняттям за останні роки низки спеціальних нормативно-правових актів, що регулюють цю специфічну сферу економічних відносин [12, 78]. Така точка зору є цікавою, оригінальною, але вона потребує додаткового вивчення та пошуку надійних аргументів, так як фактично мова йде про один з елементів грошової системи країни, як правової форми організації грошового обігу. За таких обставин, з огляду на вказану вище позицію Алісова Є.О. можна

теоретично виокремлювати лише фінансово-правовий субінститут платіжних систем, що існує в межах фінансово-правового інституту грошового обігу [4, 116] (грошового обороту [13, 58] чи грошової системи [14, 51] – такі назви можна зустріти у інших авторів).

Підтримують концепцію «інституту платіжної послуги» й інші вчені, розглядаючи його як явище міжгалузеве, що регулюється нормами цивільного, господарського, фінансового (банківського, валютного) права тощо. При цьому наголошується, що значна роль в його розвитку належить Національному банку України, діяльність якого як державного регулятора платіжного ринку полягає у виконанні функцій, закріплених у статті 7 однойменного Закону України [15, 45]. Така точка зору є більш детальною, ніж погляди Лозовицького А.В., спирається на певний аналіз як національного законодавства України, так і актів Європейського Парламенту і Ради Європи. Однак убачається, що такий підхід є дещо звуженим, оскільки зорієнтований виключно на те, що платіжна послуга як вид діяльності на платіжному ринку втілюється в конкретну платіжну операцію і є дією її ініціатора й надавача [15, 47]. Тоді як практика свідчить про те, що зміст таких відносин складніший, а також коло суб'єктів у сфері надання послуг з переказу грошей може бути ширшим. В Україні до них можна віднести, наприклад, операторів поштового зв'язку чи інші небанківські установи, яким Національним банком України видано ліцензію на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків [16]. До того ж, твердження про міжгалузевий характер «інституту платіжної послуги» є цікавим, але неоднозначним. Підкреслимо, що для юридичної науки питання про природу та місце того ж самого банківського права, на яке вказують як на регулятор платіжних послуг, в системі національного права України все ще залишається дискусійним.

Складність вирішення такого завдання яскраво ілюструє Ващенко Ю.В., яка вказує на відсутність у сфері банківської діяльності однорідних відносин, а також застосування для їх регулювання обох методів: і методу владних приписів (імперативний метод), і диспозитивного методу [17, 124].

Убачається, що ставити питання про регулювання, так званого, «інституту платіжної послуги» банківським правом за таких умов є передчасним, потребує суттєвого обґрунтування та може бути предметом окремого наукового дослідження.

В літературі банківське право розглядається в декількох аспектах: як підгалузь фінансового права, яка формується в самостійну комплексну галузь права; як окрему галузь права, що має власний предмет та об'єкт регулювання; як міжгалузевий комплексний правовий інститут, що об'єднує норми кількох галузей права [18, 15]; як інститут адміністративного, господарського чи цивільного права [19, 188]. Це вказує на необхідність уточнення позиції щодо міжгалузевого характеру «інституту платіжної послуги» визначає необхідність пошуку додаткових аргументів на її обґрунтування.

У цьому контексті слід погодитися з думкою Лобач О.М. та Кравченко Н.Г. про те, що потреби цифрової економіки, а відповідно й оновлення фінансової системи, потребують дослідження правової основи їх існування в сучасних умовах. На їх погляд, окрім визначення правового статусу учасників ринку цифрової фінансової системи, окреслення кола нових інститутів, які, безперечно, почнуть функціонувати за викликами часу, потребують дослідження правових режимів не тільки платіжного механізму (системи), які вже започатковані українськими дослідниками, а й режими публічних фондів коштів, які є основою фінансової системи країни, але чомусь перебувають не на передньому плані сучасних реформ, адже мобілізація грошових коштів у ці фонди, як і їх витрачання, не залишиться осторонь новітніх процесів, у тому числі й сфери надання платіжних послуг. Банки, як і інші надавачі платіжних послуг, які вийдуть на цей ринок, теж потребують осмислення викликів не тільки нового конкурентного середовища, а й досягнення нового рівня надання як платіжних, так і банківських послуг, що теж має стати предметом окремого дослідження сучасної банківської (фінансової) науки. Особливої уваги потребує дослідження [15, 48-49].

Така позиція враховує існування небанківських платіжних систем, що мають свою окрему інфраструктуру, особливості організації та функціонування. До того ж останні роки позначилася стала тенденція до згортання банківської монополії здійснення грошових переказів та розширення кола надавачів платіжних послуг [20]. Тому, з огляду на це, об'єктивно можна ставити питання, принаймні, про, умовно говорячі, небанківське платіжне право, або альтернативне банківському платіжне право.

До цього додамо, що окремі фахівці в контексті здійснення економічної діяльності використовують термін «платіжне право». Проте такі погляди остаточно не сформувалися у цілісну наукову концепцію, мають фрагментарний характер. Так, Дуглас Дж. Уейлі, Стівен М. МакДжон досить детально розглядають окремі проблеми, що пов'язані з розрахунковими відносинами, наводять приклади конкретних справ, але при цьому відсутнє узагальнене системне бачення того, що собою являє «платіжне право», у чому полягають його особливості [21, 1-6]. Тому говорити, про беззаперечне формування такої теоретичної конструкції убачається передчасним. Водночас викладений матеріал вказує на об'єктивні потреби забезпечення законності у сфері платіжних послуг, особливо тих, що надаються небанківськими установами. Проблема юридичної відповідальності небанківських платіжних систем є актуальною та має практичну значимість. Про це свідчить виникнення нової категорії судових спорів в Україні, що пов'язані з функціонуванням саме небанківських платіжних сервісів.

В даному контексті наведемо, як приклад, рішення Київського районного суду м. Одеси від 10.07.2020 р. по справі № 90309983 про відшкодування коштів через помилковий переказ внаслідок некоректної роботи платіжного сервісу SharPay [22], за допомогою якого можуть здійснюватися платежі за товари та послуги з рахунку будь-якого мобільного оператора України та з платіжних банківських карток [23]. А також вкажемо на офіційну позицію НБУ про те, що небанківські установи, крім участі у платіжних системах, самі можуть їх створювати [24]. Саме практика такої

діяльності небанківських платіжних систем має потенціал для поглиблення особливостей правового регулювання платіжних послуг, вимагає створення надійних правових механізмів забезпечення економічної безпеки як отримувачів платіжних послуг зокрема, так і усього платіжного середовища – взагалі. Така теза може бути пояснена тим, що навіть проблеми неналежного захисту клієнтів окремої платіжної системи можуть спричинити недовіру до усієї сфери надання платіжних послуг, а відтак - викликати глибоку кризу платежів через стійке небажання використовувати платіжні сервіси широким колом користувачів.

При розгляді питання про міжгалузевий характер правового регулювання платіжних систем важливо вказати на позицію Жукова І.М., який підкреслює, що окремі форми міжнародних розрахунків врегульовано за допомогою міжнародних актів, у яких матеріально-правове регулювання має переважне значення [25, 94]. Фактично, в даному разі розвивається ідея про міжнародне розрахункове право, як частину міжнародного фінансового права. Схожої думки дотримується й деякі інші науковці [26, 15-16].

Загалом питання про міжнародне фінансове право та його систему не є новим для науки. Воно було традиційним предметом наукового розгляду, якому приділили увагу такі знані фахівці як Лісовський В.І. [27, 14], Назаренко А.Т. [28, 348], Ровинський Ю.А. [29, 286] та ін. Відтоді ведеться дискусія щодо поняття, системи та принципів міжнародного фінансового права тощо. На що, цілком слушно, звертає увагу Себастьянугті П., коли підкреслює комплексний (поліюридичний) характер міжнародного фінансового права [30]. Однак, не дивлячись на наявні наукові та науково-популярні публікації, на цей час не можна вважати концепцію міжнародного фінансового права та міжнародного платіжного (платіжно-розрахункового) права, як його складової, остаточно сформованою, оскільки невирішеними залишається ще багато питань [31, 36]. Тобто, цей напрям фінансово-правової науки потребує подальших наукових розшуків, особливо в контексте євроінтеграційних процесів.

Але навіть на такому тлі в літературі чітко позначена позиція за якої до системи міжнародного фінансового права відносяться міжнародні угоди щодо платежів та розрахунків векселями й чеками [25, 96] чи до його предмета правового регулювання включаються міжнародні розрахункові правовідносини [32, 5]. Тим більш це важливо з огляду на зауваження Ю.А. Ровинського про те, що міжнародні фінансові відносини характеризуються тим, що їх становлення відбувається на основі міжнародних угод, а реалізація віднесена до компетенції внутрішньодержавних фінансово-кредитних установ та організацій [26, 14]. А це в контексті євроінтеграційних процесів є вагомим для нашої країни з огляду на завдання наближення законодавства України про платіжні системи до законодавства ЄС, забезпечення першочергових потреб правозастосування у сфері створення сучасного платіжного середовища згідно міжнародним принципам та стандартам. Це чітко вказує на публічно-правову сутність регулювання платіжних систем в Україні та ув'язує його саме з забезпеченням потреб сфери публічних фінансів.

З даного приводу убачається доречним навести точку зору Пожидаєвої М.А., яка слушно наголошує, що, правовідносини, які виникають у сфері грошового обігу у цілому та регулювання діяльності платіжних систем зокрема, не на пряму, але тісно пов'язані з відносинами з мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих публічних фондів коштів. В обґрунтування такої позиції аргументовано зазначається, що застосування норм фінансового права, які регулюють грошовий обіг, різні форми розрахунків, валютні операції при формуванні, розподілі та використанні фондів грошових коштів, сприяє оптимальному функціонуванню фінансової системи, забезпечуючи її збалансованість і стабільність. Поза грошової форми зазначені фонди існувати не можуть [33, 136]. Ми приєднуємося до такої позиції, вважаємо її обґрунтованою, оскільки вона спирається на об'єктивне розуміння економічного змісту відносин у сфері організації грошового обігу, а також місця в сучасній економіці

платіжних систем, їх визначального впливу на організацію та функціонування публічних фінансів.

Відбиттям розуміння вагомості для організації сучасних фінансових правовідносин платіжних систем є те, що вони стали предметом чисельних досліджень з економічної теорії, права, соціології, інформатики та технічних наук. Література з такої тематики є чисельною та багатоаспектною. Проте, не дивлячись на такі обставини в науці небезпідставно висловлюється думка про те, що у фінансово-правовій доктрині України відсутня теорія національної платіжної системи [34, 178]. Загалом таке зауваження свідчить про складність сприйняття такого об'єкта наукового пізнання, а також вказує на існування гострої наукової дискусії з проблем розуміння його сутності. Однак, при цьому не враховуються наявні напрацювання вітчизняної науки у цій сфері, є вельми категоричною, так як безапеляційно не звертає увагу на наслідки досліджень різних галузей науки. На нашу думку, більш доречно говорити про незавершеність формування теорії фінансово-правового регулювання платіжних систем, оскільки такі уявлення багато у чому є фрагментарними, а окремі її елементи є складовими інших наукових концепцій чи доктрин. До того ж платіжні системи як явище динамічно видозмінюється, розвивається під впливом постійного удосконалення технічних засобів та інформаційно-комунікаційних технологій, набуваючи нових якостей та функціональних можливостей.

До питання про визначення поняття «платіжна система» неодноразово зверталися як представники різних галузей науки, у тому числі найчастіше фахівці з економічної теорії, а також науковці-правники. Така фундаментальна теоретична проблема тривалий час є предметом обговорення на шпальтах наукових видань, а також в перебігу дискусії на різноманітних наукових заходах, виступає об'єктом спеціальних наукових досліджень. Але подібний стан речей допоки не призвів до загально прийнятого позитивного результату, пошук остаточного вирішення у цій важливій сфері науки ще триває. Не втратило своєї актуальності таке питання й в умовах необхідності

наближення національного законодавства України про платіжні системи до законодавства Європейського Союзу, так як зумовлює необхідність перегляду акцентів правового регулювання цієї важливої сфери суспільних відносин, а потому - і теоретичного усвідомлення юридичних новацій та прогнозування їх практичних результатів.

Для України у цьому сенсі є важливим врахування досвіду інших держав. Насамперед, є корисним звернення до практики країн Європейського Союзу, які забезпечили належний розвиток свого національного платіжного середовища. Наприклад, як вказує Лауе К., у ФРН, законодавство про розрахункові правовідносини зазнало значних змін через імплементацію до національного права Директиви Європейського парламенту та Ради від 13 листопада 2007 року № 2007/64/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку, зміни директив 97/7/ЄС, 2002/65/ЄС, 2005/60/ЄС, а також 2006/48/ЄС та скасування директиви 97/5/ЄС, що серйозно стимулювало дослідження проблем правового регулювання безготівкових розрахунків [35, 17]. Такий наголос безумовно вартий уваги. Вивчення практики правового регулювання організації та функціонування національного платіжного середовища в економічно розвинутих країнах, а також детальний аналіз його результатів є вагомим чинником створення науково обґрунтованої сталої національної моделі розрахункових відносин в Україні, забезпечення процесів формування сучасного платіжного середовища. Досвід іноземних країн беззаперечно необхідно враховувати й застосовувати як в наукових дослідженнях, так і в нормотворчій та правозастосовній практиці нашої держави.

Одним з багатьох фундаментальних питань, вирішення яких вимагає вирішення завдання побудови дієвого механізму правового регулювання суспільних відносин, які пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем є необхідність чіткого визначення їх поняття, сутності та змісту. На цей час наука не зуміла подолати такої проблеми, не дивлячись на неодноразові спроби досягнення загальноприйнятого науково обґрунтованого визначення. Наукою універсального визначення терміну

«платіжна система» поки не розроблено. Взагалі у сприйнятті сутності поняття «платіжна система» для науковців та практиків притаманна множинність підходів до вирішення такої проблеми. Висловлюються навіть різні точки зору щодо кількості основних підходів до визначення платіжної системи.

Обсяг даної роботи не дає можливість висвітлити навіть реферативно існуючі наукові платформи, що служать фундаментом для розгляду категорії «платіжна система». Вирішення такого завдання ускладнюється ще й різним масштабом сприйняття такого явища, яке аналізується і як загальноекономічна, і як мікроекономічна категорії. Здійснене Балакіною Ю.С. та Кравченко І.С. узагальнення виокремлює структурний, структурно-функціональний, інституційний, процесний підходи при визначенні платіжної системи як загальноекономічної категорії та локалізує структурно-функціональний підхід при її розгляді як мікроекономічної категорії [36, 142]. Наведене відбиває складність завдання, що вирішується, вказує на широту спектру поглядів на проблему, актуалізує потребу пошуку єдиного знаменника для узгодження точок зору зі спірних питань.

На думку Назаренко В. натепер взагалі відсутнє загальновизнане поняття «платіжна система» та існують найрізноманітніші підходи щодо розуміння суті цієї правової категорії. Вона обгрунтовано вважає, що є законодавче визначення поняття «платіжна система», яке не є універсальним, а безліч наукових визначень даного поняття дають змогу умовно визначити такі основні підходи до його розуміння: інструментально-інфраструктурний, інституційний та змішаний [37, 151]. Існуючі точки зору з проблеми, що розглядається, відтворені в таблиці 1 (Додаток Б). Вони наочно ілюструють широту діапазону існуючих визначень, проте мають той недолік, що відбивають в основному, так званий, техніко-економічний напрям вивчення платіжних систем. Юридична характеристика такого предмета правового дослідження обмежується, головним чином, вказівкою на правила та договірні відносини між господарюючими суб'єктами різних форм власності. Це значно

зменшує як теоретичну, так і практичну цінність наукових результатів та не відповідає вимогам щодо всебічного вивчення об'єкта дослідження. За вказаного підходу публічно-правова складова фактично випадає із контексту розглядуваної проблеми й не забезпечує дотримання критерію істини.

Проте вкажемо на суперечливу практику визначення поняття «платіжна система», коли в дослідженнях такого об'єкту багато вчених-економістів усеж розглядають його правові ознаки, але в кінцевих дефініціях не роблять на них необхідний акцент. Так, на думку Бабух І.Б. та Нікіфорова П.О. до елементів платіжної системи відносяться фінансові інститути, які надають клієнтам розрахункові послуги, організовують даний процес на рівні сучасних технологій, забезпечують надійність платіжної системи та її безпеку. Саме до інститутів відносяться різноманітні правила і стереотипи поведінки, частина з яких закріплена у вигляді правових норм і суспільних установ [38, 110].

Ще більш чітко позначає свою позицію Коккола Т., коли вказує, що у вузькому значенні термін «платіжна система» іноді використовується як синонім «міжбанківської системи переказу коштів» або «IFTS». Проте більш узагальнено термін «платіжна система» відноситься до повного набору інструментів, посередників, правил, процедур, процесів та системи міжбанківських переказів коштів які полегшують обіг грошей у країні чи валютній зоні. Нарешті, платіжна система, на його думку, має бути підкріплена надійною правовою основою. Це включає закони, стандарти, правила та процедури, встановлені законодавцями, суди, регулятори, системних операторів та наглядачів центрального банку [39, 25-26].

В даному контексті також слід навести точку зору Чайковського Я.І., який вважає, що платіжна система – це сукупність визначених законом елементів, які служать для переказу грошей між суб'єктами економіки [40, 20]. Зважають на таку правову ознаку й інші українські економісти, наприклад Науменкова С.В., Міщенко С.В. [41, 151], А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін. [42, 70]. Дотримуються схожих поглядів також Адамик Б. та Ткачук В., які керуючись принципами побудови систем і здійснення платежів

в економіці, зробили спробу подолати існуючі в наукових колах відмінності при визначенні поняття «платіжна система», уніфікувати різні теоретичні платформи. Вони запропонували розуміти платіжну систему як сукупність взаємопов'язаних законів, норм, правил здійснення платежів в економіці, у т.ч. через посередницькі організації, шляхом використання всіх форм грошей, платіжних інструментів і засобів, а також підсистем готівкових та безготівкових розрахунків з метою організації грошового обігу в суспільстві [43, 69].

Загалом таке намагання вирішити вагоме теоретичне питання заслуговує на підтримку. Водночас, вважаємо, що запропонована уніфікація наукових поглядів не досягла своєї остаточної мети, так як при цьому були допущені деякі змістовні невідповідності та логічні несумісності, що потребують корегування. При тому, що наведена вище дефініція і покликана поєднати економічні, організаційні та юридичні ознаки такого об'єкта дослідження як «платіжна система», але вона практично представляє його як правову категорію. Крім того акцентуючи увагу на «сукупності взаємопов'язаних законів, норм, правил» автори ототожнюють платіжну систему, яка являє собою різнопланове та багатогранне явище з системою нормативно-правових актів та змістом останніх.

В даному разі також має місце термінологічна аберація чи наявна методологічна похибка, оскільки архітектоніка такого визначення не узгоджується з вимогами теорії систем щодо однопорядковості елементів. Убачається, що не можна зводити на один рівень узагальнення закон, як форму зовнішнього виразу та закріплення правових норм, спосіб надання їм загальнообов'язкового значення [44, 49-50], а також норму права як правило поведінки, як первинну, вихідну форму буття права [45, 112], безпосередній регулятор поведінки суб'єктів права в такій структурі [46, 47]. Утім, пропозиція Адамика Б. та Ткачука В. щодо усунення відмінностей у визначенні поняття «платіжна система» при усіх її вадах є методологічно важливою тому, що поєднує між собою юридичні засоби, здійснення платежів як окремий вид

економічної діяльності, що спрямований на досягнення такої загально значимої мети як організація грошового обігу в суспільстві. Це, серед іншого, підкреслює публічно-правову природу правового регулювання платіжних систем. Робить наголос на привалюванні імперативного методу та необхідності застосування найсуворіших видів юридичної відповідальності, які будуть адекватними суспільній небезпеці (чи шкідливості) правопорушень у цій сфері. Визначає необхідність чіткого законодавчого регулювання таких питань.

У даному разі убачається слушним навести думку Алісова Є.О. про те, що грошовому обігу властиві юридична оформленість та врегульованість його проявів, будови складових елементів тощо [6, 281]. До того ж, наголошує вчений, в юридичній і фінансово-економічній літературі поняття «грошова система» традиційно розуміють як встановлену державою форму організації грошового обігу [47, 123], застосовує він також термін форма й щодо платіжних систем [4, 119-122]. З урахуванням вказаного убачається можливим стверджувати, що таким спорідненим поняттям як «грошовий обіг», «грошова система», «платіжна система» та «платіжні послуги» у сучасних умовах властива правова оформленість. Тому, на нашу думку, є доцільним розглядати проблему розуміння поняття «платіжна система» застосовуючи категорію «правова форма».

Для загальної теорії права та галузевих наук термін «форма» є широко вживаним. В правознавстві він застосовується у різних контекстах: правові форми державного забезпечення національної безпеки, державний контракт як правова форма відносин із задоволення публічних потреб; правова особа як персонативна правова форма; банківська гарантія як правова форма розподілу зобов'язального ризику та ін. [48, 127] Іноді правові форми розглядають як зовнішній вияв правореалізації [49, 8].

Також убачається необхідним звернути увагу на позицію Тарасова О.В., який наголошує, що поза правовою формою суб'єкт права існувати не може, інакше він зіллється із зовнішнім оточенням, його неможливо буде виділити із

зовнішнього світу, ідентифікувати. Безформних суб'єктів права немає. Це перша аксіома правової персонології [50, 178]. З чим варто погодитися. Ідентифікація суб'єктів, які організують та надають платіжні послуги є важливою так як дозволяє здійснювати їх індивідуалізацію, усвідомлювати юридичний зміст платіжних правовідносин, створювати уявлення про ризики та інші їх можливі наслідки, у тому числі щодо юридичної відповідальності учасників таких соціальних зв'язків. Особливості такого підходу буде розглянуто нами нижче в перебігу висвітлення питання про правовий механізм платіжної системи.

Проте, як зауважує Біла В.Р., відсутність єдності серед учених щодо розуміння поняття правової форми призводить до логічних суперечностей у взаємозв'язку положень теорії права та галузевих наук [51, 99]. І хоча вказана методологічна проблема дійсно має місце, але для правової науки її подолання повинне базуватися на філософських уявленнях про те, що форма являє собою спосіб існування і зовнішнього вираження змісту [52, 18], сутність – це сенс існування явища, його якісна характеристика, а зміст – сукупність частин (елементів) предмета, його структурно-функціональна характеристика [53, 16]. Саме за такого розуміння вищевказаних термінів розглянемо проблему визначення поняття «платіжна система».

В даному контексті опрацюємо порушене питання стосовно нормативно-правових актів. Так, відповідно до п. 1.29 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III платіжна система - платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система [10]. В даному разі можна припустити, що така законодавча конструкція закріплює своєрідну правову форму, зміст якої висвітлюється через наведення переліку відповідних елементів, а її сутність розкривається шляхом позначення основної функції - проведення переказу коштів. У своїй єдності таке узагальнене бачення дає нам можливість дещо

абстрактно усвідомити поняття «платіжна система». Звісно воно не є досконалим, має змістовно-логічні вади, проте навіть за таких умов виконує гносіологічну функцію та закладає фундамент розбудови механізму правового регулювання платіжних систем. Виступає його своєрідним стрижнем, основою, оскільки окреслює складові елементи, позначає існуючі між ними взаємозв'язки, а також відбиває сутність такого явища правової дійсності.

Останні зміни у національному законодавстві України про платіжні системи також не дають підстав стверджувати, що завдання визначення поняття «платіжна система» є остаточно вирішеним. Згідно п. 59 ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX платіжна система визначається як система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи [11]. Якщо зіставити таке положення зі змістом Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», то треба вказати на деяке посилення правової характеристики об'єкта, що визначається. Але, треба визнати, що порівняно з попередньою дефініцією має місце відповідна втрата чіткості відносно його структурно-функціональної характеристики. Порівнюючи зміст обох вказаних вище законів підкреслимо зміну акценту в розумінні сутності поняття «платіжна система» зі здійснення переказу коштів (як було раніше) на виконання платіжних операцій, які розуміються як будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього (новий підхід).

Такі самі зміни прослідковуються й щодо п. 8 ст. 4 закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III, де відпочатку до фінансових послуг відносився «переказ коштів», а на цей час за чинною редакцією вказуються «фінансові платіжні послуги» [54].

Також слід зважити на те, що термін «платіжні послуги» є ширшим за змістом відносно пов'язаних з ним понять «платіжні операції» та «переказ

коштів». Згідно п. 58 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX платіжні послуги розуміються як передбачена цим Законом діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій [11]. Це безумовно необхідно враховувати при визначення поняття «платіжна система». Убачається, що саме діяльність з надання платіжних послуг в решті-решт необхідно розглядати як сутність платіжної системи.

Вказані вище особливості правового регулювання платіжних систем в Україні, у тому числі стосовно їх визначення, не є оригінальними та багато у чому є східними з практикою іноземного правотворення, де існують свої теоретичні труднощі відносно проблеми, що розглядається. Так, в Туреччині згідно підпункту v) п.1 ст. 3 Закону «Про платіжні системи та системи розрахунків за цінними паперами, платіжні послуги та установи електронних грошей» платіжна система розглядається як структура, яка має загальні правила і забезпечує інфраструктуру, необхідну для клірингових та розрахункових операцій, що використовуються для здійснення переказів коштів, що виникають у результаті розпоряджень про переказ між трьома або більше учасниками [55]. Тобто, в даному разі розуміння відповідної правової форми загалом досягається за рахунок використання терміну «структура», що забезпечує здійснення переказу коштів відповідно до встановлених правил. Згідно філософських уявлень структура (лат. *structura* - побудова, розміщення, лад, будує, зводжу) - це певний набір, сукупність істотних стійких відношень між різними складниками цілісного утворення [56, 438]. Проте з наведеного не можна чітко усвідомити, про які саме елементи йде мова. У вказаному вище визначенні, відносно інфраструктури вказано на «загальні правила», а також на забезпечення нею інфраструктури, необхідної для клірингових та розрахункових операцій, що використовуються для здійснення переказів коштів. Можемо лише припустити, що в даному разі такими складниками можуть виступати відповідні елементи інфраструктури, що забезпечують здійснення грошових переказів. В цілому це відповідало б положенням теорії

систем, коли платіжна інфраструктура сприймалася б як відбиття складу системи (сукупності елементів), а структура – як взаєморозташування, взаємозв'язки та взаємодії між ними. Проте таке твердження не може вважатися достатньо обґрунтованим, скоріше воно є вірогідним, оскільки з самого наведеного вище нормативного визначення це чітко не витікає. Вказане можна розглядати лише як наші припущення відносно того, що мав на увазі іноземний законодавець, виходячи з наявного розуміння «духу закону».

Також вкажемо, що згідно п. 37 ст. 2 Закону Республіки Сербія «Про платіжні послуги» платіжна система означає систему для переказу грошових коштів між її учасниками з письмовими та стандартизованими процедурами та правилами для обробки, взаємозаліку та / або врегулювання платіжних розпоряджень, що застосовуються до всіх учасників системи [57]. Думається, що наведене визначення також не можна вважати досконалим, оскільки при цьому порушені правила логіки. І хоча воно вказує на певні істотні та загальні ознаки шуканого поняття, що позначають зміст та сутність об'єкта, проте містить похибку «порочного кола», або простіше кажучи – має місце тавтологія [56, 248]. Звісно, такий своєрідний прийом юридичної техніки не йде на користь дієвості правового регулювання та не може служити для нас взірцем, навіть з огляду на те, що схожі підходи властиві не тільки нормативно-правовим актам України, а застосовуються у законодавстві найбільш розвинутих країн світу.

Наприклад, ті ж самі особливості притаманні Закону ФРН «Про нагляд за платіжними послугами (ZAG)» від 17.07.2017 р., де п. (11) Розділу 1 платіжна система визначається як система переказу грошових коштів, заснована на формальних і стандартизованих правилах і єдиних правилах обробки, клірингу або розрахунків за платіжними операціями [58]. Фактично, таке визначення є наслідком імплементації в національне законодавство ФРН Директиви 2007/64 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 листопада 2007 р. щодо внутрішніх платіжних послуг, що вносить зміни до Директив 97/7 / ЄС, 2002/65/ЄС, 2005/60/ЄС та 2006/48 / ЄС та скасовує Директиву 97/5

/ ЄС, оскільки є дослівним відтворенням п. 6 ст. 4 такого акту [59]. В даному разі також не можна визнати задовільним пропоноване визначення, оскільки відсутній навіть натяк на те, що собою являє зовнішній вираз об'єкта. Воно є дуже схожим з визначенням платіжної системи, яке містить п. 59 ст. 1 Згідно п. 59 ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ [11]. Має тіж самі недоліки. Така спроба побудови дефініції «платіжна система» за допомогою словосполучення «система переказу грошових коштів» не виглядає достатньо переконливою та достатньо зваженою, хоча й має відповідний змістовний та сутнісний потенціал. Безумовно, вказівка на «формальні і стандартизовані правила і єдині правила обробки, клірингу або розрахунків за платіжними операціями», заслуговує на увагу, оскільки є відбиттям юридичної характеристики платіжних систем. Вона ніби й позначає їх відповідну правову оформленість, але водночас не дає повного уявлення про об'єкт, що визначається. Врешті-решт це створює враження його аморфності та структурної розбалансованості.

Як правильно вказує Біла В.Р., використання у галузевих юридичних науках категорії «правова форма» як зовнішнього вираження діяльності певного суб'єкта права з реалізації його функцій є скоріш інтуїтивним [51, 99]. Крім того, розглядаючи питання про поняття правової форми публічного адміністрування вона наголошує, що юридична конструкція правової форми є систематизованим і структурованим переліком вимог щодо діяльності публічної адміністрації, а її елементи перебувають у стійких зв'язках, де брак хоча б одного з елементів скасовує регулятивний потенціал волевиявлень та інших проявів активності публічної адміністрації [61, 14]. Таке бачення ситуації є ґрунтовним та відбиває детальний аналіз відносно конкретної сфери застосування терміну, що розглядається.

Проте, якщо зробити екстраполяцію таких висновків на поняття «платіжна система», то ми отримаємо відповідь лише на питання про правове оформлення як функціонування такого об'єкту дослідження, так і його результатів. Таким чином, фактично зведемо його до розгляду відповідних

процедурних моментів, здійснимо тільки динамічну характеристику платіжної системи, тобто – на підставі чого, у якому порядку, яким способом тощо здійснюється надання платіжних послуг (у першу чергу – проводяться грошові перекази). Безумовно, це є важливим. Разом з тим, такий підхід буде неповним, так як поза увагою залишається статика такого явища, яка традиційно в юридичній літературі та в нормативно-правових актах пов'язується з категорією «організаційно-правова форма».

Тому у контексті розуміння терміну «правова форма» є доречним розглянути проблему визначення «організаційно-правова форма», на значимість якого для визначення поняття «платіжна система» вже зверталася увага в літературі. Так, слушною у цьому плані є позиція Пожидаєвої М.А., яка розглядає платіжну систему як єдину цілісну фінансову інституцію, веде мову про її організаційно-правову структуру [5, 16].

Загалом в науці категорія «організаційно-правова форма» відноситься до числа дискусійних як з точки зору її визначення, так і відносно питання про виокремлення властивих їй структурних елементів. Дослідженню таких проблем приділили увагу Аветисян М.Р. [60], Атаманова Ю.Є. [62], Борисов І.В. [63], Ісаков М. [64], Кочергіна К. [65], Кучеренко І.М. [66] та ін. Але, єдиного уявлення про організаційно-правові форми до цього часу не має як в загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках. Зокрема, на проблему неоднозначності застосування терміну «організаційно-правова форма» у контексті різних правових норм обґрунтовано вказує Снісаренко Л.Ю. [67, 372]. Як приклад вкажемо на Державний класифікатор України, який визначає організаційно-правову форму господарювання як форму здійснювання господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо [68]. В даному разі мова фактично йде про

особливості організації форм ведення бізнесу (підприємництва, господарської діяльності тощо). У своїй більшості це стосується теоретичної конструкції «юридична особа», сприяє визначенню її типу, а також допомагає здійсненню персоніфікації в суспільних відносинах.

Вказане вище наглядно ілюструє точка зору Кучеренко І.М., яка зазначає, що організаційно-правова форма юридичної особи - це визначена нормами права сукупність пов'язаних між собою елементів (ознак), яка дає підставу у зовнішньому прояві вирізняти один вид юридичної особи від іншого. Іншими словами, це певна сукупність ознак, визначених в правовій нормі: порядок створення (на підставі засновницького договору чи рішення установчих зборів); установчі документи (статут, засновницький договір, меморандум, установчий акт); права та обов'язки учасників (акціонерів, засновників), зокрема наявність чи відсутність об'єктів права власності на пай (частку, акції); відповідальність учасників (акціонерів, засновників) за борги юридичної особи; порядок управління юридичною особою; порядок реорганізації, ліквідації юридичної особи та ін. [66, 19]. З цим варто погодитися, але з тим застереженням, що поняття організаційно-правової форми можуть застосовуватися й до утворень, які не є юридичними особами.

Показовою у цьому є точка зору стосовно організаційно-правової форми технопарків Глібка С.В., який поділяє їх на два види: 1) юридичні особи та, 2) група юридичних осіб (далі – учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [69, 16]. Це вказує на застосовність терміну «організаційно-правова форма» не тільки відносно юридичних осіб, а орієнтує нашу увагу на можливість існування, так би мовити, «квазі юридичних осіб». Вживають термін «організаційно-правова форма» відносно договорів про спільну діяльність й інші науковці. Наприклад,

Севрюкова І.Ф. та Шевченко Я.М., вказують на такі ознаки договору про спільну діяльність, як: 1) обов'язок сторін діяти спільно без створення юридичної особи; 2) мета діяльності, що об'єднує учасників, може бути будь-якою, але не може суперечити законові [70].

Вагомим у цьому є зміст пунктів 5-7, 15 ст. 71 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ якими встановлюється, що:

- платіжна система має включати три і більше прямих учасників, не враховуючи оператора платіжної системи та розрахункового банку, якщо вони виконують функцію учасника платіжної системи;

- суб'єктами правових відносин у платіжній системі є оператор платіжної системи, розрахунковий банк (розрахункові банки), технологічний оператор (технологічні оператори), учасники платіжної системи та користувачі;

- відносини між суб'єктами платіжних систем регулюються укладеними між ними договорами з урахуванням правил платіжних систем з дотриманням вимог законодавства України (далі - суб'єкти платіжних систем);

- прямі учасники платіжної системи мають право укласти договори з іншими надавачами фінансових платіжних послуг про непрямую участь у цій платіжній системі відповідно до правил платіжної системи [11]. Тобто, з огляду на це можна зазначити, що платіжна система може розглядатися як об'єднання відповідних суб'єктів, що на договірній основі спільно здійснюють певну діяльність (в нашому випадку – надання платіжних послуг). Таке об'єднання передбачає відповідну персоніфікацію, яка зумовлюється необхідністю виділення такого угруповування суб'єктів з загального кола інших осіб, які здійснюють аналогічну діяльність.

Також у цьому контексті є вагомим положення п. 12 ст. 71 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, згідно якому платіжна система має право здійснювати діяльність в Україні з дня внесення Національним банком України відомостей про неї до Реєстру [11].

Додамо також, що відповідно до пунктів 4, 6, 7 та 13 Положення про реєстрацію платіжних систем, учасників платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг (затв. постановою Правління НБУ від 26.09.2022 р. № 208) до Реєстру платіжної інфраструктури вносяться відомості про учасника платіжної системи, технологічного оператора, а також відповідно про саму платіжну систему [71]. Це також є важливим елементом організаційно-правового оформлення та ідентифікації надавачів платіжних послуг, сприяє персоніфікації суб'єктів такої діяльності.

З урахуванням викладеного вважаємо можливим визначити поняття «платіжна система» як персоніфікованої організаційно-правової форми діяльності з надання платіжних послуг.

Для ілюстрації викладеного наведемо інформацію, яка міститься на офіційному сайті НБУ (станом на 07.12.2022 р.), де вказані відомості про 2 державні платіжні системи; 11 платіжних систем, оператором якої є банк; 21 платіжну систему, оператором якої є небанківська установа; 6 міжнародних карткових платіжних систем; 10 міжнародних систем переказу коштів; 6 внутрішньобанківських платіжних систем; 35 технологічних операторів [72].

Як приклад персоніфікованої організаційно-правової форми діяльності з надання платіжних послуг вкажемо міжнародну платіжну систему «MY TRANSFER» (Свідоцтво №25 від 15.07.2015; №25/1 від 29.12.2017; № 25/2 від 04.01.2021). Вид платіжної системи: система переказу коштів. Оператор: АТ «Ощадбанк» [73]. В таблиці 2 (Додаток В) вказані відомості про її учасників.

1.2. Основні етапи фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні

Діалектика багатьох правових досліджень пов'язана з реалізацією принципу історизма, що передбачає необхідність вивчення тих історичних обставин, які зумовлювали прийняття конкретних нормативно-правових актів та визначали зміст й спрямованість правового регулювання відповідної групи

суспільних відносин. Такий методологічний прийом забезпечує розуміння відповідних економічних, соціально-політичних, техніко-технологічних та інших чинників, що визначили шляхи розвитку права, стали побудниками створення певних моделей юридичного оформлення різних сфер суспільного життя та галузей економіки. А відтак, їх відстежування дає можливість прогнозування еволюційних процесів як щодо актів законодавства, так і стосовно тих сфер суспільних відносин, які ними регулюються.

В науковій літературі історичний метод дослідження проблем правового регулювання вже давно став усталеним. Звертає увагу на принцип історизму, як на одне із основоположних правил пізнавальної діяльності Музика І.В. [74, 239]. І усім добре відоме правило за яким, щоб ґрунтовно ознайомитися з будь-яким науковим питанням, необхідно простежити процес його історичного руху [75, 235]. На думку Копиленка О.Л. в основу методології законотворчої діяльності має бути покладено комплексний підхід із використанням філософських принципів єдності соціально-правового і гносеологічного аналізів, об'єктивності, історизму, конкретності істини, використано наукові досягнення зі сфери філософії, політології, економіки, теорії держави і права, державного управління, менеджменту, юридичної деонтології, загальної та соціальної психології, психології управління тощо [76, 51].

Як вказує Білозьоров Є.В. поза історичним контекстом, що пов'язує явища та процеси сучасності з тими процесами й явищами, які їм передували, та тими, що виникнуть на їх основі в перспективі, неможливо пізнати сучасність [45, 23]. У цьому з ним солідаризується Кучук А.М., коли зазначає, що історичний підхід зобов'язує з'ясувати процеси виникнення, становлення та розвитку явищ та процесів, врахувати конкретне історичне середовище, в якому відбувалося їх формування, встановити етапи розвитку тощо. А це, в свою чергу, допомагає правильно зрозуміти сутність категорії, що розглядається, виявити закономірності [77, 23]. Наголошують на такій особливості здійснення юридичних досліджень й інші автори, наприклад Латковський П.П. [79, 1], Лемеха Р.І. [80, 4], Хошуляк В.В. [81, 4] та ін.

Але, не дивлячись на таке загальне розуміння в літературі відсутні комплексні дослідження з питань історії правового регулювання платіжних систем в Україні. Поодинокі публікації фрагментарно зачіпають окремі періоди чи факти прийняття конкретних нормативно-правових актів з питань впорядкування цієї сфери економічних відносин. Загалом така проблема може стати предметом окремого наукового дослідження. Проте, задля більш чіткого уявлення про особливості правового регулювання платіжних систем в Україні убачається необхідним хоча б оглядово розглянути питання його історичної ретроспективи.

Доречно навести точку зору Ситник І.П., що для науковців платіжні системи тривалий час не становили поглибленого інтересу з метою їх дослідження та аналізу, з огляду на те, що до кінця минулого століття платежі і розрахунки здійснювалися у так званому «паперовому» вигляді. При цьому проходження платежу могло тривати кілька днів і залежало від того, яким був платіж – міжнародний, внутрішньо- державний чи внутрішньобанківський [82, 45]. Проте з розвитком технічного оснащення та інформаційно-комунікаційних технологій така ситуація починає дещо змінюватися. Але предметом наукового вивчення в основному стали питання окремих сторін (Ковалко Н. М., Полях В.М. та ін.) [78; 83] чи загального сучасного стану правового регулювання платіжних систем в Україні (Лозовицький А.В.) [9], а також перспективи зміни чинного національного законодавства з огляду на міжнародні стандарти у цій сфері (Махаєва О.О.) [84] тощо.

Як підкреслює Чмелик Г.В., на сьогодні на банківському ринку України функціонують традиційні банківські платіжні системи, такі як система електронних міжбанківських переказів, внутрішньобанківські системи, система «клієнт-банк», система масових платежів [85]. До такого переліку можна додати й інші види платіжних систем та сервісів, у тому числі - небанківські. Відносно кожного з них є можливість прослідкувати еволюцію правового регулювання в Україні, виокремити відповідні знакові історичні

періоди та сформувані загальні характеристики кожного з них та привести такі знання до органічної системи.

Вихідним пунктом такої історичної реконструкції може служити точка зору Пожидаєвої М.А. про періодизацію еволюції застосування електронних платіжних інструментів шляхом виділення трьох основних етапів розвитку: I етап (кінець XVIII ст. – XIX ст.) формування правових передумов зародження платіжних інструментів; II етап (XX ст.) комп'ютеризація платіжних операцій; III етап (XXI ст.) інтелектуалізація здійснення платежів [5, 6]. Звісно, таке бачення історії безпосередньо не розкриває періодизацію правового регулювання платіжних систем в Україні, але сприяє розумінню особливостей розвитку розрахункових засобів, а відтак забезпечує розшуки необхідними історичними маркерами, локалізує часовий вимір відносно пошуку конкретних нормативно-правових актів з питань платіжно-розрахункових відносин. Проте така періодизація не є повною. Вона має часові розриви та орієнтована на висвітлення особливостей розвитку електронних платіжних інструментів, у зв'язку з чим не розкриває специфіку еволюції правового регулювання платіжних систем в Україні.

Також наголосимо, що у своїй більшості становлення та розвиток сучасних платіжних систем пов'язані з діяльністю банків, їх еволюція багато у чому зумовлювалася розширенням та удосконаленням банківських послуг. Як слушно зазначає Орлюк О.П., аналіз світової банківської практики відносить до банківської діяльності комплекс із основних трьох операцій: 1) прийняття грошових вкладів від клієнтів; 2) надання клієнтам позичок і створення нових платіжних засобів; 3) здійснення розрахунків між клієнтами [86, 14]. Впродовж тривалого часу банки забезпечували здійснення переважної більшості платіжно-розрахункових операцій в економіці, відігравали провідну роль в сфері надання платіжних послуг. Відтак питання про історичну ретроспективу правового регулювання платіжних систем в Україні не можна розглядати поза питанням розвитку банківської системи нашої держави. У цьому зв'язку є доречним як ілюстрацію навести узагальнення поглядів

науковців з цього приводу, яке здійснили Онищенко Ю.І. та Борисевич В.С. (Дивись: Таблиця 3 (Додаток Г)) [87, 806].

Як видно з наведеного в таблиці в літературі відсутня єдина позиція щодо етапів розвитку банківської системи України. Позначили своє бачення стосовно кількості таких етапів, їх хронологічних локацій, а також змісту Аржавітін С.М. [93, 35], Брітченко І.Г., Стойка В.С. [94, 45-51], Д'яконова І.І. [95, 14], Дудченко В.Ю. [96, 100] та ін. За такого широкого спектру поглядів вважаємо слушною точку зору тих науковців, які розпочинають періодизацію формування сучасної банківської системи з часу здобуття Україною незалежності, наголошуючи, що Декларація про державний суверенітет та Закон «Про економічну самостійність Української РСР» законодавчо закріпили за нашою країною право самостійного формування власної банківської системи, заклали фундамент створення нових комерційних банків [97, 38]. Підкреслимо, що з вказаними актами законодавства України ми також пов'язуємо і початок правового регулювання платіжних систем в нашій країні, оскільки саме вони стали фундаментом розбудови економічної системи молодій державі, заклали підвалини платіжно-розрахункових відносин в народжуваній ринковій економіці.

Так, згідно абз. 2 розділу VI «Економічна самостійність» Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю [98]. А відповідно до ст. 6 Закона Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 року № 142-ХІІ [99] Українська РСР на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг.

Тобто, через декларування самостійної організації банківської системи та грошового обігу визначався головний орієнтир стосовно створення необхідної платіжної інфраструктури, поза якої неможливо уявити економіку будь-якої суверенної держави. Проте, формування системи платіжно-

розрахункових правовідносин не є одномоментним актом. Здійснювані в країні економічні перетворення відштовхувалися від радянського спадку, несли на собі тривалий час відбиток адміністративно-командної системи господарювання, базувалися відпочатку на актах радянського законодавства.

Тому вважаємо необхідним звернути увагу на позицію деяких науковців, які вказують на перший етап розвитку банківської системи України у період 1988-1990 роки, чи виокремлюють, так звану, «передісторію». Як вважає Колісник М.Б., якщо за початкову точку відліку прийняти запропонований 1991 р., ми цим самим ігноруємо тривалу історію банківництва на території України. Ідентифікація українців як нації, на його думку, відбулася задовго до проголошення незалежності України як держави, якому передували численні спроби відновлення української державності після занепаду Київської Русі. Традиції українського банківництва, зародження та розвиток банківських установ простежується задовго до 1991 р. Тому, на наш погляд, доцільно виділити ще один етап становлення банківської системи, який назвемо «передісторією розвитку банківської системи в Україні» [100, 185-186]. А відтак - й історії правового регулювання платіжної інфраструктури, а відповідно – також і платіжних систем.

Такий акцент на історичні підвалини українських державності та банківництва, беззаперечно, є важливим та цікавим, вказує на необхідність врахування засадничих витоків розбудови системи розрахунково-платіжних відносин в Україні. Проте, загальнотеоретичну цінність має не сама по собі історична ретроспектива еволюції банківської справи на теренах нашої країни від стародавніх часів до сучасності та її виокремлення в окремий етап, а розуміння зародків правового механізму сучасних платіжних систем. Крім того, з огляду на мету та завдання даного дослідження нас, у першу чергу, цікавлять питання правового регулювання організації та функціонування платіжних систем в Україні, які пов'язуються з конкретними актами законодавства саме від моменту набуття державного суверенітету.

Як вказує Лобозинська С., 1990-1991 рр. – це останній період функціонування банківської системи України в умовах колишнього СРСР, він визначається створенням реальних інституційних засад організації банківської діяльності за дворівневим принципом [97, 38]. На той час, в межах здійснюваних в Радянському Союзі економічних реформ 19 жовтня 1990 року IV сесією Верховної Ради СРСР було схвалено Основні напрямки стабілізації народного господарства і переходу до ринкової економіки, згідно розділу 4 «Заходи з стабілізації економіки» яких передбачалося перетворення державних спеціалізованих банків на акціонерні комерційні банки, що діють на рівних умовах з іншими комерційними банками. На них повинно було покладатися безпосереднє кредитне та розрахункове обслуговування народного господарства [101]. Тобто очікувалося розгортання міжбанківських розрахунків поза межами виключно державних банків, залучення до організації та здійснення платежів в економіці новосторюваних комерційних банків.

В межах таких перетворень був прийнятий Закон СРСР «Про Державний банк СРСР» від 11 грудня 1990 року № 1828-1, п. 1 ст. 2 якого передбачав, що Держбанк СРСР разом із центральними (державними, національними) банками союзних і автономних республік (далі іменованими «центральні банки республік») та його установами утворює єдину систему центральних банків, засновану на загальній грошовій одиниці і виконує функції резервної системи. А згідно ст. 24 цього ж закону планувалося, що Держбанк СРСР і центральні банки республік організують розрахунки між комерційними банками через кореспондентські рахунки, що відкриваються цими банками в Держбанку СРСР та центральних банках республік, або іншими способами, прийнятними для комерційних банків [102].

Відповідно до п. 1 ст. 2 закону СРСР «Про банки та банківську діяльність» від 11 грудня 1990 року № 1829-1 банки приймають та розміщують грошові вклади, залучають та надають кредити, здійснюють розрахунки за дорученням клієнтів та банків - кореспондентів та їх касове обслуговування

[103]. За таких умов передбачалося розширення суб'єктного складу надавачів платіжно-розрахункових послуг, а відтак скасування державної монополії на здійснення таких операцій.

Але, соціально-політичні та економічні реалії негативно позначилися на таких планах, яким вже не судилося бути втіленими у життя. Згідно п. 3 постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 року № 873-ХІІ на базі Українського республіканського банку Держбанку СРСР, який проголошувався власністю Української РСР, створювався Національний банк України [104]. Прийняття Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 року № 872-ХІІ [105] ознаменувало реструктуризацію мережі банківських установ, що існувала за радянських часів, створення дворівневої національної банківської системи та заклало на майбутнє правові основи розвитку платіжно-розрахункових відносин в країні.

Згідно ст. 17 Статуту Національного банку України (затверджений постановою Президії Верховної Ради України від 7 жовтня 1991 року № 1605-ХІІ) була створена мережа НБУ, яка складалася із центрального апарату, Кримського республіканського, обласних і Київського міського управлінь, представництв банку за кордоном, обчислювальних, розрахункових і технічного центрів, навчальних закладів, інших установ і організацій, а також апарату інкасації [106], що забезпечило формування первинної платіжної інфраструктури країни. Була запроваджена модель міжбанківських розрахунків за коррахунками, що були відкритими в регіональних управліннях НБУ. Важлива роль у цьому належала розрахунково-касовим центрам (РКЦ).

Проте ще тривалий час розрахункові механізми в економіці базувалися на радянському законодавстві. І хоча переважна кількість розрахункових операцій припадала на банківську систему, але й у небанківському секторі продовжували діяти нормативно-правові акти СРСР, а також функціонували створені за часів Радянського Союзу елементи платіжної інфраструктури. Звертає на себе увагу та обставина, що в економічних відносинах України до

24.05.1993 року застосовувалися затверджені Державним банком СРСР Правила безготівкових розрахунків у народному господарстві № 2 від 30.09.1987 р., п. 5 яких встановлював, що безготівкові розрахунки між підприємствами провадяться:

- а) платіжними вимогами;
- б) акредитивами;
- в) платіжними дорученнями, включаючи перекази через підприємства міністерств зв'язку;
- г) чеками;
- д) зведеними вимогами;
- е) інкасовими дорученнями (розпорядженнями на безспірне списання коштів). При рівномірних та постійних поставках розрахунки можуть проводитися у порядку планових платежів.

Розрахунки між підприємствами та населенням за товари та послуги чеками Ощадного банку СРСР або шляхом списання сум платежів з рахунків за вкладками провадяться у порядку, встановленому Ощадним банком СРСР [107].

Окремо необхідно акцентувати увагу на підпункті «в» п. 5, а також п. 118 Правил Держбанка СРСР № 2, які передбачали можливість здійснення розрахунків у порядку переказу коштів через підприємства зв'язку [107]. Тобто, в умовах домінування банків в системі грошових розрахунків існувала можливість здійснення платіжних операцій й іншими суб'єктами, а конкретно - підприємствами зв'язку, що знайшло своє відображення у галузевому відомчому законодавстві. Так, згідно підпункту «д» п. 8 та п. 16 Поштових правил (затв. наказом Мінзв'язку СРСР від 13.03.1984 р. № 93) до поштових відправлень відносилися грошові перекази (поштові, телеграфні – звичайні та термінові). Цей акт діяв навіть вже в незалежній Україні [108].

Тим більш це є важливим з огляду на те, що на території України, яка з 1947 року є членом Всесвітнього поштового союзу [109], поштова інфраструктура була достатньо розгалуженою та налічувала 26 поштамтів, 54

міських та 483 районні вузли поштового зв'язку, 11 875 сільських відділень, 98 пересувних відділень, 204 пункта поштового зв'язку [110]. Саме через поштову платіжну інфраструктуру здійснювалася значна кількість грошових переказів, а також проводилася виплата пенсій населенню.

Наступний (другий) етап у правовому регулюванні платіжно-розрахункових відносин необхідно пов'язувати з розпорядженням Президента України «Про систему електронного грошового обігу в Україні» від 30 квітня 1992 року № 79, яким з метою забезпечення переходу до сучасних методів здійснення кредитно-фінансових операцій, поліпшення системи обігу грошей та захисту економічних інтересів України передбачалася розробка до 1 липня 1992 року Академії технологічних наук України доручалося за участю заінтересованих державних органів, установ і організацій розробка Державної програми створення системи електронного грошового обігу в Україні. Замовником такої програми був визначений НБУ [111].

Такий крок був необхідним та зумовлювався об'єктивними потребами налагодження ефективної системи розрахунків на базі новітніх досягнень у сфері організації платіжів. Архаїчна система розрахунків за допомогою паперових платіжних інструментів та застарілих форм їх пересилання вже не могла задовільнити зростаючі потреби національної економіки та не забезпечувала належний рівень безпеки розрахункових операцій. Як зазначають Савченко А. та Коваль І., поштові авізо мали термін проходження від 7 до 20 (а інколи й більше) днів. Збитки від шахрайства з фальшивими авізо сягали значних розмірів. Так, у III кварталі 1993 р. вони становили понад 500 млрд. крб. [112, 29].

З огляду на нагальну потребу модернізації системи розрахунків вже наприкінці 1992 року НБУ презентував Концепцію створення системи електронного грошового обігу, відповідно до якої, на першому етапі планувалося створити систему електронних міжбанківських розрахунків, а в подальшому – запровадити систему масових розрахунків населення з використанням пластикових карток. Такий програмний документ був

зорієнтований на нові технології здійснення платіжних операцій за безпаперовою комп'ютерною технологією [9, 201].

У той же період рівнобіжно формувалося національне законодавство України з питань організації безготівкових розрахунків. Постановою Правління НБУ від 24 травня 1993 року № 37 було затверджене Положення про безготівкові розрахунки в господарському обороті України [113], що стало знаковим актом як для налагодження роботи банківської системи і позначило практичну реалізацію визначених статтями 8 і 16 Закона України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 року № 872-ХІІ [105] основних функцій та повноважень Національного банку України. Центральний банк країни вперше видав нормативно-правовий акт з організації не тільки міжбанківських розрахунків, а й загалом з питань системної організації обігу грошових коштів в національній економіці. Вимогами цього Положення повинні були керуватися всі підприємства, організації і установи, незалежно від форм власності, фізичні особи, всі установи банків та розрахунково-касові центри.

Згідно п. 3 Положення про безготівкові розрахунки в господарському обороті України визначалися такі їх форми як платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, чеки, акредитиви та векселі, встановлювалися вимоги щодо їх порядку оформлення та особливостей застосування [113]. Звернемо увагу на те, що на відміну від Правил Держбанку СРСР № 2 [107] Положення про безготівкові розрахунки в господарському обороті України не передбачали здійснення розрахунків у порядку переказу коштів через підприємства зв'язку. Тобто вектор розвитку платіжних систем зміщувався переважно у банківську сферу. Також воно системно узгоджувалося з Положенням про міжбанківські розрахунки в Україні (затв. постановою Правління НБУ від 15.07.1993 № 57) [114], п. 11 якого на рівні комерційного банку (клієнт - комерційний банк) відтворено той самий перелік платіжних інструментів, що і п. 3 Положення про безготівкові розрахунки в господарському обороті України.

Водночас, п. 5 Положення про міжбанківські розрахунки в Україні було визначено, що міжбанківські розрахунки здійснюються:

- шляхом прямих кореспондентських відносин між комерційними банками;
- через систему розрахункових палат Національного банку України;
- через власні мережі систем розрахунків комерційних банків, узгоджених з Національним банком України;

- через клірингові установи [114]. Таким чином, в Україні на найблищу перспективу остаточно окреслювалася конфігурація міжбанківських розрахунків, як системоутворююче явище в сфері організації безготівкового грошового обігу. Проте, значення Положення про міжбанківські розрахунки в Україні з огляду на історичну ретроспективу правового регулювання платіжних систем вказаним не обмежується. Річ у тім, що в п. 11 цього нормативного акту у переліку платіжних інструментів позначені електронні документи та електронні повідомлення (файли) [114]. Сьогодні без таких інструментів неможливо собі уявити правовий механізм функціонування сучасних платіжних систем. Вказане відзеркалює свідоме з боку НБУ перспективне правове регулювання платіжно-розрахункових відносин з орієнтацією на новітні досягнення розвитку комп'ютерної техніки та інформаційних технологій, перспективне втілення в практику розрахунків новітніх електронних систем та засобів телекомунікації.

Реалізація таких новацій знайшла своє втілення в спеціальному законодавстві з питань платежів та розрахунків, зокрема в «Тимчасовій інструкції по забезпеченню захисту електронних міжбанківських розрахунків (платежів) в обчислювальній мережі Національного банку України та про порядок роботи з документами, які мають гриф «Документ особливого обліку», затвердженій наказом Національного банку України від 19.10.93 № 106 [115].

Внаслідок здійснюваної НБУ політики з налагодження сучасної системи платіжно-розрахункових правовідносин в економічному обороті

України 5 серпня 1993 року через систему електронних платежів Національного банку України (далі – СЕП) пройшли перші електронні платежі. Сьогодні СЕП є загальнодержавною системою міжбанківських розрахунків в Україні, що забезпечує проведення переказу коштів через кореспондентські та інші рахунки учасників системи, відкриті в Національному банку України, із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання і захисту інформації. Національний банк України є платіжною організацією та розрахунковим банком для СЕП. Через СЕП здійснюється 98% міжбанківських переказів у національній валюті в межах України, тоді як через кореспондентські рахунки, що відкриті банками в інших банках – 2% таких переказів. Учасниками СЕП є всі банки України та їх філії (наразі 176 банків і 212 філій), Державна казначейська служба України та її управління обласного рівня (28 установ), територіальні управління, установи і навчальні заклади Національного банку України, ПАТ "Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках". СЕП забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків та інших учасників системи [116]. У середньому в день СЕП обробляє 1,8 млн. платежів на суму близько 229 млрд. грн. Проте потенціал СЕП значно більший – її запас пропускної спроможності дозволяє щоденно обробити практично у 10 разів більше документів, ніж теперішні обсяги [117].

Як обґрунтовано зазначає Балакіна Ю.С., із початком роботи СЕП НБУ було усунуто недосконалість паперової технології обробки документів в Україні, що дозволило скасувати паперові та телеграфні авізо у міжбанківських розрахунках і запровадити електронну систему платежів в Україні та стало історичною подією й відправною точкою розвитку безготівкових розрахунків в Україні [118, С. 132]. Ми загалом погоджуємося з такою точкою зору, оскільки вона відповідає дійсності та відбиває реальний стан еволюції платіжних систем в Україні. Проте, треба зробити застереження про те, що початок роботи СЕП НБУ не можна розглядати як відправну точку

розвитку безготівкових розрахунків в Україні, оскільки вони до такої, беззаперечно, важливої події вже застосовувалися в банківській практиці.

В даному разі необхідно вести мову про нові технічні й технологічні можливості, а також новий рівень розвитку безготівкових розрахунків. Саме Система електронних платежів НБУ дала поштовх реалізації нових перспектив в сфері надання платіжних послуг, що призвело до ускладнення та модернізації платіжної інфраструктури, яка на цей час охоплює як банківські (система електронних міжбанківських переказів, внутрішньобанківські системи, система «клієнт-банк», система масових платежів), так і різноманітні небанківські платіжні системи. Що безумовно не могло не позначитися на правовому регулюванні цієї сфери суспільних відносин.

Треба наголосити, що з моменту введення в експлуатацію СЕП НБУ правове регулювання організації та функціонування платіжних систем мало, більшою мірою, спорадичний характер та здійснювалося в основному нормативно-правовими актами Національного банку України. В період з 1994 по 2001 рр. законодавство розвивалося у напрямі введення власної національної валюти – гривні, забезпечення її стабільності та удосконалення правил здійснення безготівкових розрахунків. Так, на зміну Положенню про безготівкові розрахунки в господарському обороті України [113] послідовно прийшли Інструкція «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України» [119], а згодом Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті [120]. В подальшому їй на зміну була прийнята прийнята постанова НБУ «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» від 21.01.2004 р. № 22, яка встановила загальні правила, види і стандарти розрахунків клієнтів банків та банків у грошовій одиниці України на території України, що здійснюються за участю банків [121].

Так само, замість Положення про міжбанківські розрахунки в Україні (затв. постановою Правління НБУ від 15.07.1993 № 57) [114] постановою правління НБУ від 08.10.98 р. № 414 було введено в дію нове одноіменне

положення [122], яке в подальшому також було замінено на інший нормативно-правовий акт [123].

В порядку історичної ретроспективи правового регулювання платіжних систем в Україні необхідно вказати на ту його особливість, що воно відпочатку здійснювалося з огляду на міжнародну співпрацю, необхідність врахування існуючих у цій сфері принципів та стандартів здійснення платіжних операцій як усередині держави, так і у зовнішньоекономічній сфері. Так, з метою налагодження розрахунків між країнами СНД в умовах колапсу радянської банківської системи Україна 22 січня 1993 року підписала Угоду про заснування Міждержавного банку. Основним завданням такого міжнародного акту було забезпечення організації та здійснення багатосторонніх розрахунків між центральними (національними) банками у зв'язку з торговими та іншими операціями. І хоча, серед іншого, в такій Угоді на новостворюваний банк покладалася функція координації діяльності центральних (національних) банків Сторін, що домовлялися, у галузі методології виконання розрахунково-платіжних операцій, організації системи бухгалтерського обліку та звітності з розрахункових та інших операцій, розробка пропозицій щодо зближення режимів нагляду за комерційними банками, мова не йшла про поступку Україною свого суверенітету та економічної самостійності. Згідно п. 1 ст. 5 Угоди передбачалося, що поточні платежі між суб'єктами господарювання здійснюються на двосторонній основі та регулюються їхнім національним законодавством [116]. Таким чином наша держава у тих складних умовах зламу традиційних економічних зв'язків отримувала вагомий засіб забезпечення розрахунків з іноземними партнерами, долала проблему кризи платежів. Захищала національних суб'єктів господарювання від загрози неотримання коштів від іноземних контрагентів чи забезпечувала виконання перед ними власних грошових зобов'язань.

У той самий час, в умовах запровадження нового євроінтеграційного курсу молодій державі було укладено Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх

державами-членами від 14.06.1994 р. Згідно ст. 67 цього міжнародно-правового акту було передбачено, що співробітництво, зокрема, спрямовується на полегшення включення України до загальноприйнятих систем взаємних розрахунків. Технічна допомога зосереджується на:

- розвитку банківських і фінансових послуг, розвитку спільного ринку кредитних ресурсів, залученні України до загальноприйнятої системи взаємних розрахунків;

- розвитку фіскальної системи та її установ в Україні, обміні досвідом та навчанні персоналу;

- розвитку послуг у сфері страхування, що, між іншим, створило б сприятливі умови для участі компаній Співтовариства у створенні спільних підприємств в галузі страхування в Україні, а також розвитку експортного кредитного страхування;

- це співробітництво, зокрема, сприяє розвитку стосунків між Україною та державами-членами у сфері фінансових послуг [124].

Як один з вагомих наслідків такої співпраці було прийнято Положення про впровадження пластикових карток міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, надані послуги та при видачі готівки (затв. постановою Правління НБУ від 24.02.97 р. № 37), якою визначалася спеціальна термінологія, встановлювалися вимоги до банків-еквайєрів, регламентувався порядок проведення операцій, пов'язаних з емісією та використанням банківських платіжних карток, надавалося право українським банкам на участь у міжнародних платіжних системах, встановлювалися особливості ведення бухгалтерського обліку операцій з платіжними картками, а також застосування юридичної відповідальності тощо [125].

Разом з тим окремі питання правового регулювання платіжних систем здійснювалося Національним банком України й іншими нормативно-правовими актами, зокрема - постановами Правління НБУ «Про авторизацію операцій банківських платіжних карток» від 09.11.98р. № 468 [126], а також «Про організацію розрахунків за банківськими платіжними картками» від

23.03.99 р. №135 [127]. Але вони лише фрагментарно уточнювали окремі питання, які впорядковувалися постановою Правління НБУ від 24.02.97 р. № 37 [125].

Системність та певну логічну завершеність правове регулювання платіжних систем в Україні отримало лише з оновленням редакції закону України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III [129], а також прийняттям законів України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV [128], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III [10] й «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III [54]. Такі дії ознаменували новий етап у правовому регулюванні платіжних систем в нашій країні. Підвели певну проміжну риску в процесі налагодження дієвої платіжної інфраструктури, забезпечили впровадження в практику платіжних відносин норм, стандартів, а також технологій, що відповідали сучасним вимогам розвитку світової економіки. За таких обставин була окреслена національна модель організації та функціонування платіжних сервісів в Україні.

За такої моделі провідна роль відводилася НБУ, який згідно п. 7 ст. 7 закону України «Про Національний банк України» 20 травня 1999 року № 679-XIV якому надавалося право визначати напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створювати, координувати та контролювати створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації [128]. Крім того, відповідно до п. 10 ст. 47 закону України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III [129] випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток відносилися до кола банківських операцій.

Проте навіть за таких обставин проглядалася плюралістичність побудованої національної моделі організації та функціонування платіжних сервісів, оскільки п. 10.1 ст. 10 закону України «Про платіжні системи та

переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III відпочатку передбачав можливість створення внутрішньодержавних як банківських, так і небанківських платіжних систем [10].

Після цього основним акцентом в налагоджені роботи національної моделі організації та функціонування платіжних сервісів в Україні стало удосконалення змісту вищевказаних чотирьох законодавчих актів та їх адаптація до перманентного розвитку технічного та програмно-інформаційного забезпечення платіжних сервісів, а також практики надання платіжних послуг. В даному контексті окремої уваги заслуговує питання про гармонізацію національного законодавства України про платіжні системи з асquis ЄС. Особливого значення це питання набуло після підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, згідно ст. 133 якої було визнано важливість наближення чинного українського законодавства у сфері платіжних послуг до законодавства ЄС [130]. По своїй суті укладання Угоди про євроасоціацію стало початком нового етапу правового регулювання платіжних систем в Україні.

У цьому контексті найвагомими актами законодавства Європейського Союзу в сфері платіжних послуг, які виступають дороговказами реформування національної моделі платіжних сервісів України є:

- Директива 2009/110/ЄС Європейського Парламенту і Ради про започаткування та здійснення діяльності установами - емітентами електронних грошей і пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директив 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС і скасовує Директиву 2000/46/ЄС [131];

- Регламент (ЄС) № 924/2009 Європейського Парламенту та Ради про транскордонні платежі у рамках співтовариства, який скасовує Регламент (ЄС) № 2560/2001 [132];

- Регламент (ЄС) № 260/2012 Європейського Парламенту та Ради про створення технічних і бізнес-вимог для кредитних переказів і прямих

дебетових переказів в євро, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 924/2009 [133];

- Директива 2015/849/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей та фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту і Ради, а також скасовує Директиву 2005/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради та Директиву Комісії 2006/70/ЄС [134];

- Директива 2015/2366/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директив 2002/65/ЄС та 2009/110/ЄС, Регламенту (ЄС) № 1093/2010 та скасовує Директиву 2007/64/ЄС [135];

- Регламент (ЄС) 2015/751 Європейського Парламенту та Ради про міжбанківські комісійні збори за платіжні операції, що здійснюються за допомогою платіжних карток [136];

- Регламент (ЄС) 2015/847 Європейського Парламенту та Ради про інформацію, яка супроводжує перекази коштів, який скасовує Регламент (ЄС) № 1781/2006 [137].

Наступним етапом еволюції правового регулювання платіжних систем в Україні можна вважати прийняття та введення в дію закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ [11], який є наслідком тривалого періоду адаптації національного законодавства України до *acquis* Європейського Союзу, а також впровадження існуючої у світі практики організації платіжних сервісів. Така законотворча діяльність стала практичним втіленням прийнятих на себе Україною обов'язків щодо узгодження її національного законодавства з законодавством ЄС відповідно до умов Угоди про євросоціацію. Не можна в даному разі обійти той факт, що за офіційною інформацією на виконання вимог Закону України «Про платіжні послуги» було прийнято 28 нових та піддані оновленню 22 нормативно-правові акти [138].

Процес впровадження положень нового закону в практичну сферу припав на введення в Україні воєнного стану згідно указу Президента України

від 24 лютого 2022 року № 64/2022, що викликало необхідність пристосування функціонування платіжних систем до нових реалій з огляду на можливість обмеження конституційних і прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30 - 34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також введення тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [139].

Це втілюється у запровадження Національним банком України комплексу заходів, які безпосередньо позначаються на функціонуванні платіжних систем та мали стабілізаційний характер в особливий період. Їх правовою основою, стала постанова Правління НБУ від 24.02.2022 р. № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану, до якої у подальшому вносилися чисельні зміни та доповнення. Зокрема, до таких заходів, в основному, відноситься встановлення лімітів на:

- щоденну видачу в Україні готівкових коштів у гривнях з рахунку клієнта в національній валюті;
- на отримання за межами України готівкових коштів з усіх рахунків клієнта банку, відкритих у національній валюті;
- на отримання в Україні готівкових коштів в іноземній валюті з рахунку клієнта в іноземній валюті тощо. Водночас, передбачено, що безготівкові розрахунки здійснюються без обмежень» [140].

З огляду на викладене необхідно наголосити, що сучасному етапу еволюції правового регулювання платіжних систем в Україні властивий подвійний характер. З одного боку здійснюється корегування законодавства в сфері надання платіжних послуг відповідно до умов воєнного стану, а з іншого – послідовно продовжується реалізація курсу на євроінтеграцію, поглиблення таких процесів задля пристосування національної моделі платіжних сервісів до існуючих міжнародних стандартів.

Так, за офіційними повідомленням, плановий перехід на нове покоління Системи електронних платежів відбудеться 1 квітня 2023 р. СЕП НБУ працюватиме в цілодобовому режимі (24/7) на базі міжнародного стандарту ISO 20022, що створить технологічне підґрунтя для приєднання нашої держави до Єдиної зони платежів у євро (SEPA) та реалізації сервісу миттєвих платежів в Україні. Міжнародний стандарт ISO 20022 – універсальний спосіб взаємодії різних автоматизованих систем учасників фінансових і торгових ринків у світі. Він є основою функціонування європейських платіжних систем. Переведення платіжної інфраструктури України на міжнародний стандарт ISO 20022 триває з 2016 р. [141]

Наостанок, убачається можливим висловити прогноз відносно наступного етапу правового регулювання платіжних систем в Україні. За нашими припущеннями його сутність буде полягати у скасуванні введених обмежень у роботі платіжних систем після завершення дії режиму воєнного стану та запровадження перехідного періоду задля пристосування національних платіжних сервісів до їх функціонування як частини Єдиної зони платежів у євро (SEPA) у мирний час згідно міжнародним стандартам та післявоєнним економічним умовам.

1.3. Механізм фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні

Термін «механізм» стосовно правових явищ вже досить тривалий час традиційно застосовується як у загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках. Його вжиток має дуже широкий спектр через різноманітність аспектів використання. Він може розглядатися і як загальнонаукова, і як суто спеціальна (прикладна) категорія, тобто відрізняється певною універсальністю характеру. У літературі широко застосовуються різні, однак змістовно схожі, поняття, сутнісним фундаментом яких виступає слово «механізм». Наприклад, Мороз В.М.,

розглядаючи проблематику механізмів державно-управлінського впливу звертає увагу на «організаційно-правовий», «адміністративно-правовий», «інформаційно-правовий» та «нормативно-правовий» механізми державного управління [142, 65-66]. Можна навести й інші подібні точки зору, які є наслідком як відсутності термінологічної уніфікації, так і багатоманітності розуміння сутності даного поняття. Тому недарма такий термін сприймається як одна із найскладніших та найвагоміших наукових категорій [143, 275], а його дослідження є актуальним не тільки для правознавства, але й для інших галузей знань.

В даному контексті слід погодитися з думкою Кривицького Ю.В., який стверджує, що за рівнем розвинутої системи юридичних знань про МПР (механізм правового регулювання – примітка наша) слід віднести до окремої теорії, тобто комплексу поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення цієї категорії [144, 23]. Проте також є правильним зауваження Альберди Т.Г. про те, що «у межах академічних досліджень зокрема та світової гуманітарної науки загалом поняття «механізм» – і як концепт, і як абстракція високого рівня узагальнення – має широке поле застосування і, набувши наукового статусу, стало практично незамінним як модель пояснення (функціонування) цілої низки явищ. Воно укріпилося в понятійно-категоріальному апараті цілого шерегу наук – від математичної логіки до соціальної антропології; проникло також і в правову матерію. Утім, доводиться констатувати, що детальний дескриптивний аналіз інтеграції поняття «механізм» у юридичну науку з подальшим перетворенням на евристичний концепт «правовий механізм» є в сучасній українській науці помітною теоретичною лакуною» [145, 64]. І це дійсно так, оскільки рівень варіативності розуміння та використання такого поняття у сучасній науці є дуже високим.

Багатозначність розуміння змісту такої категорії зумовлює її застосунок відповідно до власних уподобань конкретних дослідників, що, на нашу думку, зменшує цінність результатів наукових розробок та рівень об'єктивності

рекомедацій з удосконалення правового регулювання конкретних сфер суспільних відносин. В контексті даного дослідження таке завдання стоїть відносно сфери платіжних послуг, а відтак питання про механізм правового регулювання платіжних систем є актуальним, вимагає свого детального розгляду.

Окремо вкажемо на те, що нерідко в наукових працях має своєрідне використання терміну, що розглядається, коли він застосовується без будь-яких пояснень чи застережень, як такий, що усім є зрозумілим. Як наслідок зустрічаються випадки довільного застосування такого поняття у наукових дослідженнях окремих об'єктів чи видів діяльності без врахування його сутності та цільового призначення, у тому числі щодо публічних фінансів. Наприклад, Крисоватий А.І. та Валігура В.А. широко застосовують термін «механізм» відносно таких явищ та об'єктів як гармонізація оподаткування, відшкодування податків, нарахування податків, справляння податків тощо, але на розкривають їх зміст [146, 15, 30, 154-162]. В іншому випадку, досліджуючи правовий механізм державного регулювання господарської діяльності, Шпаков В.В. розглядає його види, елементи, принципи, але не окреслює свого бачення такого терміну [147]. Можна навести й інші приклади такого або схожого ставлення до понятійного апарату. Так, Борисов І.В., опрацьовуючи проблему організаційно-правових форм фінансових установ як правовий механізм узгодження економіко-правових інтересів основних учасників ринку фінансових послуг, не робить навіть спроби розібратися з питанням про розуміння категорії «механізм», але виносить його у назву роботи [148], напевне керуючись тими самими побудниками, що й Крисоватий А.І., Валігура В.А. та Шпаков В.В.

Таку ситуацію влучно охарактеризував Прилуцький Р.Б., коли наголосив, що слід погодитись з тим, що термін «механізм» (у різних варіаціях) у більшості сучасних наукових досліджень використовується без достатнього опрацювання понятійного апарату, коли характеристика механізму використовується як щось саме собою зрозуміле, тобто в якості

формальнологічного прийому й не завжди спричиняє відповідний методологічний ухил дослідження [149, 27], що є слушним. До того ж, така точка зору також звертає нашу увагу на багатоманітності розуміння терміну «механізм». Наслідком такого плюралізму у наукових поглядах стало широке, але термінологічно неузгоджене використання в актах законодавства, наукових публікаціях та навчальній літературі різних, проте споріднених категорій: «механізм правового регулювання» [150], «правовий механізм» [151], «механізм захисту прав людини» [152], «державно-правовий механізм впровадження гендерної рівності» [153], «механізм забезпечення економічної конкурентоздатності» [154], «механізм реалізації оверсайта платіжно-розрахункових систем» [155], «правовий механізм застосування електронного банкінгу» [156], «правовий механізм державного регулювання» [147] тощо.

Ілюстрацією цьому може служити, точка зору Єршової Н.Г., яка при розгляді поняття правового механізму в контексті публічної політики наводить 11 прикладів застосування словосполучень з терміном «механізм» [157]. Розглядаючи питання про категорію «механізм» в юридичних конструкціях Альберда Т.Г. вказує на 15 випадків її безпосереднього використання [145, 65-66]. На нашу думку спектр застосунку подібної термінології є значно ширшим. Тому, такий стан речей актуалізує необхідність обґрунтованості, уніфікації, більш чіткої визначеності та обачності у застосуванні відповідного понятійного апарату.

У даному контексті звертає на себе увагу позиція Онищенко С.В., Бережної А.Ю. та Філонич О.М., які вважають, що за більш-менш загальним розумінням, термін «механізм» являє собою спосіб, що визначає порядок будь-якої діяльності, послідовності взаємодії певних ланок та елементів або внутрішню будову, сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище. На їх думку таке визначення не підходить для опису соціально-економічних механізмів, але дозволяє виокремити основні ознаки механізму [158, 109]. Ми зважуємо на таке застереження, але вважаємо таку позицію непослідовною, оскільки в подальшому Онищенко С.В. та її співавтори

вказують, що як більшість соціально-економічних категорій механізм сприймається як сукупність елементів, що є взаємопов'язаними та взаємодіючими [158, 109]. Тобто, якщо здійснити естраполяцію узагальненого бачення поняття механізму вказаними авторами стосовно сприйняття ними механізму як соціально-економічної категорії, то в підсумку отримаємо варіативні розуміння такого явища, як система. І в першому, і в другому випадках має місце відповідна сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів. Це саме стосується сприйняття терміну «механізм» при його застосування задля потреб будови відповідних юридичних конструкцій.

Більш зваженими та прийнятними є позиції інших авторів. Так, Древаль Ю.Д. зазначає, що тлумачні словники «механізм» у пов'язанні із соціальними явищами та процесами найчастіше характеризують як «внутрішню будову, систему чого-небудь» [151, 58]. А згідно поглядам Альберди Т.Г., поняття механізм як родова наукова абстракція може застосовуватися для характеристики достатньо широкого кола явищ та процесів. Без використання категорії «механізм» дескриптивний опис низки правових явищ є неповним, а в деяких випадках – узагалі неможливий [145, 65, 66]. З таким акцентом ми безумовно погоджуємося.

Оскільки термінологічній багатоманітності притаманна неузгодженість розуміння змісту самого терміну «механізм», то є зрозумілим те, що тривалий час питання про його застосування залишається предметом наукової дискусії. Наслідком різнорідних наукових розшуків у цій сфері є досить велика кількість підходів які можуть мати як несуттєві відмінності, так і докорінні розбіжності щодо подолання проблеми, що розглядається. У цьому слушним є застереження Кривицького Ю.В. про те, що для сучасної теорії права характерним залишається плюралізм підходів до розуміння МПР. При цьому жоден з них не може претендувати на абсолютність та вичерпність [159, 76]. Таке бачення відзеркалює реальну ситуацію у зв'язку з наявними чисельнимим публікаціями за такою проблемою.

Для ілюстрації такого стану наведемо точку зору Тарахонич Т.І., яка вказує на те, що в юридичній літературі сформувався широкий та вузький підходи до розуміння механізму правового регулювання. В обох випадках авторка визначає поняття «механізм» через систему (або сукупність) правових засобів (елементів), різниця між ними загалом полягає в авторських позначеннях мети та наслідків їх застосування. За широкого підходу мова йде про впорядкування суспільних відносин, а за вузького – регулювання (або в іншому разі – приведення у відповідність з визначеними державою моделями поведінки) суспільних відносин. Одночасно вказується на системний, інструментальний, діяльнісний, а також інтегративний (комплексний) підходи до аналізу зазначеної категорії [160, 13-15]. На це саме звертає увагу й Кривицький Ю.В. [159, 75], проте в подальшому він додає до такого переліку комунікативний підхід [161, 12], що є ще одним свідченням непростой наукової дискусії з цієї проблеми.

Наведена точка зору Тарахонич Т.І. безумовно є цікавою та вартою уваги, але прийняти її беззастережно не можна, оскільки вона потребує більш чіткого розмежування в позначених підходах. Не дивлячись на широке коло наведених вченою наукових позицій та їх аналіз, потрібна як деталізація, так і узагальнення мети та наслідків застосування системи правових засобів, що охоплюються розумінням «механізм правового регулювання». Саме через це можна більш виразно здійснити виокремлення таких підходів, як одного з прийомів розкриття змісту теоретичної конструкції, що розглядається, а відтак – визначити перспективу її практичного використання відносно конкретного явища (сфери, об'єкта тощо). До того ж, такий метод дослідження дає змогу забезпечити подальші наукові розшуки інших чинників наукового моделювання, у тому числі визначитися з найповнішим складом елементів, зрозуміти особливості їх структури, усвідомити наявні взаємозв'язки, спрогнозувати перспективи та напрями розвитку такої конструкції тощо.

За наслідками здійсненого Степаненком С.В. морфологічного аналізу за змістом та складом поняття «механізм» (грец. μηχανή *mechané* – машина), в

більшості випадків визначається як система елементів, якими виступають як цілі, функції, методи, форми управління, ланки. Більш механістичне бачення механізму передбачає визначення його як пристрою, устрою функціонування рухомих ланок або деталей. Окремі дослідники бачать його як взаємодію між центром та суб'єктами або як форму прояву виробничих відносин [143, 275-276]. Вказане наочно ілюструє неоднозначність розуміння терміну, що розглядається. З огляду на обмеженість обсягу даного дослідження ми не маємо можливості здійснити детальний розгляд такої проблеми. У свою чергу це зумовлює необхідність обрання конкретної наукової платформи з уже позначених в літературі задля забезпечення чіткого розуміння поняття механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні, а відтак позначити подальші шляхи його дослідження.

За цим необхідно зробити застереження про те, що попри наявність чисельних публікацій з питань визначення поняття «механізм правового регулювання» та специфіки фінансово-правового регулювання сфери платіжних послуг комплексно проблема механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні не досліджувалася. В даному разі показовою є дисертація Пожидаєвої М.А., яка детально розглядає особливості фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні, використовує такі терміни як «механізми захисту прав користувачів платіжних систем», «механізм розрахунку», «інструментально-інфраструктурний механізм переказу коштів» тощо [5, 11, 17, 37]. Але при цьому вчена не торкається проблеми визначення відповідного механізму, його ознак та структури. Проте, навіть така точка зору дає для нас деякі орієнтири для вирішення поставленого завдання. Здійснене Пожидаєвою М.А. дослідження безумовно є знаковою подією в фінансово-правовій науці, оскільки вперше на рівні докторської дисертації комплексно викладені основоположні питання фінансово-правової теорії щодо сфери організації та функціонування платіжних систем, проте й воно не охоплює увесь спектр проблем у цій сфері. У зв'язку з чим ми маємо

звертатися до досліджень як з загальної теорії права, так і до праць фахівців з галузевих правових наук, спиратися на результати їх наукових розшуків.

Наголосимо, що такий методологічний прийом не є новим для юридичної науки. Наприклад, його використовує Стукаленко О.В., коли вказує, що поняття «механізм правового регулювання» є родоваю категорією для «механізму адміністративноправового регулювання» [162, 21]. Водночас, Бевз С.І. при розгляді питання про механізм адміністративно-правового регулювання державного управління господарською діяльністю, вказує на поєднаність державного управління та господарської діяльності [163, 44]. Тому ми вважаємо можливим вдатися до нього задля досягнення завдань даної роботи відносно механізму правового регулювання платіжних систем.

За цим, як до вихідних загальнотеоретичних положень дослухаємося до аргументів Кривицького Ю.В. про те, що з-поміж існуючих методологічних підходів до інтерпретації механізму правового регулювання він зробив вибір на користь інструментального, в основі якого знаходиться ідея, що «право – особливий соціальний регулятор». За результатами опрацювання системних, телеологічних і гносеологічних ознак механізму правового регулювання під останнім розуміється система юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується стабільне впорядкування суспільних відносин із метою найбільш оптимального узгодження індивідуальних, громадських і державних інтересів суб'єктів права, а також встановлення законності та правопорядку. Елементами механізму правового регулювання є норми права, правовідносини, акти застосування й акти тлумачення юридичних норм [161, 7].

Фактично вказаний автор пропонує розглядати склад елементів механізму правового регулювання за існуючого в науці вузького підходу, тоді, як спектр наукових поглядів значно ширший. Як свідчить Стукаленко О.В., окремі науковці виділяють лише три елементи: 1) норми права, які встановлюють загальні та юридичні обов'язкові правила поведінки тих учасників суспільних відносин, які перебувають у сфері правового

регулювання; 2) правовідносини, що є найважливішим і необхідним елементом реального життя права; 3) акти реалізації юридичних прав та обов'язків – фактична поведінка суб'єктів правовідносин щодо здійснення їх прав та обов'язків. Більшість науковців до структури механізму адміністративно-правового регулювання відносять такі основні елементи: 1) норми адміністративного права; 2) адміністративноправові відносини; 3) реалізацію прав та обов'язків; 4) акти застосування адміністративноправових норм. Поряд із цим виокремлюються факультативні елементи: принципи адміністративноправового регулювання, мета та завдання, функції, методи, форми та структури (суб'єкти) адміністративно-правового регулювання; практична діяльність апаратів, служб та окремих працівників; юридичний факт; акти тлумачення норм адміністративного права; принципи, інструменти, методи регулювання, а також процедури і алгоритми реалізації діяльності тощо. Інші дослідники до елементів механізму правового регулювання відносять юридичні факти; правові санкції щодо порушників норм права; законність, правосвідомість, правову культуру [162, 22].

Аналогічно, Бевз С.І. вказує на широкий підхід, що передбачає значно більшу кількість елементів, які беруть участь у процесі упорядкування суспільних відносин: норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правовідносини, тлумачення, реалізація права, законність, правосвідомість, правова культура, правомірна поведінка, протиправна поведінка, юридична відповідальність [163, 45].

Таку теоретичну платформу ми також вважаємо можливою до застосування, проте зробимо застереження, що вона відрізняється, на нашу думку, від вузького підходу рівнями деталізації та відповідно - узагальнення складових елементів механізму правового регулювання, їх співвідношенням та оцінкою. Усі з перелічених складових тісно переплетені й пов'язані між собою як на теоретичному рівні, так і на рівні правозастосування, оскільки право, як відомо, є явищем системним. Перш за все норми права об'єктивуються у відповідних актах права. Важко уявити собі дію правових норм поза настанням

(чи ненастанням) передбачених в них відповідних подій, обставин, діянь, поза їх втіленням у реальні правовідносини. Правомірна та неправомірна поведінка, юридична відповідальність - відбивають наслідки дії норм права, відзеркалюють юридичний та фактичний зміст конкретних правовідносин. Законність, правосвідомість, а також правова культура вказують на рівень розвитку правової системи, пов'язуються з таким явищем як правовий вплив, свідчать про стан та побудову виконання вимог норм права. За таких умов ми зупинемося на застосуванні саме вузького підходу, який позначив Кривицький Ю.В., та використаємо його в даній роботі.

Задля формування власного розуміння змісту, складу та сутності механізму правового регулювання платіжних систем, як прояву впорядкування важливої фінансової сфери, здійснимо розгляд його елементів. В першу чергу, вважаємо необхідним розглянути питання про норми права, як вихідну форму буття права [45, 112], безпосередній регулятор поведінки суб'єктів права в такій структурі [46, 47]. Загалом наукова та навчально-методична література містить достатню кількість публікацій, які присвячені характеристиці та класифікації норм права. Цей аспект правознавства традиційно знаходиться в полі зору як представників загальної теорії права, так і фахівців з галузевих юридичних наук, що дає нам необхідну теоретичну базу для усвідомлення особливостей механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем.

За цим зробимо ще одне застереження про те, що в фінансово-правовій науці словосполучення «фінансово-правове регулювання» є похідним від терміну «правове регулювання» та традиційно широко застосовується в спеціальній літературі [164; 165; 166]. Відтак і категорію «механізм правового регулювання» ми розглядаємо як родове поняття щодо «механізму фінансово-правового регулювання», а останній сприймаємо як предметне застосування до конкретної сфери суспільного буття - фінансової галузі. Більш того, така конкретизація має ще більшу деталізацію, оскільки стосується одного, але дуже важливого аспекту усього сектору економіки – організації та функціонування платіжних систем.

Тому вважаємо, що позначені в роботах вчених погляди відносно особливостей фінансово-правових норм цілком є застосовними щодо

характеристики механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем. Ми повністю погоджуємося з позицією Дмитрик О.О., яка зазначила, що фінансово-правова норма – встановлене державою та забезпечене її примусовою силою загальнообов'язкове формально виражене правило поведінки суб'єктів суспільних відносин, що виникають і розвиваються в процесі мобілізації, розподілу і витрачання публічних фондів коштів, встановлює права та обов'язки їх учасників і має імперативний характер. Наведена вченою класифікація фінансово-правових норм відбиває традиційні погляди для вітчизняної науки фінансового права, проте не охоплює усіх можливих їх різновидів, обмежує запропоновану типологію лише двома підставами (за функціональною спрямованістю, а також залежно від змісту) [167, 13-16]. Аналогічну класифікацію застосовують й інші автори [168, 61, 62]. Проте такий поділ фінансово-правових норм на види є методологічно значимим, оскільки має прив'язку до реальних правил поведінки стосовно сфери публічних фінансів. Убачається, що таку класифікацію можна розширити з огляду на положення загальної теорії права й результати різних, але дотичних до такої проблеми, галузевих наукових досліджень.

Так, більш широкую класифікацію фінансово-правових норм виклала Терела Г.В., здійснивши її за такими критеріями: 1) за змістом (матеріальні та процесуальні); 2) за часом дії (постійні та тимчасові); 3) за сферою територіальної дії (загальнодержавні та місцеві); 4) за суб'єктом правотворчості (фінансово-правові норми, що приймаються Верховною Радою України, Верховною Радою АРК, місцевими радами, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями тощо); 5) за способом впливу на учасників фінансових відносин та за характером диспозиції (зобов'язальні, заборонні, уповноважувальні); 6) за колом осіб, на які норми поширюють свою дію (загальні, спеціальні, виняткові та виключні); 7) за соціальним призначенням (регулятивні, охоронні, спеціальні); 8) за функціональним призначенням в механізмі правового регулювання (первинні фінансово-

правові норми та норми-правила поведінки); 9) за характером приписів, які в них містяться (імперативні та диспозитивні) [220, 105].

Можна навести й інші приклади здійснених класифікацій [170, 105], проте з огляду на обмеженість обсягу даної роботи лише позначимо наявний плюралізм у цьому питанні й приєднаємося до позиції Погребняка С.П., яка на наш погляд є доволі ґрунтовною та зваженою. На переконання даного науковця, кожна норма в межах системи права має свою спеціалізацію, що зумовлює її своєрідність порівняно з іншими нормами права. Ця особливість дозволяє класифікувати норми права за різними підставами [171, 228]. Здійснивши екстраполяцію такої класифікації на норми права, які виступають складниками механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем ми зможемо окреслити його характерні риси. Також з огляду на аналіз чинного законодавства України є достатні підстави стверджувати, що для механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем властиве застосування всіх можливих видів правових норм. Це можна пояснити як його інструментальною складністю, так і гнучкістю використовуваних засобів та підтвердити нижчевказаним.

Класичні та спеціалізовані норми права. На думку Погребняка С.П. переважна більшість норм права спрямована на безпосереднє регулювання суспільних відносин. Такі норми закріплюють міру, зразок (еталон, стандарт) правомірної поведінки суб'єкта права і тому їх іменують нормами-правилами поведінки, або класичними нормами [171, 228]. Як приклад можемо навести п. 1 ст. 25 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX, згідно якому банк, платіжна установа, установа електронних грошей мають право залучати комерційних агентів для надання користувачам усіх або окремих фінансових платіжних послуг, право на надання яких такі юридичні особи отримали відповідно до цього Закону [11].

Виокремлюються також норми права, які зазвичай безпосередньо відносини між особами не регулюють (норми-визначення, колізійні норми). Такі норми обслуговують норми-правила поведінки і в такий спосіб

опосередковано беруть участь у регулюванні суспільних відносин. Ці *некласичні, або нетипові, норми* в літературі іменують *спеціалізованими нормами права* [171, 228-229]. Їх закріплення для потреб правового регулювання платіжних систем можна побачити звернувшись до ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, яка містить визначення таких базових термінів, як: «безготівкові розрахунки», «дебетовий переказ», «дистанційна платіжна операція», «електронні гроші», «кліринг», «платіжна система» тощо [11]. Значення таких норм в механізмі фінансово-правового регулювання платіжних систем неможна недооцінити, оскільки вони виступають сенсовими орієнтирами для розуміння інших правових приписів, забезпечують можливості чіткого усвідомлення встановлених вимог, є важливим інструментом юридичної техніки.

Регулятивні і охоронні норми права. Згідно поглядам Погребняка С.П. за функціональною спрямованістю класичні норми права поділяють на регулятивні і охоронні [171, 229]. Однак щодо класифікації правових норм за такою підставою в літературі висловлені й інші думки, у тому числі щодо такого їх різновиду як фінансово-правові норми. Зокрема, Дмитрик О.О., вважає, що фінансово-правові норми за функціональною спрямованістю поділяються на *зобов'язальні, заборонні та уповноважувальні* [167, 14]. А Іванченко О.М., як критерій такого поділу визначає характер нормативних приписів [170, 105]. Водночас, наголосимо, що Погребняк С.П. вважає можливим виокремлення зобов'язальних, заборонних та уповноважувальних норм права за іншою підставою, а саме - способом правового регулювання, який лежить в основі правила поведінки (*зобов'язання, заборона чи дозвіл*). При цьому, як слушно наголошується, поділ правових норм на зобов'язальні, заборонні та уповноважувальні певною мірою є відносним. Цей висновок ґрунтується на врахуванні двостороннього характеру кожної правової норми, яка передбачає для одних осіб певні уповноваження, а для інших - відповідні їм обов'язки (заборони) [171, 229]. Приклади такого виділення правових норм

в механізмі фінансово-правового регулювання платіжних систем наведені нижче в таблиці 4 (Додаток Г).

Стосовно ж поділу Погребняком С.П. норм права на регулятивні і охоронні, слід визнати правильним його акцент саме на юридичних функціях права (регулятивну та охоронну), що й зумовлює позначену підставу класифікації – функціональну спрямованість. На його думку регулятивні норми права здійснюють правове регулювання суспільних відносин шляхом наділення їх учасників правами і покладанням на них юридичних обов'язків, а призначення охоронних норм - охорона правомірних суспільних відносин, попередження суб'єктів права про обов'язок утримуватися від певної дії або бездіяльності, що порушують ці суспільні відносини, і можливі негативні наслідки порушення відповідного обов'язку [171, 229].

Як приклад регулятивної норми в механізмі фінансово-правового регулювання платіжних систем можна вказати той самий п. 1 ст. 25 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ [11]. Але, крім такого положення існують й інші регулятивні правові норми. Яскравим прикладом наділення конкретного суб'єкта правами та визначення його обов'язків в сфері платіжних послуг може служити п. 5 спільної постанови КМУ і НБУ від 15 вересня 1999 р. № 1721 «Про створення внутрішньої платіжної системи Державного казначейства», згідно якому органи Держказначейства набули статус учасників системи електронних платежів Національного банку на загальних засадах відповідно до Положення про міжбанківські розрахунки в Україні та право здійснювати через цю систему тільки платежі та міжбанківські розрахунки [172].

В механізмі фінансово-правового регулювання платіжних систем питання про охоронні норми права є дуже важливим, оскільки саме вони поряд з заходами правового виховання та розвитку правової культури суб'єктів права виступають основним юридичним засобом забезпечення виконання прав та обов'язків учасниками правовідносин, що пов'язані з наданням платіжних послуг. Специфікою такої групи правових норм є те, що не усі з них

можуть бути визнані фінансово-правовими та за своєю належністю входять до складу інших галузей права, утворюючи відповідний комплексний інструмент перешкоджання правопорушенням. Звісно таке положення дає підстави вести мову про комплексність правового регулювання платіжних систем, позначити тенденцію формування комплексного, або міжгалузевого правового інституту на що вже звертали увагу в літературі [173, 13]. Проте зробимо застереження, що навіть за такого наголосу утворений механізм правового регулювання ми розглядаємо з позицій фінансового права, оскільки переважна більшість правових норм, що входять до його складу є фінансово-правовими, адже спрямовані на забезпечення потреб юридичного впорядкування як усієї сфери публічних фінансів, так і забезпечення інших публічних потреб суспільства в галузі економіки, які пов'язані з грошовим обігом як проявом руху вартості.

Слід погодитися з думкою Алісова Є.О., що види юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері грошового обігу та розрахунків визначаються тим фундаментальним значенням, яке мають гроші в сучасних умовах для організації фінансових правовідносин. При цьому підкреслюється, що традиційно питання про порушення правил обігу готівки та розрахунків в літературі розглядається стосовно адміністративної та кримінальної відповідальності, які мають вагомий вплив на всю сферу фінансових правовідносин, забезпечують функціональні можливості заборон та обмежень як щодо ухилення від сплати податків і зборів, так і відносно здійснення бюджетних витрат. Крім іншого, виступають важелем розбудови прозорої системи надання платіжних послуг, оскільки є необхідним елементом державного примусу задля належного функціонування національної економіки в сучасних умовах. Врешті-решт, науковець звертає увагу також на питання фінансової та цивільноправової відповідальності за порушення законодавства про платіжні системи [167, 96]. В таблиці 5 (Додаток Д) наведені найпоказовіші приклади встановлених видів юридичної відповідальності за порушення законодавства про платіжні послуги, як

відображення охоронних правових норм, які є складовими механізми фінансово-правового регулювання платіжних систем.

З огляду на це, вкажемо також на проблему розмежування охоронних норм, що входять до механізми фінансово-правового регулювання, за галузевою належністю (що традиційно виступає ще одним критерієм класифікації норм права), оскільки це питання є дискусійним з огляду на законодавчі новації останніх років. Зокрема, мова йде про необхідність оцінки такої юридичної конструкції як «засоби впливу», яка була кооптована до текстів низки законодавчих актів, зокрема – ст. 84 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX [11], ст. 73 закону України «Про банки і банківську діяльність» 7 грудня 2000 року № 2121-III [129], ст. 15 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV [128], ст. 40 «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III [54], а в подальшому й до деяких підзаконних нормативно-правових актів [174]. На таку проблему звертає увагу Чернадчук В.Д., наголошуючи на необхідності характеристики та з'ясування ознак заходів впливу Національного банку України за порушення банківського законодавства. Проте запропоновані цим науковцем висновки потребують додаткових аргументів, оскільки спрямовані на обґрунтування таких «обмежень або обтяжень фінансового, організаційного або управлінського характеру» як норм банківського права [175, 38, 42]. Така позиція викликає сумнів з огляду на дискусію про саме банківське право в системі національного права України, на що вже зверталася увага вище в даній роботі.

Більш прийнятну точку зору позначили Маланчук Т.В. та Отич П.С., розглядаючи проблему відсутності розуміння поняття заходів впливу Національного банку України за порушення банківського законодавства. Однак, ці фахівці, запропонувавши досить зважену класифікацію таких засобів примусу, з позицій банківського законодавства, також не визначили свого бачення їх галузевої приналежності [176, 94, 97]. Це вказує на складність

та актуальність позначеної проблеми й визначає необхідність здійснення наукових розшуків у цій царині на майбутнє. Але, навіть такий підхід до розуміння сутності терміну «заходи впливу» вимагає доопрацювання, так як базується виключно на актах банківського законодавства, й предметно застосовується щодо правопорушень в сфері банківської діяльності. Тоді як зміст ст. 40 «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III орієнтує нас на їх застосунок НБУ у сфері ринків небанківських фінансових послуг [54], що значно розширює коло охоронюваних правовідносин та залишає відкритим питання про галузеву приналежність відповідних охоронних правових норм.

Імперативні та диспозитивні правові норми. Як слушно зазначає Погрібний С.О., при класифікації правових норм майже усі фахівці з загальної теорії права відносять імперативні та диспозитивні норми до окремих самостійних видів. Проте, серед них немає єдності відносно того, за яким класифікаційним критерієм виокремлюються імперативні та диспозитивні норми (ступень категоричності припису норми права, метод правового регулювання, спосіб встановлення диспозиції норми) [177, 46, 47]. Наприклад, Іванченко О.М., наголошує, що за юридичною природою і ступенем обов'язковості приписів галузеві правові норми можуть бути імперативними, коли в них владно наказує правило поведінки, і диспозитивними, коли правило формулюється так, що надається можливість вибору того чи іншого поводження [170, 105]. В правовій доктрині використовуються й інші підстави такого розрізнення, а саме: характер зв'язку правових норм з індивідуальним регулюванням й інші критерії, межі розсуду сторін при реалізації своїх прав і свобод, характер обов'язковості правових норм, рівень деталізованості правової регламентації суспільних відносин тощо) [178, 36]. Такий плюралізм спричиняє суттєві складнощі відносно визначення сутності обраного критерію, оскільки в своїй більшості обрані підстави мають багато схожого, але базуються на певному розрізненні вимог норм права з огляду на їх

категоричність. Але деталі різних підходів змушують замислитися щодо застосовності обраних вимірників такого характеру приписів.

Позначена проблема є загальнотеоретичною, вона властива як публічному, так і приватному праву й розглядається на рівні наукових досліджень фахівцями різних галузей права: цивільного, господарського, фінансового, адміністративного тощо. Запропоновані науковцями конкретні шляхи її подання поки що не отримали загального визнання та підтримки. Тому поділ норм права, як елемента механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем на імперативні та диспозитивні можна вважати не досить точним, а обрання підходу до застосування такого критерію класифікації – довільним, таким що залежить від розсуду конкретного дослідника, від його власних уподобань, тобто у своїй більшості є суб'єктивним.

Необхідність поділу правових норм, як першооснови механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем на імперативні та диспозитивні є об'єктивною необхідністю і зумовлюється, на нашу думку, завданням впровадження розробленої державою моделі організації та функціонування платіжних послуг як одного з базових елементів національної економіки. Як вагомий інструмент забезпечення руху вартості, що втілюється в системі грошового обігу та забезпечує функціонування як публічних, так і приватних фінансів. Через це правове регулювання цієї сфери виключно за допомогою імперативних приписів неможливе, вимагає більшої гнучкості й варіативності у способах визначення й закріплення прав і обов'язків учасників таких правовідносин. Тобто можна вести мову про особливості формування методу правового регулювання, який втілюється у відповідних правових нормах, визначає відповідно до поставлених цілей їх зміст, вид та форму.

У цьому контексті є значимою позиція Рабіновича П.М., який вважає, що метод правового регулювання характеризується: 1) колом суб'єктів, яких держава визнає правоздатними і дієздатними; 2) змістом й обсягом правового

статусу суб'єктів певних відносин; 3) порядком формування, встановлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів; 4) ступенем визначеності змісту юридичних прав і обов'язків; 5) співвідношенням основних регулятивних засобів впливу на поведінку - повноважень (дозволів), обов'язків та заборон; 6) порядком (процедурою) здійснення юридичних прав та обов'язків; 7) способами примусового забезпечення прав і обов'язків [179, 139]. Оцінка особливостей та поділ правових норм як елемента механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем з запропонованих Рабіновичем П.М. позицій може забезпечити чітке розуміння сутності запровадженої в Україні моделі організації та функціонування платіжних послуг, усвідомлення її адекватності економічним потребам держави та суспільства, а відтак - сприяти підвищенню його дієвості, у тому числі - подоланню наявних невідповідностей, лакун чи «білих плям», пошуку шляхів їх усунення.

Стосовно кола суб'єктів, яких держава визнає правоздатними і дієздатними треба вказати, що воно є досить широким та потенційно охоплює усіх резидентів та нерезидентів, які не обмежені у своїх правах згідно чинному законодавству України, що визначається ст. 75 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX через створення необхідних недискримінаційних умов участі в платіжній системі будь-яким надавачам та користувачам платіжних послуг [11]. В даному разі мова фактично йде виключно про суб'єктів правових відносин у платіжній системі, до яких відносяться оператор платіжної системи, розрахунковий банк (розрахункові банки), технологічний оператор (технологічні оператори), учасники платіжної системи та користувачі. Такий перелік включає як фізичних, так і юридичних осіб (усіх видів та форм власності, організаційно-правових форм та інших ознак поза залежністю від національної приналежності). Це зумовлюється цілями впровадження національної моделі ринку платіжних послуг, яка покликана забезпечити рух вартості в усіх секторах, галузях та площинах реалізації економічних відносин, у тому числі – у сфері міжнародних розрахунків. Тобто таке правове регулювання має загальнодержавне та

загальносуспільне значення, а відповідно - чітко визначений публічно-правовий характер, оскільки стосується усіх і кожного без винятку.

Однак, слід зауважити, що необхідно розрізняти, розглядаючи специфіку методу правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем задля потреб розуміння здійснюваного поділу правових норм на імперативні та диспозитивні, коло суб'єктів платіжних відносин (суб'єктів правових відносин у платіжній системі) та суб'єктів, які є дотичними до таких відносин (органи, що здійснюють правове регулювання таких відносин та реалізують функції їх адміністрування, у тому числі - контрольні).

Механізм фінансово-правового регулювання платіжних систем як сукупність взаємопов'язаних юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується стабільне впорядкування суспільних відносин в сфері надання платіжних послуг закріплює правовий статус їх суб'єктів, висвітлює правову природу й окреслює коло прав та обов'язків таких осіб, визначає види та умови настання юридичної відповідальності, як інструмента запобігання вчиненню відповідних правопорушень. Поділ учасників таких правовідносин на групи в залежності від специфіки їх діяльності (цілей, спрямованості, змісту тощо) дозволяє краще зрозуміти особливості їх правового статусу, встановити межі варіативності їх поведінки тощо. До того ж, це сприяє усвідомленню сутності та видів правовідносин, як ще одного складового елемента механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем з метою оцінки його дієвості й адекватності суспільним потребам. У свою чергу це є важливим чинником удосконалення впровадженої національної моделі надання платіжних послуг в Україні. Аналіз чинного законодавства України, що регулює цю сферу суспільних відносин дає підстави для виділення трьох основних груп суб'єктів, що уособлюють спрямованість та змістовність самого правового регулювання платіжних систем.

До першої групи необхідно віднести суб'єктів владних повноважень, які наділені компетенцією з правового регулювання та адміністрування

суспільних відносин, пов'язаних організацією та функціонуванням платіжних систем, як персоніфікованої форми надання платіжних послуг. Саме ці суб'єкти уповноважені щодо прийняття нормативно-правових актів, їх впровадження в практичну діяльність та здійснення контролю за дотриманням законодавства в цій сфері. До них ми віднесемо органи державної влади, а також їх посадових осіб які здійснюють свою діяльність згідно ч. 2 ст. 19 Конституції України на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [180].

Друга група - це учасники платіжного ринку (суб'єкти платіжних операцій (їх комерційні агенти), надавачі обмежених платіжних послуг, платіжні системи (оператори платіжних систем) та технологічні оператори), які здійснюють свою діяльність на відповідно до встановлених законодавством вимог, правил та стандартів. До їх числа відносяться особи, які вказані в п. 93 ст. 1, п. 1 ст. 10 та ст. 25 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-ІХ [11]. До цього кола входять суб'єкти як приватного, так і публічного права, що суттєво ускладнює вирішення питання про варіативність їх поведінки, оцінку рівня імперативності правових норм при визначенні прав та обов'язків таких учасників правовідносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем. Фактично - це суб'єкти платіжних систем за виключенням користувачів платіжних послуг.

Третя група є найчисельнішою та найскладнішою за своєю структурою. Вона охоплює усіх без виключення осіб, які потребують провадження в їх інтересах відповідних платіжних операцій. За своєю сутністю така група суб'єктів є користувачами (споживачами, отримувачами) платіжних послуг та може бути диференційована в залежності від специфіки своєї дотичності до здійснюваних платіжних операцій (ініціатор переказу, отримувач коштів, власник електронних грошей тощо).

Саме специфіка правового закріплення моделей поведінки усіх трьох з вказаних вище груп суб'єктів, на нашу думку, може служити критерієм поділу норм права, як елемента механізму фінансово-правового регулювання

платіжних систем на імперативні та диспозитивні. Це залежить від того, наскільки вказані особи вільні у виборі моделі своєї поведінки, чи можуть вони відступити від встановленого припису за відповідних обставин та умов й вдаватися до засобів саморегулювання, або вони позбавлені такої можливості.

Наочним прикладом імперативної правової норми в механізмі фінансово-правового регулювання платіжних систем є п. 4 ст. 71 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, яким визначено, що діяльність платіжної системи має відповідати вимогам законодавства [11]. Тобто таким чином визначається одне з головних завдань правового регулювання платіжних систем – забезпечення законності в фінансовій сфері, створення правових передумов сталого функціонування усього сектору економіки. А відтак – досягається також одне з головних конституційних завдань в економічній сфері – забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні.

До диспозитивних правових норм, у складі механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем можна віднести п. 7 ст. 71 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, згідно якому відносини між суб'єктами платіжних систем регулюються укладеними між ними договорами з урахуванням правил платіжних систем з дотриманням вимог законодавства [11]. Наведене свідчить, що вказане положення хоча і надає конкретній групі учасників правовідносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем відповідні можливості визначення варіантів своєї поведінки, але такі варіанти мають відповідні межі, оскільки їх перелік є юридично лімітованим та не підлягає розширенню. У цьому контексті є важливим розуміння значення правових меж диспозитивності, які визначаються конкретним юридичним інструментарієм – договорами, актами локального нормотворення (в першу чергу - правилами платіжних систем), а також різноманітними актами законодавства. Тобто, права і обов'язки у відносинах між суб'єктами платіжних систем, з одного боку, визначаються укладеними між ними договорами, а з іншого – потенціальна варіативність

юридичного змісту таких правовідносин суттєво обмежена як власною локальною нормотворчістю таких осіб, так і безпосередньо імперативними вимогами актів публічного права щодо необхідності дотримання певних правил, принципів, стандартів та процедур.

В даному разі є показовим п. 7 Положення про додаткові вимоги до договорів про надання фінансових послуг та фінансових платіжних послуг, укладених банками зі споживачами (затв. постановою Правління НБУ від 25 листопада 2022 року № 232), який чітко визначає специфіку укладання таких угод, у тому числі визначає їх юридичний зміст. Зокрема, вказує, що договір про надання фінансових (банківських) послуг та фінансових платіжних послуг повинен містити, серед іншого, інформацію про наявність у споживача права відмовитися або розірвати договір чи припинити за його вимогою зобов'язання за договором, а також умови і порядок реалізації такого права споживачем в односторонньому порядку, включно зі строком, протягом якого споживач має право використати таке право відмови (якщо таке право передбачене законами України для відповідного виду договору) [181]. Тобто ми бачимо на такому прикладі, що сторони самостійно визначають свої права та обов'язки за договором надання фінансових платіжних послуг, але можливості такого юридичного моделювання обмежені встановленими законодавством вимогами.

Стосовно локальної нормотворчості суб'єктів платіжних систем також є важливим вказати на його змістовну зумовленість імперативними приписами актів публічного права. Так, згідно п. 48 Положення про реєстрацію платіжних систем, учасників платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг (затв. постановою Правління НБУ від 26.09.2022 № 208) правила платіжної системи повинні містити положення, передбачені Законом про платіжні послуги та нормативно-правовими актами Національного банку з питань регулювання діяльності на платіжному ринку, бути затверджені виконавчим органом та/або наглядовою радою та підписані керівником оператора платіжної системи [182]. Це у свою чергу згідно пунктам 10 та 11

ст. 71 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-ІХ визначати організаційну структуру платіжної системи, умови участі, порядок вступу та виходу із системи, систему управління ризиками, порядок вирішення спорів між учасниками та між учасниками і користувачами, систему захисту інформації (у тому числі кіберзахисту), порядок здійснення моніторингу та реконсиляції платіжних операцій, схему виконання платіжних операцій, що використовується для виконання платіжних операцій, порядок врегулювання випадків неспроможності виконання учасниками платіжної системи своїх зобов'язань та інші вимоги відповідно до цього Закону та нормативно-правових актів Національного банку України [11].

Як ми бачимо, юридичною підставою для локальної нормотворчості суб'єктів платіжних систем виступають загальні й спеціальні правові акти, що, як правило, узагальнено визначають мету, напрямки чи окреслюють коло питань для їх локального правового регулювання. Особливості практичної реалізації такого нормотворення можна побачити на прикладі правил конкретних платіжних систем. Показовим у цьому можуть бути Основні правила Visa та Правила використання продуктів і послуг Visa, які застосовуються до всіх учасників системи Visa, і визначають мінімальні вимоги для забезпечення безпеки, надійності, цілісності та інтероперабельності системи Visa. Ці акти стосуються, зокрема, стандартів використання бренду продукту Visa, процедур клірингових послуг BASE II, операційних вимог, індустрії платіжних карток (PCI) та ін. Цікавим є те, що такі правила сама платіжна система Visa визначає як обов'язковий для виконання договір між нею та її учасниками. При цьому будь-які регіональні правила або правила окремих країн в рамках основних правил Visa, а також продуктів і послуг Visa застосовуються лише до операцій фінансових клієнтів у межах відповідного регіону чи країни [183]. Що вкотре підкреслює складність питання про співвідношення імперативних та диспозитивних правових норм в механізмі фінансово-правового регулювання платіжних систем. В даному разі, така особливість ускладнюється також міжнародною

складовою функціонування цієї платіжної системи та вказує на необхідність здійснення класифікації правових норм з огляду на їх приналежність до різних національних законодавств та актів міжнародного права.

У складі механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем можна виокремити й інші види правових норм, однак з огляду на обмеженість обсягу даної роботи ми не маємо можливості здійснити детальний аналіз їх специфіки, що може служити предметом окремого наукового дослідження. Через такі обставини в таблиці 6 (Додаток Е) вказані ті види правових норм які ми не змогли розглянути раніше та наведемо приклади їх втілення в актах національного законодавства України.

Відносно інших складових елементів механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем убачається необхідним, перш за все, оцінити суспільні відносини, які пов'язані з наданням платіжних послуг та здійснити їх класифікацію. В загальній теорії права та галузевих правових науках питання про суспільні відносини традиційно знаходяться в центрі поля зору науковців. І це не є дивним через те, що норма права спрямована на регулювання найважливіших суспільних відносин, які у вітчизняній юридичній науці зазвичай використовуються для окреслення предмета правового регулювання галузей права, а також розглядаються як безпосередній об'єкт правового впливу. Показовою у цьому є позиція Орлюк О.П., яка чітко вказує, що предметом фінансового права є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у сфері публічної фінансової діяльності [184, 45, 46, 90]. Раніше в даній роботі ми вже звертали увагу на те, що поза сталим функціонуванням платіжних систем публічні фінанси сучасності вже технічно є неувяними. Тому розгляд специфіки суспільних відносин, що пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем є безсумнівно актуальним.

У цьому контексті слід погодитися з Дмитрик О.О., яка вказує, що фінансові правовідносини є юридичною формою вираження й закріплення публічних фінансових відносин, що можуть існувати лише в правовій формі.

Поза правовідносинами публічна фінансова діяльність неможлива, адже лише за закріплених і взаємозалежних юридичних прав і обов'язків суб'єктів, реалізація яких забезпечується можливістю державного примусу, можуть бути створені відповідні публічні грошові фонди, а також проведені розподіл і належне використання фінансових ресурсів відповідно до намічених цілей, планів і програм [167, 15-16]. З наведеного зрозуміло, що сама публічна фінансова діяльність є багатоплановою та багатовекторною, а правове регулювання фінансових відносин – багатоаспектним явищем. Наведені в літературі визначення фінансів [185, 12], фінансової системи держави [186, 12], фінансової діяльності [168, 22], фінансових правовідносин [187, 49], фінансового права [188, 27] дають усі необхідні підстави для такого твердження. Аналіз усієї сукупності фінансових правовідносин не є нашим завданням з огляду на предмет даної роботи. Проте суспільні відносини, які пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем, як складовий елемент механізму фінансово-правового регулювання, потребує такого розгляду.

Вихідним моментом у цьому ми вважаємо зауваження Пожидаєвої М.А., яка в контексті задоволення публічного фінансового інтересу щодо переказу коштів і циркуляції грошових потоків, вказує на специфіку сучасних правовідносин у сфері організації та здійснення платежів, які наповнюються дедалі більше фінансово-правовим змістом через необхідність державного втручання за участю НБУ, шляхом прийняття нормативноправових актів у сфері регулювання платіжних систем і переказу коштів, здійснення нагляду за платіжними системами, антикризового та антиризикового управління ними, контролю за створенням та використанням платіжних інструментів, а також забезпечення безпеки платежів [173, 23]. Таким чином концентровано позначено специфіку суспільних відносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем, об'єктивно розставлено наголоси та підкреслено характерні риси правовідносин, що розглядаються під кутом зору фінансового права. Проте запропонована вченою класифікація скерована на

поділ правовідносин пов'язаних лише з платіжними послугами, які надаються учасниками платіжної системи та не охоплює ті з них, які безпосередньо не є дотичними до платіжних операцій. На її думку залежно від виду послуг, які надаються учасниками платіжної системи у процесі переказу коштів, умовно складаються такі групи відносин: 1) відносини еквайрингу; 2) відносини процесингу; 3) відносини маршрутизації, клірингу та/або розрахунку [173, 3, 6, 25]. Хоча необхідно визнати, що за текстом свого наукового дослідження Пожидаєва М.А. використовує такі терміни як «відносини у сфері організації та функціонування платіжних систем» та «правовідносини у сфері організації та здійснення платежів» [173, 3, 6, 23, 25].

Убачається, що наведена вище класифікація правовідносин, які пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем, як складового елемента відповідного механізму фінансово-правового регулювання має бути розширеною та повинна охоплювати як ті суспільні відносини, що безпосередньо пов'язані з наданням платіжних послуг, так і ті, що є дотичними до них та мають суто організаційний характер. Маються на увазі відносини зі здійснення організації структури та адміністрування платіжного ринку як специфічного економічного середовища (окремої сфери економічної діяльності), а також діяльності учасників такого ринку з надання платіжних послуг. Це цілком узгоджується зі змістом п. 67 ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, який встановлює, що платіжний ринок - сукупність учасників платіжного ринку та правовідносин між ними щодо надання платіжних послуг [11].

Про таке розуміння особливостей суспільних відносин, які пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем в літературі спорадично вже висловлювалися окремі думки з цього приводу. Наприклад, Лобач О.М. та Кравченко Н.Г. зазначають, що діяльність з надання платіжних послуг за своєю правовою природою має ознаки як публічно-правових, так і цивільно-правових відносин. На їх думку, з одного боку, це відносини між надавачами платіжних послуг і регулятором щодо ліцензування, реєстрації, оверсайту,

застосування санкцій, з другого — договірні відносини між надавачами таких послуг та їхніми споживачами, вимоги до яких визначені Законом про платіжні послуги: письмова (паперова або електронна) форма, можливість укладення шляхом приєднання користувача до договору, розміщеного в доступному для клієнта місці в надавача платіжних послуг і на його вебсайті в мережі «Інтернет»; забезпечення збереження всіх редакцій публічної пропозиції укладення договору і доступ до них користувача платіжної послуги [15, 48].

До речі – у вказаному вище законі, а також законах України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV [128], «Про банки і банківську діяльність» 7 грудня 2000 року № 2121-III [129] та «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III [54] не застосовується термін «адміністрування» як по відношенню до платіжного ринку в цілому, так і щодо допуску до нього відповідних учасників, а також контролю за їх діяльністю. Це не виглядає логічним, так як всі ці акти законодавства тим чи іншим чином регулюють відносини у вказаній сфері. Насамперед, вкажемо, що текст закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX містить Розділ VI «Державне регулювання та заходи впливу» ст. 78 якого визначає наступні форми державне регулювання платіжного ринку:

- 1) прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;
- 2) ліцензування та реєстрація діяльності з надання платіжних послуг (обмежених платіжних послуг);
- 3) ведення Реєстру;
- 4) створення регуляторної платформи для тестування послуг, технологій та інструментів на платіжному ринку, заснованих на інноваційних технологіях;
- 5) встановлення правил і стандартів виконання платіжних операцій, надання послуг на платіжному ринку та контроль їх дотримання;

6) нагляд за діяльністю надавачів платіжних послуг (крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування), надавачів обмежених платіжних послуг;

7) здійснення захисту прав споживачів на платіжному ринку шляхом застосування в межах своїх повноважень заходів впливу для запобігання та припинення порушень законодавства на платіжному ринку;

8) надсилання об'єктам нагляду Національного банку України обов'язкових до виконання вимог про усунення порушень законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, законодавства про захист прав споживачів платіжних послуг та обмежених платіжних послуг;

9) оверсайт платіжної інфраструктури та платіжних інструментів;

10) застосування Національним банком України заходів впливу за допущені порушення;

11) проведення інших заходів, визначених Національним банком України [11].

Убачається, що більш точно сутності Розділу VI закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX [11] відповідає назва «Державне регулювання та адміністрування», а його ст. 1 може бути доповнена визначенням поняття «адміністрування платіжного ринку» за аналогією з п. 14.1.1⁻¹ ст. 14 Податкового кодексу України [190]. Вважаємо можливим висловити пропозицію щодо внесення до закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX [11] підпункту 2⁻¹) п. 1 ст. 1 наступного змісту: «адміністрування платіжного ринку - це сукупність рішень та процедур Національного банку України, інших уповноважених органів і дій їх посадових осіб, щодо реалізації єдиної та ефективної державної політики у сфері організації й функціонування платіжного ринку, створення сприятливих умов для його розвитку, ліцензування та реєстрація діяльності з надання платіжних послуг (обмежених платіжних послуг), контроль за дотриманням учасниками платіжного ринку вимог законодавства, а також

застосування до правопорушників заходів впливу відповідно до порядку, встановленого законом».

А загалом, з огляду на ст. 78 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX [11] у порядку постановки проблеми слід звернути увагу на необхідність дослідження питання про форми державного регулювання платіжного ринку, зіставлення та уточнення у цьому контексті термінів «адміністрування», «державне регулювання», «оверсайт платіжної інфраструктури та платіжних інструментів», «застосування заходів впливу» тощо. Наслідки таких наукових розшуків можуть сприяти покращенню юридичної техніки й підвищенню дієвості правового регулювання платіжних систем в Україні. Саме через призму таких понять розкривається організаційна складова правовідносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем, тоді як функціональна – усвідомлюється за допомогою категорій «платіжні послуги» та «платіжні операції».

Таке бачення питання враховує і здійснений нами поділ суб'єктів правовідносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем на три групи. Перша з яких уособлює владні повноваження з регулювання та адміністрування платіжних систем, а взаємодія усіх трьох - практичне надання платіжних послуг. В такому ракурсі розглянемо питання про акти застосування й акти тлумачення юридичних норм, як складові елементи механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем.

В літературі правозастосування розглядається як форма реалізації права поряд з дотриманням, виконанням, використанням [191, 9; 192, 40], а тлумачення норм права - як певний інструмент [193, 91], аспект, елемент чи стадія правозастовної діяльності [194, 4]. З таких позицій застосування, і тлумачення норм права, як елементи механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем можуть і повинні розглядатися як прояв явища більш високого рівня узагальнення – реалізації норм права, як втілення в життя тих приписів і рекомендацій, які закріплюють правові норми [195, 32].

В контексті даного дослідження є важливим стосовно форм реалізації норм права звернутися до позиції Легкої О.В., яка їх чітко характеризує. Зокрема, вона слушно вказує, що при: дотриманні (додержанні) – суб'єкт не вчиняє дій, заборонених приписами права, його поведінка узгоджується з нормами-заборами (реалізуються забороняючі норми права); виконанні – суб'єкт виконує дії, до вчинення яких його зобов'язують приписи норм права; використанні – втілюються в життя уповноважуючі норми; застосуванні - в процедурно-процесуальному порядку передбачається владноорганізуюча діяльність компетентних державних органів та посадових осіб, спрямована на вирішення конкретних справ шляхом видання індивідуальних правових приписів, тобто ухвалення на основі норм права владного рішення в конкретній справі [196, 31, 32]. Екстраполяція таких положень на складові механізма фінансово-правового регулювання платіжних систем дає нам підстави вести мову про необхідність включення до нього усіх форм реалізації правових норм, а не тільки застосування й пов'язаного з ним тлумачення. Вище в даній роботі ми вже зверталися до питання про класифікацію правових норм як елемента механізма фінансово-правового регулювання та побачили, до його склад містить усі з виокремлюваних наукою видів правових норм.

Аналіз чинного законодавства України про платіжні системи дозволяє стверджувати, що в перебігу організації та функціонування національної моделі платіжних послуг знаходять свою реалізацію всі форми реалізації норм права. Однак, особливістю такого стану речей є те, що перша група суб'єктів таких відносин, які уособлюють владні повноваження з регулювання та адміністрування платіжних систем (перш за все – НБУ) реалізує усі чотири з вказаних форм, а суб'єкти-учасники ринку платіжних послуг та користувачі – відповідно тільки три (без застосування норм права).

Таку особливість реалізації правових норм Національним банком України чітко видно на прикладі статей 72 та 78 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX [11], які визначають повноваження НБУ відповідно і як суб'єкта, який створює системи

міжбанківських розрахунків, системи роздрібних платежів та інші види платіжних систем для виконання платіжних операцій, і як органа, який здійснює державне регулювання ринку надання платіжних послуг. Тобто НБУ в одній особі виступає і як особливий центральний орган державного управління, і як учасник платіжного ринку. Тоді, як інші учасники платіжного ринку не мають державно-владних повноважень та обмежені в плані реалізації правових норм їх дотриманням, виконанням, використанням.

Висновки до розділу 1

Розглянуті в розділі 1 питання правових засад теорії грошового обігу та народжених ним явищ, зокрема - платіжних систем, їх еволюції та особливостей механізму фінансово-правового регулювання дозволили вирішити низку доктринальних завдань та сформулювати такі висновки:

1. Для сучасної ринкової економіки застосування різноманітних платіжних систем, які забезпечують грошовий обіг, стало загальноновизнаною ознакою. Скорочення контактних економічних операцій, зростання рівня віртуалізації, діджиталізації та інформатизації виробництва та побуту значно трансформують вже звичні форми й засоби грошових розрахунків, у тому числі й у сфері публічних фінансів. У свою чергу це позначилося на правовому регулюванні суспільних відносин, пов'язаних з оподаткуванням, здійсненням соціальних виплат, проведенням міжбюджетних трансфертів, виконанням міждержавних розрахунків тощо та визначило актуальність усвідомлення специфіки платіжних систем як невід'ємної складової правової дійсності, як важливого елемента грошової системи, що забезпечує безперервність грошового обігу на національному та міжнародному рівнях.

2. Науково прогнозоване удосконалення національного законодавства України про платіжні системи та його пристосування до нагальних потреб держави та суспільства пов'язане з необхідністю вирішення низки важливих теоретичних питань загальноновизнане розуміння яких в науці на цей час

відсутнє, або які є ще недостатньо розробленими. Важливим методологічним елементом процесу пізнання змісту та сутності платіжних систем визнано їх сприйняття як об'єктів, а не суб'єктів права, а також здійснено аналіз їх правового регулювання з позицій фінансово-правового інституту грошового обігу. У цьому контексті вказано на дискусійність та недостатню обґрунтованість концепцій окремого правового інституту платіжних систем чи підгалузі банківського права - платіжного права.

3. Формування цілісної теорії фінансово-правового регулювання платіжних систем ще не завершено. Одним з багатьох фундаментальних завдань побудови дієвого механізму правового регулювання суспільних відносин, які пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем є визначення поняття «платіжна система», розумінню якого притаманний плюралізм підходів. Більшість точок зору щодо такої проблеми в основному відбивають, так званій, техніко-економічний напрям. Досліджуючи юридичний підхід до розуміння платіжних систем авторка заперечує пропонуване в літературі ототожнення платіжної системи, яка являє собою різнопланове та багатогранне явище, з системою нормативно-правових актів та їх змістом. З позицій філософських уявлень та на підставі аналізу чинного законодавства встановлено, що пошукувана теоретична конструкція відбиває своєрідну правову форму, зміст якої висвітлюється через наведення переліку відповідних елементів, а її сутність розкривається позначенням основної функції – надання платіжних послуг.

4. З прийняттям закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX змінено акцент в розумінні сутності поняття «платіжна система» зі здійснення переказу коштів (як було раніше) на виконання платіжних операцій, які розуміються як будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього (новий підхід). Встановлено, що аналогічно змінено наголос у п. 8 ст. 4 закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III, де

відпочатку до фінансових послуг відносився «переказ коштів», а на цей час за чинною редакцією вказуються «фінансові платіжні послуги», поняття яких за змістом є ширшим ніж «платіжні операції» та «переказ коштів». Саме діяльність з надання платіжних послуг визначається як сутність платіжної системи.

5. Аналіз та зіставлення законодавства України й інших держав (Сербії, Туреччини, ФРН), а також застосування філософських уявлень про форму, сутність та зміст об'єкта дозволяють розглядати платіжну систему як об'єднання відповідних суб'єктів, що на договірній основі спільно здійснюють діяльність з надання платіжних послуг. Таке об'єднання передбачає відповідну персоніфікацію, яка зумовлюється необхідністю виділення такого угруповування суб'єктів з загального кола інших здійснюючих аналогічну діяльність осіб. З урахуванням такого підходу сформульовано авторське визначення «платіжної системи» як персоніфікованої організаційно-правової форми діяльності з надання платіжних послуг.

6. В науковій літературі історичний метод дослідження проблем правового регулювання є усталеним, проте до цього часу відсутні комплексні дослідження з питань історії правового регулювання платіжних систем в Україні. Поодинокі публікації фрагментарно зачепають окремі періоди чи факти прийняття конкретних нормативно-правових актів з питань впорядкування цієї сфери економічних відносин. В перебігу аналізу поглядів на розвиток національного законодавства в сфері банківської діяльності та організації грошового обігу, ключових історичних подій та прийняття конкретних нормативно-правових актів запропоновано авторське бачення етапів еволюції правового регулювання платіжних систем в Україні:

1990-1991 рр. – розгортання міжбанківських розрахунків поза державними банками, а також реструктуризація мережі банківських установ, що існувала за радянських часів, створення дворівневої національної банківської системи та закладання на майбутнє правових основи розвитку платіжно-розрахункових відносин в країні;

1992-1994 рр. - забезпечення переходу до сучасних методів здійснення кредитно-фінансових операцій, поліпшення системи обігу грошей та захисту економічних інтересів України, створення системи електронного грошового обігу в Україні;

1994-2001 рр. - удосконалення правил здійснення безготівкових розрахунків й забезпечення стабільності грошового обігу на основі введеної національної валюти – гривні, а також оновленого банківського законодавства;

2001-2021 рр. – запровадження й розвиток національної моделі організації та функціонування сучасних платіжних сервісів в Україні, налагодження дієвої платіжної інфраструктури, у тому числі на основі спеціального закону про платіжні системи;

2021 р. - по теперішній час – втілення прийнятих Україною обов'язків щодо узгодження її національного законодавства з законодавством Європейського Союзу відповідно до умов Угоди про євросоціацію, адаптація національного законодавства України до *acquis* ЄС, а також впровадження існуючої у світі практики організації платіжних сервісів.

7. Правове регулювання організації та функціонування платіжних систем в Україні було започатковано Декларацією про державний суверенітет та Законом «Про економічну самостійність Української РСР», так як саме ці акти стали фундаментом розбудови економічної системи молодій державі, заклали підвалини платіжно-розрахункових відносин в народжуваній ринковій економіці. Однак, формування системи платіжно-розрахункових правовідносин не є одномоментним актом й здійснювані в Україні економічні перетворення відштовхувалися від радянського спадку, несли на собі тривалий час відбиток адміністративно-командної системи господарювання, базувалися відпочатку на актах радянського законодавства та використовували ще створені за часів СРСР елементи платіжної інфраструктури. В умовах домінування банків в системі організації грошових розрахунків передбачалося здійснення платіжних операцій й іншими суб'єктами, зокрема -

підприємствами зв'язку. Так як Україна з 1947 року є членом Всесвітнього поштового союзу, на її території існувала розгалужена мережа поштамтів, вузлів поштового зв'язку, сільських та пересувних відділень, пунктів поштового зв'язку, що здійснювали поштові та телеграфні грошові перекази.

8. Розробка НБУ наприкінці 1992 року Концепції створення системи електронного грошового обігу була покликана здійснити модернізацію системи розрахунків, через запровадження системи електронних міжбанківських розрахунків, а в подальшому – сформувати систему масових розрахунків населення з використанням пластикових карток. Відмова від архаїчної системи розрахунків за допомогою паперових платіжних інструментів та застарілих форм їх пересилання супроводжувала перехід здійснення платіжних операцій за безпаперовою комп'ютерною технологією, зокрема п. 11 Положення про міжбанківські розрахунки в Україні (затв. постановою Правління НБУ від 15.07.1993 № 57) у переліку платіжних інструментів зікріплював електронні документи та електронні повідомлення (файли). У той же час нове національне законодавство України з питань організації безготівкових розрахунків регулювало не тільки міжбанківські розрахунки, але було покликане здійснити системну реорганізацію грошового обігу та зміщувало вектор розвитку платіжних систем переважно у банківську сферу.

9. Системність та логічну завершеність правове регулювання платіжних систем в Україні отримало з оновленням редакції закону України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III, а також прийняттям законів України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV, «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III й «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III, які сприяли налагодженню дієвої платіжної інфраструктури, забезпечили впровадження в практику платіжних відносин норм, стандартів, а також технологій, що відповідали сучасному рівню розвитку світової

економіки. За таких обставин була юридично окреслена національна модель організації та функціонування платіжних сервісів в Україні, яка припускала створення внутрішньодержавних як банківських, так і небанківських платіжних систем.

10. Однією з особливостей правового регулювання платіжних систем в Україні було те, що воно відпочатку було зорієнтовано на міжнародну співпрацю, необхідність врахування існуючих у цій сфері принципів та стандартів здійснення платіжних операцій як усередині держави, так і у зовнішньоекономічній сфері. В перебігу реалізації євроінтеграційного курсу було укладено Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р., згідно ст. 67 якого співробітництво спрямовувалося на полегшення включення України до загальноприйнятих систем взаємних розрахунків. А з підписанням Україною Угоди про євроасоціацію правове регулювання платіжних систем в Україні отримало новий рушійний поштовх через необхідність наближення чинного українського законодавства у сфері платіжних послуг до законодавства ЄС.

11. Сучасний етап еволюції правового регулювання платіжних систем в Україні пов'язаний з прийняттям та введенням в дію закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, що стало наслідком тривалого періоду адаптації національного законодавства України до *acquis* Європейського Союзу, а також впровадження існуючої у світі практики організації платіжних сервісів. На виконання вимог даного нормативно-правового акту було прийнято 28 нових та піддані оновленню 22 нормативно-правові акти. Але найсуттєвішою особливістю впровадження положень нового закону в практичну сферу є те, що воно припало на введення в Україні воєнного стану згідно указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. Це зумовлює подвійний характер поточної стадії правового регулювання платіжних систем в Україні, коли з одного боку здійснюється корегування законодавства в сфері надання платіжних послуг відповідно до

умов воєнного стану, а з іншого – послідовно продовжується реалізація курсу на євроінтеграцію, поглиблення пристосування національної моделі платіжних сервісів до існуючих міжнародних стандартів. Спрогнозовано, що специфіка наступного етапу правового регулювання платіжних систем в Україні буде полягати у скасуванні введених обмежень у роботі платіжних систем після завершення дії режиму воєнного стану та запровадження перехідного періоду задля пристосування національних платіжних сервісів до їх функціонування як частини Єдиної зони платежів у євро (SEPA) у мирний час згідно міжнародним стандартам та післявоєнним економічним умовам.

12. Попри чисельні публікації, що присвячені визначенню поняття «механізм правового регулювання» та окресленню специфіки платіжних послуг, комплексно проблема механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні не досліджувалася. Багатозначність змісту такої категорії зумовила обрання з-поміж існуючих інтерпретацій механізму правового регулювання вузького підходу інструментальної платформи, за якої пошукуване поняття визначається як система юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується стабільне впорядкування суспільних відносин із метою найбільш оптимального узгодження індивідуальних, громадських і державних інтересів суб'єктів права, а також встановлення законності та правопорядку. Елементами механізму правового регулювання є норми права, правовідносини, акти застосування й акти тлумачення юридичних норм. Виходячи з таких позицій та з урахуванням того, що словосполучення «фінансово-правове регулювання» є похідним від терміну «правове регулювання» то категорія «механізм правового регулювання» виступає родовою до поняття «механізм фінансово-правового регулювання», предметне застосування якого локалізується нами відносно сфери суспільних відносин, які пов'язані організацією та функціонуванням платіжних систем.

13. Механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем властиве застосування всіх можливих видів правових норм, що вказує як на його інструментальну складність, так і гнучкість використовуваних засобів. За

існуючими критеріями класифікації наведені приклади застосування правових норм та вказано на їх місце у складі механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем. Так, спеціалізовані (некласичні або нетипові норми), які визначають такі базові терміни, як: «безготівкові розрахунки», «дебетовий переказ», «дистанційна платіжна операція», «електронні гроші», «кліринг», «платіжна система» тощо, відіграють роль сенсових орієнтирів для розуміння інших правових приписів, забезпечують можливості чіткого усвідомлення встановлених вимог, є важливим інструментом юридичної техніки. Специфікою охоронних норм права в механізмі фінансово-правового регулювання платіжних систем є те, що не всі вони є фінансово-правовими, за своєю належністю входять до складу інших галузей права, утворюючи відповідний комплексний інструмент перешкоджання правопорушенням. Це вказує на складність правового регулювання платіжних систем, позначає тенденцію формування комплексного, або міжгалузевого правового інституту. В такому контексті актуалізується проблема розуміння терміну «заходи впливу», який використовується не тільки щодо правопорушень в сфері банківської діяльності, але також має свій застосунок Національним банком України в сфері ринків небанківських фінансових послуг, що значно розширює коло охоронюваних правовідносин та залишає відкритим питання про галузеву приналежність відповідних охоронних правових норм. Проте, навіть за таких обставин механізм правового регулювання платіжних систем належить розглядати з позицій фінансового права, оскільки переважна більшість правових норм, що входять до його складу є фінансово-правовими, адже спрямовані на забезпечення потреб юридичного впорядкування як усієї сфери публічних фінансів, так і забезпечення інших потреб суспільства, які пов'язані з грошовим обігом як проявом руху вартості.

14. Поділ норм права, як елемента механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем, на імперативні та диспозитивні об'єктивно визначається необхідністю впровадження розробленої державою національної моделі грошового обігу, що забезпечує функціонування як публічних, так і

приватних фінансів. Тому правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем виключно за допомогою імперативних приписів неможливе, вимагає більшої гнучкості й варіативності у способах визначення й закріплення прав і обов'язків учасників таких правовідносин. Коло таких суб'єктів є досить широким, проте їх можна узагальнено поділити на суб'єктів платіжних відносин (суб'єктів правових відносин у платіжній системі) та суб'єктів, які є дотичними до таких відносин (органи, що здійснюють правове регулювання таких відносин та реалізують функції їх адміністрування, у тому числі - контрольні). Проте такій поділ не є вичерпним та передбачає можливість їх угруповування в залежності від специфіки діяльності (цілей, спрямованості, змісту тощо), що дозволяє краще зрозуміти особливості їх правового статусу, встановити межі варіативності поведінки тощо.

15. Аналіз чинного законодавства України зумовлює виділення трьох основних груп суб'єктів, що уособлюють спрямованість та змістовність самого правового регулювання платіжних систем. До першої групи входять суб'єкти владних повноважень, які наділені компетенцією з правового регулювання та адміністрування суспільних відносин, пов'язаних організацією та функціонуванням платіжних систем, як персоніфікованої форми надання платіжних послуг. Саме ці суб'єкти уповноважені щодо прийняття нормативно-правових актів, їх впровадження в практичну діяльність та здійснення контролю за дотриманням законодавства в цій сфері. До них ми віднесемо органи державної влади, а також їх посадових осіб.

Друга група - це учасники платіжного ринку (суб'єкти платіжних операцій (їх комерційні агенти), надавачі обмежених платіжних послуг, платіжні системи (оператори платіжних систем) та технологічні оператори), які здійснюють свою діяльність на відповідно до встановлених законодавством вимог, правил та стандартів. Фактично - це суб'єкти платіжних систем за виключенням користувачів платіжних послуг. До цього кола входять суб'єкти як приватного, так і публічного права.

Третя група є найчисельнішою та найскладнішою за своєю структурою. Вона охоплює усіх без виключення осіб, які потребують провадження в їх інтересах відповідних платіжних операцій. За своєю сутністю така група суб'єктів є користувачами (споживачами, отримувачами) платіжних послуг та може бути диференційована в залежності від специфіки своєї дотичності до здійснюваних платіжних операцій (ініціатор переказу, отримувач коштів, власник електронних грошей тощо).

16. Особливості правового закріплення моделей поведінки усіх трьох вказаних вище груп суб'єктів є критерієм поділу норм права, як елемента механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем на імперативні та диспозитивні. Це залежить від того, наскільки вказані особи вільні у виборі моделі своєї поведінки, чи можуть вони відступити від встановленого припису за відповідних обставин та умов й вдатися до засобів саморегулювання, або вони позбавлені такої можливості. У цьому контексті є важливим розуміння значення правових меж диспозитивності, які визначаються конкретним юридичним інструментарієм – договорами, актами локального нормотворення (в першу чергу - правилами платіжних систем), а також різноманітними актами законодавства. Тобто, права і обов'язки у відносинах між суб'єктами платіжних систем, з одного боку, визначаються укладеними між ними договорами, а з іншого – потенціальна варіативність юридичного змісту таких правовідносин суттєво обмежена як власною локальною нормотворчістю таких осіб, так і безпосередньо імперативними вимогами актів публічного права щодо необхідності дотримання певних правил, принципів, стандартів та процедур.

17. Правовідносини, які пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем, як складовий елемент відповідного механізму фінансово-правового регулювання охоплюють як ті суспільні відносини, що безпосередньо пов'язані з наданням платіжних послуг, так і ті, що є дотичними до них – забезпечують організацію структури та адміністрування платіжного ринку як специфічного економічного середовища (окремої сфери економічної

діяльності). Це цілком узгоджується зі змістом п. 67 ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, який встановлює, що платіжний ринок - сукупність учасників платіжного ринку та правовідносин між ними щодо надання платіжних послуг.

18. Аналіз чинного законодавства України дає підстави стверджувати, що в перебігу організації та функціонування національної моделі платіжних послуг знаходять свою реалізацію всі форми реалізації норм права: правозастосування, дотримання, виконання та використання. Однак, особливістю такого стану речей є те, що перша група суб'єктів таких відносин, які уособлюють владні повноваження з регулювання та адміністрування платіжних систем (перш за все – НБУ), реалізує усі чотири з вказаних форм, а суб'єкти-учасники ринку платіжних послуг та користувачі – відповідно тільки три (без застосування норм права).

Таку особливість реалізації правових норм Національним банком України чітко видно на прикладі статей 72 та 78 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, які визначають повноваження НБУ відповідно і як суб'єкта, який створює системи міжбанківських розрахунків, системи роздрібних платежів та інші види платіжних систем для виконання платіжних операцій, і як органа, який здійснює державне регулювання ринку надання платіжних послуг. Тобто НБУ в одній особі виступає і як особливий центральний орган державного управління, і як учасник платіжного ринку. Тоді, як інші учасники платіжного ринку не мають державно-владних повноважень та обмежені в плані реалізації правових норм їх дотриманням, виконанням, використанням.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

2.1. Концептуальні фінансово-правові засади організації Системи електронних платежів Національного банку України

Стратегічний євроінтеграційний курс України, серед іншого, визначає необхідність відслідковувати сталі тенденції, які відбуваються в різних секторах суспільного життя як окремих європейських країн, так і Європейського Союзу в цілому. Однією з важливих сфер спостереження, безумовно, є грошовий обіг, як один із важливих сучасних індикаторів стану економіки, на особливості його правового регулювання. За даними, здійснених Європейським центральним банком (ЄЦБ) відповідно у 2019 та 2022 роках, досліджень ставлення споживачів до здійснюваних в євроні платежів готівкові розрахунки все ще залишаються найпоширенішими та становлять 59% транзакцій (2022 р.) проти 72% у 2019 році. Карткові платежі у 2022 р. використовувались у 34% транзакцій, що відбувалися у торгових точках (POS), порівняно з і 25% у 2019 році. Частка платежів за допомогою мобільних додатків зростає з менш ніж 1% у 2019 році до 3% у 2022 році. Інші способи оплати використовувалися для 7% POS-транзакцій. За три роки кількість безконтактних платежів за картками в POS-терміналах значно збільшилася з 41% усіх платежів за картками у 2019 році до 62% у 2022 році [197, 9]. Такі показники свідчать про те, що хоча готівка все ще є переважаючою у роздрібних розрахунках, але зростання кількості платежів з використанням різноманітних платіжних сервісів впродовж останніх років вже є сталою тенденцією, яка повинна враховуватися в прогнозуванні грошово-кредитної політики та бути чинником впливу на перспективне нормотворення на найблищий час.

Розуміння застосунку видів та форм здійснюваних розрахунків, як традиційних, так і тих, що уособлюють інновації на платіжному ринку є вимогою для сучасної організації усього сектору економіки. Не дивлячись на те, що в багатьох національних юрисдикціях вже тривалий час широко використовуються адміністративні обмеження готівкових розрахунків (наприклад, встановлюють порогові суми для їх здійснення - в США до 5 тис. дол., в Італії до 1 тис. євро, у Франції до 3 тис. євро), а Швеція і Норвегія, оголосили про свої плани відмовитися від використання готівки в обігу [198, 117], але, як видно з наведеної вище інформації ЄЦБ, такі розрахунки все ще є досить поширеними, а відтак ставити на них хрест ще надто зарано.

Більше того, на тлі економічних криз та банкрутств поважних фінансових установ готівка отримує новий поштовх для збільшення та розширення свого обігу. Це чітко видно з офіційної інформації Банку міжнародних розрахунків (The Bank for International Settlements, в подальшому - BIS), за якої у низці країн за останній час співвідношення готівки до ВВП дещо підвищелося. Так, у Японії цей показник піднявся до рівня 21 %, а у Гонконгу 18 %. За період з 2012 по 2019 роки збільшилася вартість банкнот по відношенню до ВВП на 14%. Проте наведені BIS дані є дещо суперечливими та для їх об'єктивності повинні враховувати період від початку пандемії на COVID-19, яка суттєво позначилася на результатах економічної діяльності у світі за останні три роки [199]. Однак така інформація, безумовно, варта уваги та зумовлює необхідність її вивчення й врахування з метою пристосування механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем до сучасних національних економічних потреб.

Теза про те, що високий рівень обігу готівки є одним з чинників та інструментів відмивання коштів, фінансування тероризму, незаконної економічної діяльності, шахрайства та ухилення від сплати податків є широко відомою. Її нерідко використовують як в офіційних документах, спеціальних наукових дослідженнях, а також популярних публікаціях. Як приклад можна вказати Типологічне дослідження «Відмивання доходів від податкових

злочинів», (затв. наказом Державної служби фінансового моніторингу України 21.12.2020 №122), де «високий обіг готівки» віднесено до основних ризиків системи протидії відмивання коштів/фінансування тероризму України [200].

Водночас, слід визнати, що об'єктом злочинних зазіхань та інструментом проведення різноманітних «чорних» та «сірих» економічних оборудок можуть служити також й інші фінансові ресурси, а здійснюються вони з використанням новітніх технічних, технологічних та програмних засобів, у тому числі – припадають на сферу функціонування платіжного ринку. Впродовж останніх п'яти років кількість порушень кібербезпеки зросла більш ніж на 65 %. У Звіті про глобальні ризики Всесвітнього економічного форуму кібератаки вказані серед основних ризиків, з якими світ зіткнеться в наступні десять років. За оцінками експертів негативні фінансові наслідки від реалізації кіберзагроз зростуть з 3 трлн. дол. США до більше ніж 5 трлн. дол. США у 2024 році, що є наслідком розвитку цифрової інфраструктури. За прогнозами Криклій О.А., найбільше кібератакам буде підданий фінансовий сектор з усе зростаючою кількістю клієнтів, що зазнаватимуть втрат від реалізації кіберзагроз (сукупні збитки від кібератак на 7947 банків у світі складають 97 млрд. дол. США на рік, або 9 % чистого прибутку). На думку вченої, крім прямих фінансових втрат, наслідки кібератак мають різноманітні негативні прояви: репутаційні (втрата ключових клієнтів та персоналу, знецінення банківського бренду); соціальні (порушення повсякденного життя споживачів банківських послуг через наслідки кібератак, втрата коштів з банківського рахунка, негативне сприйняття споживачами банківських послуг цифрових технологій); фізичні (пошкодження банківської інфраструктури) [201].

За таких обставин слід мати чітке уявлення про ті загрози, що постають перед економікою будь-якої держави у сфері платіжних сервісів, які з розвитком техніки та телекомунікаційних технологій здатні завдати суттєвої шкоди національній економічній безпеці, прогнозувати можливі шляхи та

здійснювати моделювання схем реалізації злочинних зазіхань як на публічні фінансові інтереси, так і на приватну економічну сферу. Розробляти та впроваджувати адміністративні, технічні, інформаційні і, звісно, - правові механізми перешкоджання правопорушенням в галузі платіжних послуг.

У цьому контексті об'єктивна інформація про існуючі та перспективні платіжні сервіси, у тому числі - чітка класифікація платіжних систем, виступає неодмінним важливим інструментом підвищення дієвості правового регулювання цієї сфери фінансових відносин, оскільки дозволить більш обачно обирати способи та методи правового впливу, забезпечувати сталість платіжно-розрахункових правовідносин, а також впроваджувати нові механізми протидії та запобігання багатьом суспільно небезпечним та шкідливим явищам, у тому числі – ухиленню від оподаткування, відмиванню «брудних грошей», корупції тощо.

Виокремлення різновидів платіжних систем дозволяє більш чітко моделювати можливі несприятливі ситуації, що можуть виникати через негативні економічні та соціально-політичні явища та процеси, визначати заходи, що сприяють їх запобіганню чи подоланню. Вивчення особливостей організації та функціонування різних міжнародних та національних моделей платіжних послуг значно підвищує шанси встановлення лакун та невідповідностей в механізмі фінансово-правового регулюванні платіжних систем цілям та завданням платіжного ринку в Україні. Дозволяє аналізувати роль та місце державних, а також інших соціальнозначущих платіжних сервісів в загальній платіжній інфраструктурі, з'ясувати адекватність системи державного регулювання та адміністрування платіжного ринку потребам національної економіки та суспільства. Таку класифікацію необхідно сприймати як запоруку дієвості правотворчої та правозастосовної діяльності в фінансовій сфері, що має не тільки теоретичне, але й практичне значення для пристосування й узгодження національної моделі грошових розрахунків з відповідними міжнародними принципами, стандартами та правилами. До того ж це є важливим з огляду на питання допуску до роботи

на платіжному ринку України іноземних та міжнародних надавачів фінансових послуг, а також впровадження в економічну діяльність альтернативних платіжних сервісів, які використовують, так звані, «приватні децентралізовані валюти». Такий акцент є безальтернативним з огляду необхідності виконання зобов'язань нашої держави за ст. 132 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони про надання національного режиму постачальникам фінансових послуг-резидентам ЄС [130].

Слід наголосити, що традиційно основні класифікаційні ознаки платіжних систем розглядаються в літературі досить детально. Але вихід за останні роки на ринок платіжних Інтернет-систем, моделей розрахунків віртуальними (цифровими, електронними) грошима (валютами), як вагомих капіталовмістких інноваційних проектів, передбачає необхідність пошуку нових підходів до регулювання їхньої діяльності, зумовлює потребу перегляду традиційних критеріїв класифікації платіжних систем, на чому слушно наголошують Деркач Ю.Б. та Кузнецов А.М. [202, 335]. Однак, вирішенню такого завдання перешкоджають дві теоретичні проблеми. По-перше, це потреба адаптації до нових актів національного законодавства доктринальних підходів до розуміння поняття «платіжна система» стосовно наявних класифікацій, яка пов'язана з широкою науковою дискусією з цього приводу. І, по-друге, - науковий плюралізм у розумінні терміну «класифікація», яка виступає загальнонауковою методологічною проблемою.

В науці класифікація є традиційним та широко застосовним прийомом. Водночас, як слушно зазначає Адамова О.С., вчення про класифікацію все ще недостатньо розроблене, містить суттєві розбіжності у використанні терміну «класифікація», не має скільки-небудь виразних і точних критеріїв тощо [203, 19]. Таке застереження спричиняє необхідність формування більш чіткого уявлення про такий засіб наукового пізнання, позначає умовність результатів наукових досліджень та зрештою народжує суб'єктивізм та скепсис щодо

можливості їх практичного застосування для потреб удосконалення правового регулювання платіжних систем в Україні.

В практиці наукових досліджень з правознавства термін «класифікація» часто використовується без позначення його чітко вираженого змістовного розуміння або таке уявлення є варіативним в залежності від власних уподобань конкретних науковців. Але концептуальні вимоги до наукових розшуків зумовлюють потребу більш акуратного використання термінології, а також обережного ставлення до понятійного апарату. Подібна особливість здійснення досліджень властива не тільки правовій науці, знаходить вона свій прояв і в інших галузях знань: філософії, економічної теорії, культурології, соціології та ін. Схожі судження вже висловлювалися в літературі, зокрема зазначалося, що у багатьох публікаціях автори досить зневажливо ставляться до термінів використовуваних понять, маючи на увазі, що це очевидно. Проте, це далеко не так, оскільки навіть в енциклопедіях і словниках нерідко один термін визначається через інший ланцюжком, який призводить до вихідного терміну, утворюючи «зачароване коло» [189, 126; 204, 17].

Показовою у цьому є позиція Абражевича Д., який здійснив класифікацію існуючих у світі 150 електронних платіжних систем, які відрізняються між собою за механізмом оплати, а також надав їх характеристику [205, 23]. Але, попри це, автор не позначає свого розуміння сутності застосованого методологічного прийому, як видно, вважає це добре усім відомим, очевидним, таким, що не потребує роз'яснень.

Схожим чином Резнікова Т.О. надала характеристику та здійснила ґрунтовну класифікацію платіжних систем за низкою наступних критеріїв: 1) характер здійснення платежів; 2) механізм оплати; 3) технологія оплати; 4) метод розрахунку; 5) форма власності платіжних систем. Разом з тим, авторка не пояснює свого розуміння класифікації, але зазначає, що окремі теоретичні та практичні питання щодо визначення, класифікації, структури, управління функціонуванням платіжних системи не є однозначними і потребують розвитку [206, 21-23]. В літературі наявні й інші подібні застосунки такого

специфічного методологічного прийому [207, 48-57; 208, 21-23], коли нібито має місце приріст наукового знання, але залишається без уваги важливе теоретичне питання, що не забезпечує належну комплексність та ґрунтовність наукового дослідження, значно зменшує його пізнавальну та методологічну значущість. Подолання такої проблеми є актуальною, вона вимагає від науковців термінологічної чіткості та обачливості в оперуванні понятійним апаратом, високого рівня наукової культури та техніки дослідження.

Наукова та довідникова література містить велику кількість думок стосовно поняття «класифікація», що свідчить про наявність гострої методологічної проблеми у сучасній науці. Не вдаючись до усіх подробиць та перепетій наукової дискусії, що відбувається з цього приводу, наведемо точку зору Адабашева Т.К., який зазначає, що термін «класифікація» (походить від латинського *classis* - розряд, клас) - це операція розподілу систем, об'єктів, предметів, явищ, ознак на елементи та їх групування за класами (групами), що відрізняються між собою за певною ознакою чи їх сукупністю. Класифікувати означає розподіляти предмети, явища або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями, критеріями [209, 21-23]. З огляду на плюралізм думок відносно поняття «класифікація», а також обмеженість обсягу даної статті вважаємо можливим пристати на позначену вище точку зору, так як вона убачається несуперечливою, обґрунтованою, уособлює необхідні ознаки категорії, що розглядається.

Але необхідно вказати на проблему співставлення та розмежування поняття, що розглядається з суміжними йому категоріями: каталогізація, кластеризація, моделювання, систематизація, таксономія, типологія, угруповання тощо. Саме з такими термінами в літературі найчастіше зіставляється чи застосовується рівнобіжно поняття «класифікація». За відсутності в наукових дослідженнях термінологічної уніфікації, яка спричиняє схоластичну плутанину та зумовлює потребу її усунення через зіставлення та розрізнення задля з'ясування глибинного змісту й методологічного застосунку не тільки різними науковими школами одного

напрямую, але також в різних галузях знань, де одні й тіж самі речі мають відмінні назви та розуміння.

Не дивлячись на те, що іноді в літературі висловлюються думки щодо умовності доктринального розрізнення таких термінів, що спричинене здебільше історичними традиціями, однак спроби такого зіставлення здійснювалися неодноразово. Наприклад, згідно поглядам Настасяк І. в одних випадках поняття «типологізація» замінює поняття «класифікація», в інших – ці поняття ототожнюються, ще в інших – типологізація позначає більш досконале, аніж за класифікації, угруповання системних об'єктів [210, 37]. При з'ясуванні співвідношення понять «класифікація», «систематика», «таксономія» Демидова І.А. вказує на їх можливу за певних умов синонімічність, але все ж таки розрізняє їх, вказуючи, що: під класифікацією розуміється «розбиття будь-якої множини (класу) об'єктів на підмножини (підкласи) за будь-якими ознаками»; систематикою визнається «встановлення такої впорядкованості об'єктів, яка набуває статусу привілейованої системи, виділеної самої природою»; таксономія розглядається як «вчення про будь-які класифікації з точки зору таксонів та ознак», тобто як аспект метакласифікації [211, 89]. І хоча вказані точки зору не є єдино можливими, потребують посилення деталізації понять, що зіставляються, але вони виконують важливі методологічні завдання - утворюють загальне уявлення щодо шляхів вирішення порушеної проблеми, актуалізують необхідність додаткових спеціальних досліджень, формують позитивне ставлення до вивчення методології наукових розшуків через підвищення рівня відповідальності за використання понятійного апарату.

З огляду на плюралізм у поглядах щодо поняття «класифікація» задля досягнення мети поділу платіжних систем використаємо такий термін у значенні застосованому Абдашевим Т.К. та яке було наведене вище у даній роботі. Також підтримаємо його думку про те, що погляди дослідників щодо критеріїв класифікації платіжних систем суттєво різняться [209, 143]. Література містить різні класифікації, більшість з яких вживає як її підстави ті

чи інші особливості різноманітних платіжних систем організаційного, функціонального або техніко-технологічного характеру. Згідно точці зору Абражевича Д. спроби класифікацій, опису та характеристики платіжних систем з огляду на такі ознаки як безпека, надійність, ефективність та інші, в основному засереджені на технічній стороні електронних платіжних систем, що не є єдиним важливим аспектом у цій галузі [205, 23]. Треба визнати, що у цілому це так. Прикладом цьому може служити наведена вище в даній роботі класифікація, яку запропонувала Резнікова Т.О [206, 21, 23].

Загалом, здійснювані різними фахівцями класифікації платіжних систем будуються за критеріями, більшість з яких можна вважати правовими, в кращому випадку, лише умовно. Це добре видно на прикладі класифікації платіжних систем, яку здійснили Деркач Ю.Б. та Кузнецов А.М. (Дивись: Таблиця 7 (Додаток Є)) [202, 335].

Чисто юридичні підстави розподілу платіжних систем на класи рідко зустрічаються в літературі та в основному, являють собою комбіновані з іншими ознаками розрізнення моделі угруповувань. Наприклад, Абдашев Т.К. застосовує для цього такі критерії, що мають відповідне юридичне значення: 1) територія функціонування платіжних систем та місцезнаходження її платіжної організації; 2) правовий зв'язок із державою тієї платіжної організації, що є засновником платіжної системи та управляє нею; 3) вид фінансової установи, що є платіжною організацією платіжної системи [209, 144].

Схожа ситуація має місце по відношенню до класифікації яку здійснила Ситник І.П., розділивши платіжні системи на види за наступними чинниками: 1) важливістю: системно-важливі, важливі, маловажливі (малозначимі); 2) масштабом дії (територію охоплення): міжнародні, внутрішньодержавні, внутрішньобанківські; 3) величиною сум платежів або розрахунків: оптові, роздрібні; 4) схемою розрахунків у системі: валові або нетто розрахунки; 5) власником і управлінням: центрального банку, банківські, інші організації [207, 50].

З огляду на викладене убачається доцільним зазначити, що правовими підставами класифікації платіжних систем необхідно вважати виключно ті, які мають відповідне юридичне значення, позначаються на характері, сутності та напрямках правового регулювання організації та функціонування платіжних систем. У цьому контексті цікавою спробою «комплексної класифікації» за особливим юридичним критерієм є поділ Балакіною Ю.С. платіжних систем «з точки зору їх оверсайта». Тим більше, що вирішення такого завдання є складним як з огляду на саме визначення поняття «оверсайт», який поєднує декілька аспектів діяльності НБУ, так і стосовно концепції подібного поділу. Не заперечуючи проти точки зору Балакіної Ю.С., що усі класифікаційні ознаки, за якими класифікують платіжні системи, можна згрупувати у ті, що вказують на відмінності та особливості організаційно-правової форми платіжної організації платіжної системи, та ті, що стосуються розрахунків у платіжній системі [212, 290], все ж висловимо незгоду відносно самої ідеї обрання такого критерію.

Убачається, перш за все, невдалою сама назва, обраної підстави класифікації, оскільки вона не відбиває сутності використаної підстави угруповування, а лише, на нашу думку, позначає його мету. Це є вже сама по собі методологічна похибка з якою не можна погодитися. Сам поділ відбувається через застосування інших ознак, як-то: форми власності та виду власника, резидентності учасників, масштабів діяльності, функцій платіжної організації з виконання розрахунків тощо. Загалом було використано 10 підстав класифікації платіжних систем, які наведені в Таблиці 8 (Додаток Є), але жодну з них не можна ототожнювати з поняттям оверсайту, яке визначається згідно п. 1.46 ст. 1 закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III [10] або п. 48 ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX [11].

До речі, аналіз літератури, з точки зору класифікації платіжних систем за юридичними критеріями, виявив відсутність їх поділу в залежності від

такого чинника як державна легітимація платіжних сервісів. Системи, так званих, альтернативних (нерегульованих, неофіційних, нелегальних, неформальних, традиційних тощо) грошових переказів (в подальшому – САГП), що мають різні назви, форми прояву та механізми функціонування з'явилися й існують, як явище, вже досить давно та добре відомі фахівцям. Проблема САГП неодноразово розглядалася в літературі, проте їх існування зазвичай не враховується при здійсненні класифікацій платіжних систем. До того ж такі альтернативні платіжні сервіси в основному досліджуються з позицій незаконної економічної діяльності, тоді як ресурси, якими вони оперують є доволі значними, а відтак треба вивчати їх досвід та ставити питання про пошуки шляхів їх залучення в сферу офіційної економіки, визначати умови легалізації, можливо навіть через податкову амністію по отриманим доходам.

Вважаємо це є суттєвим упущенням, так як САГП (блок маркет кареиси ексчендж, падала, с тли хауз, хавала, хунди, фін чиєн, фо кьюан та ін.), надаючи відповідні платіжні послуги функціонують рівнобіжно з офіційними національними та міжнародними банківськими та фінансово-кредитними установами, то вони виступають у світі як вагомий чинник латентної економіки. Щорічно до країн, що розвиваються трудові мігранти відправляють понад 550 млрд. дол. США. Тільки на частку переказів зі Сполучених Штатів Америки, за офіційними даними, припадає 49 млрд. дол. США, що вважається неточним і контрастує з оцінками різних фахових організацій, громадських аналітичних центрів та урядів, які наближають цю цифру до 67-68 млрд. дол. США [213].

Значна частина таких грошових коштів проходить через нелегальні системи грошових переказів. Зазвичай, у таких квазіфінансових системах використовуються нестандартні для офіційних каналів методи розрахунків: взаємозаліки, грошові кур'єри, міжнародні безтоварні платежі, прості зворотні угоди тощо. За останні роки поширилася практика використання для такої мети криптовалют та різноманітних Інтернет-сервісів, у тому числі засобів

електронної комерції. В таких схемах грошові перекази від відправника одержувачу практично не здійснюються, що унеможлиблює, чи, принаймні, суттєво ускладнює державний контроль та нагляд за ними. На думку фахівців FATF більшість країн не здатні чітко визначити масштаб нерегульованих грошових переказів, що проходять через альтернативні розрахункові системи та пов'язані з ними різнопланові загрози. У своїй більшості САГП не мають державної легітимації, юридично не оформлюються або приховують свою основну діяльність за іншими видами економічних операцій. Через це убачається можливим запропонувати поділ платіжних систем на регульовані (за якими здійснюється державний контроль та нагляд) та нерегульовані (діяльність яких в основному знаходиться за межами правового поля, чи її здійснення маскується під іншу (у тому числі - благодійницьку, волонтерську, місіонерську тощо) практику). Останні, у свою чергу, підрозділяються на повністю традиційні (легітимні), гібридні традиційні (часто порушують закон ненавмисно) та незаконні [214, 10].

Повністю традиційні САГП у своїй практиці зорієнтовані на сімейні, родо-племінні або регіональні звички, а також зумовлені відсутністю адекватного доступу до регульованих фінансових послуг у відправників чи одержувачів відповідної країни. Гібридні традиційні САГП також забезпечують потреби легітимних клієнтів, але водночас незаконно (навмисне або ненавмисно) їх функціональні можливості використовуються для переказу грошей за кордон. Незаконні САГП, у свою чергу, скеровані на обслуговування злочинних елементів [214, 10], зокрема задля фінансування тероризму, ухилення від сплати податків, уникнення валютного контролю, обходу міжнародних фінансових санкцій тощо.

Противагою САГП виступають платіжні системи створення яких пов'язується з державою, її фундаторською, організаторською та регуляторною функціями, що знаходять свій прояв у формуванні та адмініструванні платіжної інфраструктури, забезпечує потреби публічних фінансів. У тій же самій класифікації Балакіної Ю.С. в залежності від форми

власності та виду власника виокремлюються платіжні системи, створені центральним(и) банком(ами). За цією ж самою підставою вказуються державні платіжні системи, які поділяються на створені: 1) державними банками і, 2) небанківськими установами. До того ж, наголошується, що практика створення платіжної системи центральним банком є доволі поширеною у світі. Так, однією з перших платіжних систем була створена Федеральною резервною системою Сполучених штатів Америки платіжна система Fedwire. В Україні, наприклад, діє дві платіжні системи Національного банку – Система електронних платежів і Національна система масових електронних платежів. Крім цього, розширення кордонів в умовах глобалізації веде до того, що платіжні системи сьогодні також створюються центральними банками кількох країн, наприклад, трансєвропейська телекомунікаційна автоматизована система переказів міжнародних розрахунків у режимі реального часу (Trans-European Automated Real-time Gross Settlement Express Transfer System (TARGET 2)), оператором якої є Євросистема (Європейський центральний банк і центральні банки країн – членів єврозони) [212, 287, 288].

Приділяють увагу такому питанню та вважають його важливим й інші науковці. Наприклад, Пожидаєва М.А. звертає увагу на те, що в Україні безперебійне та своєчасне проведення платежів щодо виконання бюджетів за доходами та видатками у системі казначейства та поза його межами, забезпечується внутрішньою платіжною системою Державної казначейської служби України, для функціонування якої відкрито єдиний казначейський рахунок (далі – ЄКР) у НБУ, а також міжбанківською платіжною системою – системою електронних платежів Національного банку України (далі – СЕП НБУ). Загалом, на її думку, ці взаємодіючі між собою елементи складають своєрідну платіжну систему для виконання бюджетів в Україні [173, 17]. В іншому разі вчена вказує, що в Україні національна платіжна система представлена двома державними платіжними системами, створеними НБУ: 1) Національна платіжна система «Український платіжний простір» (до 10.06.2016 р. була назва «Національна система масових електронних

платежів» (НСМЕП)); 2) Система електронних платежів упроваджена як пілотний Національного банку України [5, 162].

Тобто, якщо узагальнити погляди Пожидаєвої М.А., то треба визнати існування в Україні щонайменше трьох утворених державою платіжних систем, які мають системоутворююче значення для платіжної інфраструктури. До цього, убачається можливим додати й менш значущі платіжні системи, які створюються державними банками та небанківськими установами. До них можна віднести, наприклад, платіжну систему «Швидка копійка» (створена державним банком ПАТ «Ощадбанк»), «Поштовий переказ» (оператор АТ «Укрпошта») чи за певних умов платіжну систему «PrivatMoney» (оператор АТ КБ «ПРИВАТБАНК»). Але питома вага таких платіжних систем у здійсненні платіжних операцій, їх організуючий вплив на забезпечення грошового обігу в країні, а також охоплення суб'єктів платіжного ринку значно менші ніж такі самі показники СЕП НБУ, як головного платіжного сервісу в Україні.

Як вважає Назаренко В.О., крім створених НБУ, до державних платіжних систем належать ще й створені державними організаціями та установами платіжні системи, тому буде доречно класифікувати платіжні системи за формою власності на: державні платіжні системи, створені НБУ; державні платіжні системи, створені державними організаціями (державними банками та державними); та приватні платіжні системи, створені приватними організаціями (банками або небанківськими фінансовими установами) [215, 162]. Як ми бачимо в наукових публікаціях робиться суттєвий акцент на державні платіжні системи, створені НБУ, і це не дивно з огляду на роль та місце Національного банку України в організації сфери грошового обігу, а також його вплив на економіку країні в цілому. Таке розуміння ролі центрального банку для економічної системи країни безумовно не могло не спричинити інтерес до наукових досліджень різноманітних аспектів його діяльності. Фахівці з економічної теорії та вчені-правники неодноразово аналізували функції, завдання, організаційно-правову структуру, а також

правовий статус НБУ тощо. В великому переліку вчених, хто приділив таким питанням свою увагу найавторитетніші науковці та практичні працівники (наприклад, Заверуха І.Б. [216], Мороз А.М. [217], Латковська Т.А. [218], Орлюк О.П. [219, 162], Стальмах В.С. [220] та ін.). Їх колективний наробок є вражаючим та поєднує теорію та практику банківської діяльності в Україні за часи незалежності, а також історичний досвід організації кредитно-фінансових відносин на теренах нашої країни. Це є та основа на якій базується уся національна система правового регулювання організації грошового обігу. Без таких наукових досліджень удосконалення чинного законодавства є просто неувявим та неможливим.

Проте, іноді неуважне та поверхове ставлення до питань теорії та практики організації банківської діяльності, концептуальних засад правового регулювання банківської системи, у тому числі – правового статусу НБУ, особливостей правового режиму функціонування платіжної інфраструктури можуть приводити до небажаних наслідків економічного, юридичного, психологічного характеру тощо. Вони можуть мати як безпосередньо матеріальний вираз – прямі грошові втрати, так і опосередковані – через завдання репутаційної шкоди, викликати недовіру як до державного регулятора, так і до усїєї фінансово-кредитної системи країни в цілому. Тому, вважаємо, що неможна без достатнього аналізу та обрахунку сприймати наукові розробки та рекомендації щодо організації такої важливої галузі як платіжний ринок, а також спиратися у питаннях правового регулювання платіжної інфраструктури на вже звичні стандартні підходи та усталені концепції, а тим більше оперувати застарілим законодавством чи легковажно не звертати увагу на лакуни та інші недоліки нормативно-правових актів й актів локального нормотворення.

У цьому контексті наведемо точку зору Ярошенка А.С. та його співавторів, які здійснили «парадигмальний аналіз» правового статусу НБУ, але зробили це з застосуванням положень як чинного закону України «Про Національний банк України» так і ст. 8 закону України «Про банки і

банківську діяльність» в редакції, щопізніше від 10.01.1997 р. [221].

Зокрема, на їх думку, «відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом «Про Національний банк України» та іншими законами України. Відповідно до ст. 8 Закону «Про банки і банківську систему» Національний банк України є:

- центральним банком України, який проводить єдину державну політику в сфері грошового обігу, кредиту та забезпечення стабільності національної грошової одиниці;

- емісійним центром;

- валютним органом;

- органом банківського нагляду;

- банком банків;

- державним банком;

- організатором міжбанківських розрахунків» [215, 162]. І ніби-то в даному разі загалом функції НБУ окреслені вірно, але разом із застосуванням усталених термінологічних штампів та посиланням на положення застарілого законодавства, на питаннях впливу центрального банку країни на організацію платіжної інфраструктури, а також її регулювання увага не звертається. При розгляді функції Національного банку України як організатора міжбанківських розрахунків теоретично можна визнати сворення ним СЕП НБУ як її практичну реалізацію, але усе ж таки ст. 7 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV [128] в такому аспекті Ярошенком А.С. та його співавторами не згадується та не аналізується, що є суттєвим упущенням. Через це убачається необхідним звернутися до розгляду питання про правові засади організації Системи електронних платежів Національного банку України як однієї з концептуальних засад розбудови платіжної інфраструктури в нашій країні.

Вихідним пунктом у цьому є визначення поняття й з'ясування ролі і місця створеної центральним банком цієї загально значущої платіжної системи для платіжного ринку України.

Згідно п. 1 Правил системи електронних платежів Національного банку України (затв. рішенням Ради Платіжної організації системи електронних платежів Національного банку України, протокол від 13 липня 2017 року № 1, із змінами та та доповненнями від 04 січня 2018 року (протокол № 2) та від 22 лютого 2022 року (протокол № 12)) система електронних платежів Національного банку України (далі – СЕП) є державною банківською платіжною системою, яка створена з метою проведення міжбанківського переказу коштів в Україні в національній валюті через кореспондентські рахунки банків-резидентів та рахунки інших установ – учасників СЕП, відкриті в Національному банку України [222]. Тоді як в іншому документі НБУ, а саме – п. 22 Інструкції про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті (затв. постановою Правління Національного банку України від 03.03.2023 № 16) система електронних платежів Національного банку (СЕП) визначається як державна платіжна система міжбанківських розрахунків, що забезпечує проведення міжбанківських операцій між учасниками СЕП із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації [223].

Аналіз текстів цих обох документів дозволяє стверджувати, що в цілому вони хоча й не тотожньо, але все ж односпрямовано визначають головну мету створення СЕП НБУ, як державної платіжної системи – проведення міжбанківських операцій (проведення міжбанківського переказу коштів) між її учасниками. Проте наведені визначення мають й відповідні відмінності, які стосуються і оціночного сприйняття самої державної платіжної системи і, технологічних особливостей їх роботи. В одному разі це «державна банківська платіжна система», а в іншому - «державна платіжна система міжбанківських розрахунків». В Інструкції робиться основний наголос на технологічній особливості СЕП НБУ після того, як 01.04.2023 року запрацювало її нове

покоління (СЕП-4) на базі міжнародного стандарту ISO20022. Відтепер СЕП працює 24/7 що передбачає цілодобове виконання міжбанківських платіжних операцій без призупинення роботи системи та миттєвий перехід від поточного до наступного календарного дня [117]. Тобто підкреслюється застосування електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації, що свідчить про зростання технічного та програмно-технологічного рівня системи як надавача платіжних послуг.

Вказане також свідчить і про недостатню гармонізованість положень двох актів, які видав один і той самий орган – НБУ, і які перетинаються з багатьох принципів організації та функціонування такої платіжної системи. Наприклад, в Правилах говориться про умови участі, порядок вступу та виходу із СЕП, а в Інструкції – про порядок прийняття і виключення учасників СЕП. Тобто, усі акти, які стосуються організації та функціонування СЕП НБУ повинні бути системно узгоджені між собою. Таке завдання стосується не тільки уніфікації термінології, яка в них використовується, але вимагає також усунення дублювання між ними. На цей час система нормативно-правових актів та технологічної документації щодо функціонування СЕП НБУ спрямована на визначення:

- 1) порядку ініціювання та здійснення переказу в СЕП, умов участі, порядку вступу та виходу із системи, оформлення електронних розрахункових документів;

- 2) захисту електронних банківських документів та вирішення спорів між учасниками системи;

- 3) забезпечення безперервного функціонування СЕП;

- 4) регламенту та технології роботи СЕП;

- 5) плати за послуги СЕП [222]. Усього офіційне Інтернет-представництво Національного банку України містить 11 таких актів [117].

За цим необхідно вирішити низку концептуальних питань, які стосуються організаційно-правових засад утворення, адміністрування та функціонування СЕП НБУ. По-перше, треба виходити з того, що згідно ст. 2

закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України [128]. З огляду на це в літературі традиційно вказується на специфіку правового статусу НБУ, який поєднує в собі окремі риси комерційної банківської установи й державного відомства, наділеного певними владними повноваженнями у сфері регулювання грошово-кредитної та банківської систем [224].

Однак, у випадку з СЕП НБУ правовий статус Національного банку України ще більш складний, оскільки поєднує компетенцію уповноваженого органу, що здійснює державне регулювання платіжного ринку, а також права та обов'язки платіжної організації, оператора та розрахункового банку платіжної системи. Це питання є важливим з огляду на ч. 2 ст. 56 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV [128], згідно якій Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, юридичних та для фізичних осіб. Таке положення, в контексті теми даної роботи, визначає потребу чіткого окреслення компетенції НБУ щодо регулювання платіжного ринку України.

Зазначимо, що утворилася парадоксальна ситуація, коли Національний банк України, як особливий центральний орган державного управління сам регулює питання організації та функціонування платіжного ринку, а також одночасно як його суб'єкт надає платіжні послуги та користується ними. До того ж НБУ сам себе контролює. Подібне поєднання функцій, прав та обов'язків в правовому статусі однієї особи не можна вважати прийнятним з точки зору забезпечення прозорості публічних інтересів та запобігання зловживанню владними повноваженнями, спектр яких у НБУ дуже широкий.

І хоча за весь час свого існування НБУ забезпечував потреби держави та суспільства, розвиваючи функціональні можливості системи міжбанківських розрахунків, про що свідчить недавнє впровадження в роботу нового покоління СЕП (СЕП-4) на базі міжнародного стандарту ISO20022, усе ж таки убачається необхідним переглянути структуру її організації та управління з метою поділу та розмежування функцій Національного банку України й забезпечення їх більшої спеціалізації.

Згідно ч. 2 ст. 40 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи [128]. Тобто розвиток міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини й альтернативні СЕП НБУ розрахункові системи всіляко залежить від розсуду центрального банку країни, а відтак з високою мірою ймовірності може залежити від суб'єктивізму конкретних правозастосовників.

Об'єктивна відсутність реальної конкуренції з боку інших платіжних систем та специфічний правовий режим функціонування СЕП НБУ можуть в майбутньому стати на перешкоді її подальшому розвитку, а відтак перетворити цю системно важливу платіжну систему в дестимулюючий економічний фактор. Станом на 09.05.2023 року учасниками СЕП НБУ є 65 банків, Державна казначейська служба та Національний банк України. Тобто якщо зважувати на коло учасників такої системи міжбанківських розрахунків, то не може викликати сумнівів той факт, що для взаємодії банків, як головних на цей час операторів грошових розрахунків не існує альтернативи ніж участь в СЕП НБУ. Зосередження фізичними й юридичними особами маси безготівкових грошей на рахунках та внесках у банках, забезпечення потреб здійснення усіх видів розрахункових операцій, а також необхідність комунікації між різними галузями та секторами економіки виступає вагомим чинником контролю за такими процесами з допомогою створеної

Національним банком України загальнодержавної системи міжбанківських розрахунків.

Цілком зрозуміло, що центральний банк здійснює вирішальний вплив на фінансову систему країни через реалізацію своїх функцій, закріплених у статтях 6 та 7 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV, лєвова частка з яких припадає на регулювання платіжного ринку та діяльності його суб'єктів. Однією з концептуальних засад такого впливу виступає обов'язок КМУ, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів відповідних місцевих рад зберігати бюджетні кошти у НБУ на рахунку, відкритому центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, якщо інше не передбачено Бюджетним кодексом України [128]. Якщо до цього додати вимоги п. 2 ст. 341 Господарського кодексу України, який встановлює що, для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігати грошові кошти в установах банків на відповідних рахунках [225], то вагомість державного контролю цієї сфери суспільних відносин стає беззаперечною в багатьох аспектах. Проте постає питання про засоби та прийоми такого контролю та впливу. Про їх межі та припустимість монополізації суспільнозначущих сфер економічної діяльності, а також відповідність успільним інтересам.

В даному питанні необхідно, по-перше визначитися з оцінкою персоніфікації СЕП НБУ. За своєю суттю, за проведеним нами аналізом Правил системи електронних платежів Національного банку України [222], вона являє собою комплексний квазіпідрозділ НБУ. За офіційною інформацією в структурі Національного банку України СЕП НБУ відсутня, що ставить питання про її юридичну особистість та легетимність наданих прав й законність покладених обов'язків згідно пунктам 15 та 16 вищевказаних Правил. Окремою установою НБУ с правами юридичної особи система електронних платежів також не являється, проте «організаційно складається з»: Платіжної організації (якою виступає НБУ); центру оброблення СЕП –

ЦОСЕП (ці функції виконує Департамент інформаційних технологій НБУ); розрахункового банку (виконання функцій покладено на Операційний департамент Національного банку); учасників СЕП [226].

Задля подолання такої нелогічної ситуації й виконання функцій центрального банку по забезпеченню організації міжбанківських розрахунків убачається можливим висловити пропозицію щодо створення згідно ч. 5 ст. 4 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV [128] спеціальну державну фінансову установу – Систему електронних платежів Національного банку України, або сформувати у складі НБУ новий структурний підрозділ з тими самими завданнями та назвою.

Також необхідно визначитися з питанням про керівні та контрольні органи СЕП НБУ, оскільки на цей час воно являє ще одну проблему організаційного характеру. По-перше, в п. 9 Правил системи електронних платежів Національного банку України, вказано, що Платіжною організацією СЕП є Національний банк. Інформація про Платіжну організацію СЕП та організаційну структуру Платіжної організації СЕП розміщується на сторінці офіційного Інтернетпредставництва Національного банку. Керівним органом Платіжної організації СЕП є Рада Платіжної організації [222]. За цим в Правилах не розкривається питання ні про склад, ні про порядок формування, ні про регламент роботи такого органу. І якщо його ототожнювати з Радою НБУ, то повноваження останнього органу управління не співпадають з правами та обов'язками Платіжної організації. Тому в структурі СЕП НБУ в залежності від обраної моделі її організаційного оформлення та персоніфікації необхідно визначити орган управління, а також окреслити його повноваження, виходячи з положень пунктів 15 та 16 Правил системи електронних платежів Національного банку України [222].

Щодо механізму контролю і заходів щодо управління, мінімізації та усунення наслідків впливу ризиків, які притаманні СЕП, то вони згідно п. 30 Правил системи електронних платежів Національного банку України визначаються Платіжною організацією СЕП, що знов таки стикається з

проблемою відсутності визначеності у такому важливому питанні який повинен заздалегіть бути визначеним [222]. Але на привеликий жаль цього не зроблено. Убачається доцільним ввести в структуру СЕП НБУ спеціальний контрольно-наглядовий орган – Наглядову раду, склад якої формувати за квотами представництва від Платіжної організації, а також учасників СЕП. З огляду на необхідність захисту публічних інтересів в сфері бюджетних відносин в обов’язковому порядку на постійній основі в Наглядовій Раді СЕП повинна бути представленою Державна казначейська служба України.

На завершення розгляду питання про правове регулювання СЕП НБУ треба вказати також на необхідність перегляду закріпленого п. 36 Правил системи електронних платежів Національного банку України [222] розгляду спорів між платіжною системою (вважай НБУ) та її учасниками. Убачається можливим запропонувати введення в структуру СЕП НБУ спеціального арбітражного органу до повноважень якого віднести досудове вирішення спорів, що витікають із діяльності системи електронних платежів Національного банку України та його учасників.

2.2. Фінансово-правове регулювання платіжних сервісів Державної казначейської служби України

Серед учасників СЕП НБУ окреме місце займає Державна казначейська служба України (далі – ДКСУ) [227]. Такий стан речей є об’єктивним відзеркаленням ролі та місця цього органу в системі управління публічними фінансами, його реальний вплив на систему розрахунків з бюджетами та іншими централізованими фондами. Як слушно зазначає Латковська Т.А., Законом України “Про Національний банк України” прописана стаття 1, у якій зазначено, що фінансова стабільність – стан *фінансової системи*, в якому вона здатна належним чином забезпечити можливість ефективно виконувати свої ключові функції, такі як фінансове посередництво та забезпечення здійснення платежів, і таким чином сприяти стійкому економічному зростанню, а також

протистояти негативному впливу кризових явищ на економіку [14, 44, 45].

Ми згодні з такою постановкою питання, але вважаємо, що крім НБУ таку функцію рівнобіжно забезпечує й Державна казначейська служба України на яку покладено вирішення складного завдання з ефективного управління бюджетними коштами, провідну роль у чому відіграє такий вагомий фінансовий інструмент як єдиний казначейський рахунок (далі – ЄКР).

За офіційною інформацією на 1 січня 2021 року на ЄКР обліковувалися кошти у сумі 12,0 млрд. грн. За період 2013–2020 років (станом на 1 січня кожного року) цей показник становив відповідно 0,5 млрд. грн., 1,7 млрд. грн., 3,0 млрд. грн., 9,0 млрд. грн., 14,3 млрд. грн., 5,1 млрд. грн., 9,9 млрд. грн. та 17,5 млрд. грн. Кошти на валютних рахунках Казначейства в гривневому еквіваленті станом на 1 січня 2021 року становили 58,7 млрд. грн. За період 2013–2020 років (станом на 1 січня кожного року) цей показник складав відповідно 3,7 млрд. грн., 3,2 млрд. грн., 12,0 млрд. грн., 35,4 млрд. грн., 33,4 млрд. грн., 63,5 млрд. грн., 47,2 млрд. грн. та 30,8 млрд. грн. Таким чином, загальний обсяг коштів на рахунках Казначейства у національній валюті (гривня) та в іноземній валюті (гривневий еквівалент) станом на 1 січня 2021 року склав 70,7 млрд. гривень [228, 10]. На важливу роль ДКСУ в сфері публічних фінансів також вказує те, що на частку органів казначейства припадає близько 40 % від загальної кількості платежів усіх учасників Системи електронних платежів НБУ [229, 76].

Значення діяльності ДКСУ в організації й здійсненні платежів свідчать результати роботи органів Казначейства у 2022 році, коли ними було забезпечено відкриття та обслуговування 721 607 рахунків для зарахування податків, зборів, платежів до державного та місцевих бюджетів. Порівняно з 2021 роком кількість рахунків для зарахування податків, зборів, платежів до державного та місцевих бюджетів збільшилась на 123 849 [230, 10].

Такий стан речей зумовлюється публічним інтересом та вимогами ст. 43 БК України, яка визначає, що при виконанні державного бюджету і місцевих бюджетів застосовується казначейське обслуговування бюджетних коштів.

Казначейство України забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого у Національному банку України.

Казначейське обслуговування бюджетних коштів передбачає:

1) розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства;

2) контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень бюджету, реєстрації взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів та здійсненні платежів за цими зобов'язаннями;

3) ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів з дотриманням національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та інших нормативно-правових актів Міністерства фінансів України;

4) здійснення інших операцій з бюджетними коштами.

В органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів (далі - органи Казначейства України), бюджетним установам відкриваються рахунки у встановленому законодавством порядку [231]. Така практика у світі не є чимось особливим. Як зазначають Опалко К.С. та її співавтори кожна країна залежно від своїх історичних та національних особливостей може використовувати банківську, казначейську або змішану системи касового виконання бюджетів [232, 6]. А в робочому документі МВФ «Еволюція функцій та організація міністерств фінансів», який було підготовлено Річардом Аланом та іншими фахівцями Департаменту фіскальних питань вказано на відсутність моделі «казначейства», яка б була універсальною, натомість існує широке розмаїття практики та організаційних структур, які відображають такі фактори, як розмір країни, разом з його адміністративною культурою та інституційними механізмами, коло виконуваних функцій, структура управління, ступень централізації та децентралізації тощо [233, 17].

Запровадження системи казначейського обслуговування бюджетних коштів в Україні має свою історію, яка досить детально розглядається в літературі. Опису історичних передумов започаткування казначейства, а також етапам розбудови Державної казначейської служби України присвятили свої роботи Курганська Е.І. [234, 22-33], Сушко Н.І. [235], Чечуліна О.О. [236], Юнацький М.О. [237, 6-9] та ін., через що немає нагальної потреби вдаватися до детального висвітлення таких питань. Проте в перебігу викладення матеріалу стосовно платіжних та пов'язаних с ними сервісів ДКСУ ми позначимо своє бачення щодо окремих концептуальних аспектів створення та функціонування органів державного казначейства України.

Загальновідомо, що запровадження казначейського обслуговування Державного бюджету України припадає на 1995 рік та пов'язане з прийняттям Указу Президента України «Про Державне казначейство України» від 27 квітня 1995 року № 335/95 [238]. З цього часу розпочався складний процес докорінних змін в управлінні публічними фінансами, в перебігу яких було здійснено перехід від банківської до казначейської системи обслуговування бюджетів, перерозподіл повноважень між галузевими управліннями Мінфіну та Головним управлінням Держказначейства, визначення та закріплення концептуальних засад нової моделі виконання дохідної та видаткової частин бюджетів, розповсюджено режим казначейського обслуговування на позабюджетні кошти бюджетних установ, запроваджено ЄКР в НБУ тощо.

На думку Чечуліної О.О., казначейське виконання бюджету – це процес, що передбачає дотримання відповідних вимог, основними із яких є:

- 1) відкриття рахунків щодо виконання бюджету в єдиній системі органів Державного казначейства України на Єдиному казначейському рахунку;
- 2) проведення процедур попереднього і поточного контролю під час здійснення витрат;
- 3) здійснення витрат, визначених законом про державний бюджет на відповідний бюджетний рік, у межах реальних надходжень і в терміни, що

дають можливість виконати відповідну бюджетну програму та погасити державний борг [239, 7]. Така точка зору досить чітко характеризує схему діяльності Держказначейства, проте залишає осторонь питання про стосунки цього специфічного органа державного управління публічними фінансами с Національним банком України як платіжною організацією СЕП НБУ.

Поступовий рух у реформуванні національної системи виконання бюджетів визначив шляхи реалізації вимог низки нормативно-правових актів, які врешті-решт сформували нову схему взаємодії Держказначейства та Національного банку України на підставі постанови КМУ від 15.09.1999 р. № 1721 «Про створення внутрішньої платіжної системи Державного казначейства» для більш ефективного управління консолідації рахунків органів Державного казначейства в Національному банку на базі внутрішньої платіжної системи Державного казначейства. Згідно п. 5 цієї постанови Держказначейство отримало статус учасника системи електронних платежів Національного банку на загальних засадах відповідно до Положення про міжбанківські розрахунки в Україні та право здійснювати через цю систему тільки платежі та міжбанківські розрахунки [172].

Таким чином, Державне казначейство України фактично набуло ознак квазібанку, отримавши право на роботу з відкриття та ведення рахунків бюджетних установ, безпосереднє проведення платежів розпорядників бюджетних коштів через Розрахункові палати органів Державного казначейства тощо. До того ж, згідно указу Президента України № 1085 від 9 грудня 2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Державне казначейство отримало статус центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів через Міністра фінансів України, і стало йменуватися як Державна казначейська служба України. Таким чином було сформовано складну комплексну модель організації Держказначейства яка частково нагадує схему будови Національного банку України. Звісно між функціями цих двох

фінансових органів існує суттєва різниця, проте існують і точки перетинання та області взаємодії, які вказують на їх специфічне правове положення.

Теперішній правовий статус, коло завдань та виконуваних функцій Державної казначейської служби України визначається Положенням, яке затверджене постановою КМУ від 15 квітня 2015 р. № 215. Згідно п. 1 даного нормативно-правового акту Державна казначейська служба України (Казначейство) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів [227].

Важливою фінансово-правовою засадою, яка позначається на правовому положенні ДКСУ та безпосередньо визначає його функції виступає п. 6 ст. 45 БК України згідно якому забороняється проведення розрахунків з бюджетом у негрошовій формі, у тому числі шляхом взаємозаліку, застосування векселів, бартерних операцій та зарахування зустрічних платіжних вимог у фінансових установах, за винятком операцій, пов'язаних з державним боргом, та випадків, передбачених законом про Державний бюджет України [231]. Через такий припис на перше місце виходить завдання забезпечення при виконанні бюджетів грошових розрахунків, проведення реальних платіжних операцій різної спрямованості, їх облік та контроль, що зумовлює об'єктивну потребу наділення ДКСУ комплексом не просто прав оператора грошових переказів, а формування системи владних повноважень державного фінансового органу.

Згідно п. 3 Положення про Державну казначейську службу України основними завданнями Казначейства є:

- 1) реалізація державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів;

2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах. Задля реалізації позначених вище завдань ДКСУ має досить широкі повноваження, які визначені п. 4 Положення:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру фінансів;

2) забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунка, відкритого у Національному банку, зокрема:

здійснює розрахунково-касове обслуговування розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства;

здійснює відкриття і закриття рахунків в національній валюті, проводить операції на рахунках, формує та видає виписки з рахунків;

здійснює розподіл бюджетних коштів між державним бюджетом, бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя, між місцевими бюджетами, а також між загальним та спеціальним фондами бюджету відповідно до нормативів відрахувань, визначених бюджетним законодавством, і їх перерахування відповідно до законодавства;

здійснює повернення (перерахування) коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету, за поданням (висновком) органів, що контролюють справляння надходжень бюджету;

здійснює за висновком ДПС та її територіальних органів перерахування між видами доходів і бюджетів коштів, помилково та/або надміру зарахованих до державного та/або місцевих бюджетів через єдиний рахунок;

здійснює бюджетне відшкодування податку на додану вартість;

здійснює за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, перерахування компенсації частини суми штрафних (фінансових) санкцій покупцям (споживачам) за рахунок сплачених до державного бюджету сум штрафних (фінансових) санкцій, застосованих такими органами за наслідками проведеної перевірки за зверненням або скаргою покупця (споживача) про порушення платником податків установленого порядку проведення розрахункових операцій;

здійснює операції з повернення кредитів, наданих за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів;

проводить відповідні розрахунки між державним та місцевими бюджетами, між місцевими бюджетами, а також між учасниками бюджетного процесу та суб'єктами господарювання;

формує та веде єдиний реєстр розпорядників та одержувачів бюджетних коштів і базу даних мережі розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;

формує і доводить до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів витяги з розпису державного бюджету, витяги з розпису державного бюджету за територіями, територіальний розподіл за міжбюджетними трансфертами та зміни до них;

здійснює реєстрацію та облік бюджетних зобов'язань розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;

здійснює платежі за дорученнями розпорядників та одержувачів бюджетних коштів відповідно до законодавства, в тому числі платежі, пов'язані з виконанням зобов'язань, взятих під державні та місцеві гарантії;

перераховує міжбюджетні трансферти;

здійснює операції в іноземній валюті для проведення витрат розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;

здійснює погашення та обслуговування державного боргу, здійснює платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань держави, в національній та іноземній валютах за дорученням Мінфіну;

забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів під час реалізації проектів, що підтримуються іноземними державами, іноземними фінансовими установами і міжнародними фінансовими організаціями;

3) здійснює безспірне списання коштів державного та місцевих бюджетів або боржників на підставі рішення суду;

4) здійснює відкриття, закриття та обслуговування рахунків у системі електронного адміністрування податків;

5) обслуговує кошти фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, інших клієнтів та кошти єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

б) управляє наявними фінансовими ресурсами, що консолідуються на єдиному казначейському рахунку;

7) забезпечує розміщення тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунка та коштів валютних рахунків державного бюджету на депозитах або шляхом придбання державних цінних паперів за рішенням Міністра фінансів, погодженим з Національним банком;

8) здійснює покриття тимчасових касових розривів загального фонду державного бюджету, місцевих бюджетів та Пенсійного фонду України;

9) здійснює операції з купівлі іноземної валюти та за погодженням з Мінфіном операції з продажу іноземної валюти, яка обліковується на рахунках Казначейства;

10) здійснює видачу і погашення фінансових казначейських векселів;

11) веде бухгалтерський облік операцій з виконання державного та місцевих бюджетів;

12) встановлює графіки подання квартальної (проміжної) та річної бюджетної та фінансової звітності розпорядникам коштів державного, місцевих бюджетів, органам фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування та головним розпорядникам бюджетних коштів;

13) зводить і складає звітність про виконання державного, місцевих, зведених місцевих і зведеного бюджетів та подає звітність органам законодавчої, виконавчої влади, місцевим фінансовим органам;

13¹) складає консолідовану фінансову звітність про загальний майновий стан і результати діяльності суб'єктів державного сектору та бюджетів;

14) розміщує на офіційному веб-сайті Казначейства звітність про виконання Державного бюджету України та інформацію про виконання місцевих бюджетів, річну консолідовану фінансову звітність про загальний майновий стан і результати діяльності суб'єктів державного сектору та бюджетів;

15) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, контроль за: веденням бухгалтерського обліку надходжень і витрат державного та місцевих бюджетів, складенням та поданням розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів фінансової і бюджетної звітності;

бюджетними повноваженнями під час зарахування надходжень бюджету;

відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету;

відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми;

відповідністю платежів узятим бюджетним зобов'язанням та відповідним бюджетним асигнуванням;

дотриманням правил за операціями з бюджетними коштами в іноземній валюті;

дотриманням порядку проведення лотерей з використанням електронних систем прийняття сплати за участь у лотереї в режимі реального часу;

дотриманням розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, іншими клієнтами вимог законодавства у сфері закупівель в частині наявності документів шляхом їх перегляду в електронній системі закупівель;

16) застосовує або здійснює заходи впливу за порушення бюджетного законодавства;

17) забезпечує організацію та координацію діяльності головних бухгалтерів бюджетних установ та контроль за виконанням ними своїх повноважень шляхом проведення оцінки їх діяльності;

18) розглядає і погоджує проекти законодавчих актів, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру фінансів;

19) надає консультаційну допомогу учасникам бюджетного процесу з питань, що належать до його компетенції;

20) забезпечує функціонування багаторівневої інформаційно-обчислювальної та внутрішньої платіжної систем Казначейства, вживає заходів до захисту інформації, яка обробляється органами Казначейства;

20¹) надає кваліфіковані електронні довірчі послуги;

20²) забезпечує функціонування системи дистанційного обслуговування “Клієнт казначейства - Казначейство”, автоматизованої системи подання електронної звітності клієнтами Казначейства;

20³) готує інформацію про платіжні транзакції на єдиному казначейському рахунку для оприлюднення на єдиному веб-порталі використання публічних коштів;

21) здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Казначейства;

22) інформує громадськість про свою діяльність та про стан реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства;

23) здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Казначейства, підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління;

24) здійснює інші повноваження, визначені законом [227]. Така широка компетенція викликана реальною потребою в забезпеченні публічних фінансових інтересів. Відтворення повного тексту відповідного пункту Положення про ДКСУ зумовлене необхідністю ілюстрації наданих Державному казначейству прав з управління сферою публічних фінансів та забезпечує розуміння кола прав та обов'язків, які реалізує та виконує цей центральний орган виконавчої влади як суб'єкт платіжного ринку, оперуючи спецефічною платіжною системою. Проте широке коло повноважень та великий обсяг інформації ускладнює можливість усвідомлення напрямів діяльності Держказначейства та специфіки їх змісту, розпорошує увагу серед різнопланових приписів з питань його діяльності. Таким чином утруднюється розуміння реального впливу ДКСУ на увесь платіжний ринок, оскільки цей орган знаходиться у затінку іншого впливового владного суб'єкта – Національного банку України. Тому уявляється доречним здійснити поділ повноважень в залежності від їх функціонального наповнення та спрямованості на наступні групи:

1) повноваження у відносинах з КМУ та Міністром фінансів України, як координаторами державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів;

2) повноваження стосовно внутрішнього управління системою органів Державного казначейства;

3) повноваження відносно організації та функціонування внутрішньої платіжної системи Державної казначейської служби України;

4) повноваження щодо взаємин з користувачами платіжної системи ДКСУ (розпорядниками та отримувачами бюджетних коштів, а також іншими

клієнтами відповідно до законодавства), у тому числі з питань надання електронних платіжних і пов'язаних з ними сервісів;

5) повноваження щодо здійснення операцій з коштами бюджетів та централізованих фондів, а також реалізації фінансових вимог до третіх осіб на підставі рішення суду;

6) повноваження стосовно співпраці з Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Мінфіном та іншими міністерствами в сфері нормотворчого процесу;

7) повноваження щодо взаємин з організації та функціонування внутрішньої платіжної системи Державного казначейства з Національним банком України;

8) інші повноваження, визначені законом. Кожна з вказаних груп повноважень відбиває відповідні права та обов'язки ДКСУ, які визначені чинним законодавством України, вказують на широкий спектр суспільних відносин, суб'єктом яких вона виступає. Водночас, їх аналіз дозволяє виокремити з них ті, що спрямовані на забезпечення діяльності Державного казначейства саме як учасника платіжного ринку. Вони розкривають сутність ДКСУ і як центрального органа виконавчої влади і, як суб'єкта-надавача платіжних послуг. Інші питання, які беззаперечно є важливими з точки зору правового регулювання організації та функціонування Державного казначейства, а також визначення його цілісного правового статусу, однак, вважаємо можливим залишити поза увагою та зосередитися безпосередньо саме на питаннях фінансово-правових засад платіжних відносин за участю ДКСУ.

Такий підхід більш-менш узгоджується з позицією Крисоватого А.І. та його співавторів про те, що усю нормативно-правову базу, що регламентує діяльність органів Державної казначейської служби України можна згрупувати за двома основними напрямками:

1) нормативні документи, що регулюють основні напрямки діяльності Державної казначейської служби України;

2) нормативні документи, що регулюють окремі аспекти діяльності Державної казначейської служби України [240, 35, 36], проте не є тотожним йому. Відмінність полягає в угруповуванні нормативно-правових актів, що визначають повноваження ДКСУ на ті, що стосуються: 1) діяльності цього центрального органа виконавчої влади як учасника платіжного ринку і, 2) усіх інших аспектів його організації та функціонування.

Навіть за такого підходу розкрити особливості правового регулювання усього спектру суспільних відносин, що пов'язані з організацією та функціонуванням ДКСУ як учасника платіжного ринку є складним завданням через багатоплановість такої діяльності: від організації та регулювання системи внутрішніх платежів до безпосереднього проведення платіжних операцій. Тому із усієї виокремленої сукупності повноважень Державного казначейства ми зосередимо свою увагу виключно на тих, що стосуються саме сфери платіжних послуг.

Ми вже звертали увагу на постанову КМУ від 15.09.1999 р. № 1721 як на вихідний пункт у створенні внутрішньої платіжної системи Державного казначейства та надання йому статусу учасника системи електронних платежів Національного банку [172]. Однак, в літературі та нормативно-правових актах існують не тільки вказівки на участь ДКСУ в СЕП НБУ, але також згадується функціонування внутрішньої платіжної системи казначейства. За цима двома напрямками діяльності ми й розглянемо існуюче правове регулювання повноважень Державної казначейської служби України.

В даному контексті є слушним зауваження Пожидаєвої М.А. про те, що публічно-сервісне казначейське обслуговування праввідносин у сфері виконання бюджетів (саме організація прийому, збереження і видачі бюджетних коштів) потребує безперервного надання платіжних послуг зі сторони СЕП НБУ для проведення платежів бюджетів. Вчена цілком вірно констатує, що СЕП НБУ забезпечує ефективне функціонування внутрішньої платіжної системи Казначейства. При цьому за допомогою внутрішньої платіжної системи Казначейства, відбувається проведення переказу

бюджетних коштів між його центральним апаратом та територіальними органами, зокрема між останніми суб'єктами, а також завдяки відкритому ЄКР в НБУ відбувається взаємодія із СЕП для виконання міжбанківського переказу коштів органами Казначейства. До того ж, слід додати, що Пожидаєва М.А., обґрунтовано розглядає платіжні правовідносини за участю ДКСУ комплексно, не залишаючи осторонь і рух коштів в процесі формування бюджетів та централізованих фондів. Вона підкреслює, що завдяки платіжній системі швидко, надійно, безперервно реалізуються перерахування податкових платежів, бюджетних коштів, зокрема коштів публічних фондів у сфері загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування. Все це є суспільно важливим та створюється ефективною платіжною системою виконання бюджетів [173, 17]. Таким чином, точно та містко охарактеризовано сферу суспільних відносин, які пов'язані з казначейським обслуговуванням усієї сфери публічних фінансів, що дає розуміння про напрями, форми та методи їх правового регулювання. Окреслює окремі об'єкти правового впливу та виділяє складові платіжно-сервісної системи, яка покликана забезпечити безпосереднє досягнення публічно-фінансового інтересу, вирішення завдань організації руху коштів як всередині бюджетної системи та централізованих фондів, так і при різноспрямованому їх переміщенні у різних варіаціях між приватним та публічним секторами фінансів.

Проте, хотілося внести деякі уточнення стосовно того, що сфера застосування існуючого платіжного механізму ДКСУ виходить за межі обслуговування бюджетів, оскільки, як видно з наведеного, наявні платіжні сервіси Державного казначейства пристосовані також до потреб позабюджетних публічних фондів, наприклад, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування. Тому є усі підстави говорити про сформовану в Україні публічно-фінансову платіжну інфраструктуру.

Основою її механізму виступає, як вже відмічалось, участь Державної казначейської служби в Системі електронних платежів Національного банку України. Нагадаємо, що згідно п. 5 постанови КМУ «Про створення внутрішньої платіжної системи Державного казначейства» від 15.09.1999 р. № 1721 органи Держказначейства отримали статус учасників СЕП НБУ на загальних засадах відповідно до Положення про міжбанківські розрахунки в Україні та право здійснювати через цю систему тільки платежі та міжбанківські розрахунки [172]. Крім того, можливість для Державної казначейської служби України бути учасником системи міжбанківських розрахунків Національного банку України була продубльована п. 5 ст. 72 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ. А Відповідно до п. 7 цієї ж статті порядок функціонування створених Національним банком України платіжних систем, прийняття і виключення з них учасників, виконання платіжних операцій у таких платіжних системах, перелік реквізитів платіжних інструкцій, які в них використовуються, та інші питання, пов'язані з їхньою діяльністю, визначаються Національним банком України [11].

Відтак керівним нормативно-правовим актом, який регулює питання взаємозв'язку та взаємодії СЕП НБУ та його учасника-ДКСУ є Правила системи електронних платежів Національного банку України [222].

Нещодавно відбулася суттєва модернізація СЕП НБУ, яка у своїй еволюції перейшла до свого 4 покоління (СЕП-4), а тому разом з розвитком її програмного забезпечення та інфраструктурного середовища, збільшенням сервісних можливостей відбувається оновлення нормативної та технічної документації. Прикладом цьому може служити комплекс документів, що визначають Загальні правила реалізації стандарту ISO 20022, спільні для всіх інструментів (Частина 1. Загальні поняття та домовленості; Частина 2. Ідентифікація; Частина 3. Загальні принципи надання зворотного зв'язку; Частина 4. Обслуговування небанківських надавачів платіжних послуг у СЕП тощо) [241]. Але при цьому не отримують належної уваги самі Правила

системи електронних платежів Національного банку України, зміст яких динамічно не модернізується та не корелюються до змін законодавства.

Показовим у цьому є прийняття Інструкції про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті (затв. постановою Правління Національного банку України від 03.03.2023 № 16), розділ II якої порядок прийняття і виключення учасників СЕП [223], що здійснено без внесення змін до Правил СЕП НБУ, чи принаймні зазначення того, що така Інструкція є частиною таких правил або здійснення іншого застереження. Звісно, за таких умов існують неспівпадіння та інші невідповідності між положеннями таких актів, що не покращує дієвість правового регулювання та може завдавати репутаційної шкоди як окремо НБУ, так і державі в цілому. Беззаперечно це суттєво шкодить гармонізації національного законодавства до вимог *acquis* ЄС, та здійснює негативний вплив на євроінтеграційні процесів при досягненні достатньо високих результатів. Штучно утворена конкуренція актів вимагає подолання такої подвійності в регулюванні однієї групи суспільних відносин, а до цього - вирішення складного завдання про застосовність їх відповідних положень до конкретних обставин, що називається *ad hoc*.

Так як основним актом, що організаційно оформлює систему електронних платежів Національного банку України є Правила, то найперше будемо спиратися на їх положення. Так, згідно п. 10 вищевказаних Правил учасниками СЕП можуть бути: Національний банк; банк-резидент, відомості про якого внесені до Державного реєстру банків України; філія банку-резидента, який отримав дозвіл Національного банку на роботу в СЕП за відповідною моделлю обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку; Державна казначейська служба України відповідно до статті 11 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та Указу Президента України від 13 квітня 2011 року № 460/2011 «Положення про Державну казначейську службу України» [222].

Як видно з наведеного стосовно Державної казначейської служби України вказане застаріле законодавство. По-перше, ДКСУ на цей час керується у своїй діяльності Положенням, яке затверджене постановою КМУ від 15 квітня 2015 р. № 215 [227], а не указом Президента України від 13 квітня 2011 року № 460/2011 який у цьому питанні вже не є актуальним. По-друге, в Правилах міститься посилання на ст. 11 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», тоді як з 01.08.2021 року набрав чинності інший нормативний акт – закон України «Про платіжні послуги», про свідчить відповідна картка документа [242]. При тому, що останні зміни в Правила вносилися Радою платіжної організації 22 лютого 2022 року (протокол № 12) [222]. Звісно це вимагає відповідного корегування та виправлення.

Згідно підпункту 2 п. 12 Правил системи електронних платежів Національного банку України обслуговування в СЕП Державної казначейської служби України здійснюється на підставі та за умови:

укладення договорів про:

умови функціонування Єдиного казначейського рахунку Державної казначейської служби України в Національному банку;

розрахунково-інформаційне обслуговування в системі електронних платежів Національного банку України та надання послуг системою електронної пошти Національного банку України;

використання засобів захисту інформації Національного банку;

унесення відомостей до:

Електронного технологічного довідника банків України та інших установ;

Довідника учасників СЕП;

підключення до системи електронної пошти Національного банку [222].

Як видно з наведеного вище умови обслуговування Державної казначейської служби України в СЕП НБУ поділяються на два види: 1) технічні і, 2) юридичні. Перші стосуються можливостей ідентифікації ДКСУ

як учасника СЕП НБУ й комунікації з ним, а інші – виступаючи юридичними підставами взаємин між системою електронних платежів та її учасником регламентують зобов'язання сторін у зв'язку з функціонуванням ЄКР, розрахунково-інформаційним обслуговуванням, платіжної безпеки тощо. Документація по першій групі умов (функціональні описи, протоколи, регламенти тощо) знаходиться у відкритому доступі на офіційному Інтернет-представництві НБУ, а другу групу документів на офіційних інформаційних ресурсах Національного банку України та ДКСУ знайти не вдалося. Хоча така інформація повинна бути доступною для широкого загалу, оскільки спрямована на забезпечення публічного фінансового інтересу.

На відміну від такої ситуації Публічна пропозиція Національного банку України на укладення Єдиного договору банківського обслуговування та надання інших послуг Національним банком України, що передбачена підпунктом 1 п. 12 Правил СЕП НБУ [222] розміщена на сторінці офіційного Інтернет-представництва Національного банку [243]. При цьому підкреслимо, що згідно п. 6 Публічної пропозиції Національного банку України на укладення Єдиного договору банківського обслуговування та надання інших послуг Національним банком України не передбачається можливість для клієнтів пропонувати свої умови договору. Це є яскравим прикладом своєрідності характеру диспозитивних правових норм, як елемента механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем, про що вказувалося в підрозділі 1.3 даної роботи. До того ж нагадаємо, що згідно п. 5 постанови КМУ «Про створення внутрішньої платіжної системи Державного казначейства» від 15.09.1999 р. № 1721 органи Держказначейства отримали статус учасників СЕП НБУ на загальних засадах [172]. Реальна ситуація, що склалася в реальності відмінна від того, що передбачалося в плані правового регулювання участі Державного казначейства в системі електронних платежів Національного банку України.

Особливе місце в функціонуванні Державної казначейської служби, як учасника платіжного ринку займає використання можливостей такого

важливого фінансового інструмента як Єдиний казначейський рахунок. Жоден з науковців, хто розглядав питання правового регулювання ДКСУ та вдавався до розкриття сутності його діяльності не обійшов своєю увагою ЄКР, який є одним з основоположних елементів сформованої в Україні публічно-фінансової платіжної системи. Для наочності в таблиці 9 (Додаток Ж) відтворене здійснене Курганською Е. І. та Кубліковою Т.Б. узагальнення існуючих визначень Єдиного казначейського рахунку, які містить законодавство та роботи окремих фахівців-правників та економістів [234, 153].

Плюралізм у поглядах на ЄКР, з одного боку, вказує на розуміння науковців та практиків його значення для організації усієї сфери фінансів, а с другого – відбиває існуючу низку проблем у правовому регулюванні, пов'язаних з лакунами нормативно-правової бази. На сьогодні згідно п/п. 23⁻¹ п. 1 ст. 2 БК України єдиний казначейський рахунок - рахунок, відкритий центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів (далі - Казначейство України), у Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів Національного банку України, на якому консолідуються кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, кошти інших клієнтів, які відповідно до законодавства знаходяться на казначейському обслуговуванні (включаючи кошти, зараховані на єдиний рахунок) [231].

Інші положення Бюджетного кодексу України також визначають окремі аспекти функціонування ЄКР, проте у своїй більшості вони носять загальний характер та потребують подальшої деталізації на рівні спеціального законодавства. Так, відповідно до ч. 3 п. 1 ст. 43 БК України передбачається, що в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів (далі - органи Казначейства України), бюджетним установам відкриваються рахунки у встановленому законодавством порядку [231]. Проте з цим є певні проблеми.

Наприклад, донедавна, діяло Положення про єдиний казначейський рахунок, затверджене наказом Державного казначейства України від 26.06.2002 № 122 (у ред. наказу від 30.11.2010 № 449), у якому розкривалася структура єдиного казначейського рахунку та було регламентовано його функціонування [244]. До речі, визначення ЄКР, яке містило це Положення відмінне від дефініції викладеній у ст. 2 БК України [231]. Проте воно було скасовано на підставі наказу Міністерства фінансів України № 618 від 26.11.2021 [245]. Через що правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з функціонуванням єдиного казначейського рахунку стало більш фрагментарним, оскільки утворену в правовому полі лакуну до цього часу не ліквідовано. Крім того, така дискретність не відповідає закріпленому п/п. 1 п. 1 ст. 7 БК України принципу єдності бюджетної бюджетної системи [231], оскільки не сприяє формуванню єдиної правової бази, одноманітності регулювання бюджетних відносин, а також єдності порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності. В ідеалі подолання такої проблеми вимагає спільної нормотворчості НБУ та Міністерства фінансів України за участю ДКСУ по створенню уніфікованого акта. Тим більше, що для цього є слухна нагода – пристасування правової бази, яка забезпечує організацію та функціонування СЕП НБУ в варіанті покоління (СЕП-4).

А так, на сьогодні правове регулювання ЄКР відрізняється калейдоскопічністю та припадає у своїй більшості на накази Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами» від 24.12.2012 № 1407 [246], «Про затвердження Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів» від 23.08.2012 № 938 [247], «Про затвердження Порядку казначейського обслуговування небюджетних рахунків клієнтів» 21.07.2014 № 770 [248], а також «Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державної казначейської служби України» від 22.06.2012 № 758 [249]. Проте, такі акти, як кожен окремо, так і усі разом,

проблему правового регулювання функціонування єдиного казначейського рахунку не вирішують. Їх дія спрямована лише на окремі аспекти організації казначейського обслуговування бюджетних та небюджетних рахунків, стосуються у своїй більшості процедури розрахунково-платіжних операцій та не мають чітко вираженого системного характеру по відношенню до ЄКР.

Ми також вже звертали увагу на взаємозв'язок участі ДКСУ в СЕП НБУ та функціонування внутрішньої платіжної системи казначейства. Характеризуючи таку особливість Русін В.М. зазначає, що «з моменту входження в Систему електронних платежів Національного банку України органи Державного казначейства використовували у своїй роботі різні програмні продукти: “ТАСК”, “ІСАОД”, “УНІТІ БАРС” та АС “Казна”. Сьогодні стосовно програмного забезпечення, то всі платіжні документи, які формуються в органах Державного казначейства використовують два основних програмних продукти:

- АС “Казна – Видатки” – у випадку, коли кошти перерахуються з рахунків, призначених для обліку витрат бюджетів, або рахунків цільових фондів;

- ПТК “Барс – Міленіум” – в усіх інших випадках, але, в основному, у разі списання коштів з рахунків для обліку бюджетних надходжень» [229, 77]. На сьогодні ДКСУ забезпечує функціонування таких електронних сервісів, як система дистанційного обслуговування клієнтів Державної казначейської служби України з використанням програмно-технічного комплексу «Клієнт казначейства – Казначейство» (далі – СДО) та система подання електронної звітності клієнтами Казначейства АС «Є-Звітність» (далі – АС «Є-Звітність») [250]. До того ж запроваджено експлуатацію програмного забезпечення АРМ СЕП, АРМ НБУ інформаційний, ПК АС «Є-КАЗНА», АС «Є КАЗНА-ДОХОДИ», АРМ ЕЦП [251].

З бігом часу рівень автоматизації, технічного та програмного забезпечення органів Державної казначейської служби постійно зростає, а рівнобіжно цьому правове регулювання нових впроваджуваних платіжних

сервісів не встигає належним чином поспівати за таким процесом. У зв'язку з цим в літературі простежується цікава тенденція, коли опис структури елементів й технічних аспектів роботи платіжних сервісів НБУ та ДКСУ не супроводжується посиланнями на конкретні нормативно правові акти, хоча при цьому може вказуватися на важливість правового забезпечення створення та функціонування автоматизованої інформаційної системи казначейства [240, 76].

Однак розуміння важливості правового регулювання внутрішньої платіжної системи казначейства не означає його дієвості чи навіть наявності. На цей час рівень юридичної регламентації функціонування внутрішньої платіжної системи казначейства є явно недостатнім та припадає на рівень наказів ДКСУ, зокрема, на Положення про Управління платіжних систем Державної казначейської служби України (наказ від 01.07.2021 № 169) [251]. Саме цей акт локального нормотворення оперує терміном «внутрішня платіжна система Державної казначейської служби України (ВПС Казначейства)», нормативне визначення якої відсутнє. Як фактично відсутня і юридична регламентація організаційної та технологічної структури ВПС Казначейства, що вимагає комплексної нормотворчої роботи, оскільки значення такої системи для сфери публічних фінансів є непересічним.

2.3. Особливості фінансово-правового регулювання розрахунково-касового обслуговування банками бюджетних коштів та коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування

В Україні за час незалежності створено усі необхідні умови для функціонування фінансів: введено в обіг національну валюту, побудовано банківську систему, реалізовано модель загальнообов'язкового державного соціального страхування, сформовано бюджетну та податкову систему тощо. За останні роки суттєвий поштовх у своєму розвитку отримав і платіжний ринок, найважливішу роль у якому відіграють такі учасники як Національний

банк України та Державна казначейська служба України. Об'єднання СЕП НБУ й, так званої, внутрішньої платіжної системи та інших сервісів ДКСУ сформували публічно-фінансову платіжну інфраструктуру країни. Але, навіть їх об'єднаних функціональних можливостей недостатньо для забезпечення потреб бюджетів та інших централізованих фондів у розрахунково-касовому обслуговуванні яке виходить за межі виключно безготівкових розрахунків та є більш складним за змістом з огляду здійснюваних операцій.

Нагадаємо, що згідно п/п. 1 ч. 2 п. 1 ст. 43 БК України казначейське обслуговування бюджетних коштів передбачає розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства [231]. Низка інших нормативних актів, що регулюють питання діяльності ДКСУ також використовують термін «розрахунково-касове обслуговування». Наприклад, п. 10.1 Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів (затв. наказом Мінфіну України від 23.08.2012 № 938) встановлює, що органи Казначейства здійснюють розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів шляхом проведення платежів з реєстраційних, спеціальних реєстраційних рахунків розпорядників бюджетних коштів та рахунків одержувачів бюджетних коштів, відкритих в органах Казначейства, відповідно до кошторисів, планів асигнувань загального фонду місцевих бюджетів (за винятком надання кредитів з місцевих бюджетів), планів спеціального фонду місцевих бюджетів (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків), планів надання кредитів із загального фонду місцевих бюджетів або планів використання бюджетних коштів та помісячних планів використання бюджетних коштів [247]. Майже аналогічне положення містить п. 11.1 Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами (затв. наказом Мінфіну України від 24.12.2012 № 1407) [246].

Тривалий час термін «розрахунково-касове обслуговування», яке в літературі відносять до основних (базових) операцій банку [252, 6], використовувався в значенні, яке було закріплене п. 1.37 ст. 1 закону України

«Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III та розумілося як послуги, що надаються банком клієнту на підставі відповідного договору, у тому числі у вигляді електронного документа, укладеного між ними, які пов'язані із переказом коштів з рахунка (на рахунок) цього клієнта, видачею йому коштів у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договорами [10]. Майже аналогічне, але не тотожне наведеному вище визначення містив абз. 38 п. 1.4 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті (затв. постановою Національного банку України від 21.01.2004 № 22) згідно якому розрахунково-касове обслуговування - надання банком клієнту на підставі укладеного між ними договору послуг, які пов'язані з переказом коштів з/на рахунку(ок) цього клієнта, видачею йому коштів у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договором, форму та зміст якого банк розробляє самостійно [121].

Як видно з викладеного, розрахунково-касове обслуговування, в контексті банківської діяльності, пов'язувалося виключно з договірними правовідносинами «банк – клієнт», наявністю рахунка та передбачало здійснення як безготівкових, так і готівкових операцій. Зі зміною законодавства та відповідно – акценту у підході до визначення поняття «платіжна система», про що вже говорилося вище в даній роботі, з переказу коштів (як було раніше) на виконання платіжних операцій (як стало) ситуація набула дещо інших обрисів. Нагадаємо, що відповідно до п/п. 57 п. 1 ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX платіжна операція - будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього [11].

Тобто відбулися наступні суттєві перетворення. По-перше, вищевказаний закон, на відміну від Бюджетного кодексу України, а також закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» не застосовує термін «розрахунково-касове обслуговування». По-друге, платіжні

операції не обмежуються відносинами «банк – клієнт» (теоретично ініціатором, користувачем, отримувачем, обтяжувачем, стягувачем не обов'язково повинен бути клієнт банку). По-третє, зневільовано значення договору, як підстави для надання платіжних послуг. По-четверте, наявність рахунку не є кваліфікаційною ознакою здійснення платіжної операції. По-п'яте, новацією в розумінні платіжних операцій є пряма вказівка не тільки на безготівкові розрахунки (переказ коштів з рахунка чи рахунок клієнта), але також і на готівкові прибуткові операції, які раніше гіпотетично відносилися до категорії «інших операцій, передбачених договорами».

Щодо останньої обставини необхідно зауважити, що вона віддзеркалює реалізацію моделі руху двох взаємопов'язаних функціональних форм грошового обігу, тобто відбиває рух грошей в готівковій та безготівковій формах. Раніше, згідно п. 1 ст. 3 закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III передбачалося, що кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках) [10]. Зазначимо, що у цьому плані закон України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX майже нічого не змінив, за виключенням новації щодо електронних та цифрових грошей, яку містить п. 2 ст. 3 даного законодавчого акту. Зокрема передбачено, що електронні гроші та цифрові гроші існують лише в безготівковій формі [11], тобто можна зробити висновок, що в даному разі ми не маємо справу з новою формою грошей.

Згідно п/п. п. 14 ст. 1 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX електронні гроші - одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей [11]. Тобто економічною сутністю випуску електронних грошей є те, що отримуючи від клієнтів

(юридичних та фізичних осіб), безготівкові кошти чи готівку емітенти збільшують свої вільні резерви, за рахунок чого збільшують об'єми активних операцій та забезпечують зростання доходів [253, 281]. А до цього треба ставитися з передосторогою, зважаючи на можливі розкрадання бюджетних коштів, фінансові шахрайства та інші зловживання. Також не можна скидати з рахунку використання такої схеми для відмивання «брудних грошей», а також загрозу інфляційних процесів. До того ж, як убачається, це є своєрідною формою відмови від державної емісійної монополії, оскільки забезпечує введення в обіг приватних грошей, яким надають ознак фіатних. Прстіше, дешевше та прозоріше буде замість такої складної моделі вводити в обіг банківські векселі чи розрахункові чеки. Але, мабуть віддаючи данину моді та наслідувати іншим – законодавець фактично дозволив здійснювати фальсифікацію законних платіжних засобів, що потребує свого додаткового вивчення.

Але наведені вище визначення та припис остаточно не знімають проблему з'ясування особливостей правових природи та режиму електронних та цифрових грошей. Оскільки залишається суперечність, яка народжена зіставленням статей 32 й 35 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV [128] та ст. 3 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX [11]. Річ у тім, що доктринальне прочитання вищевказаних статей відповідних законодавчих актів дає достатні підстави цифрові гроші Національного банку, що є електронною формою грошової одиниці України, гіпотетично тлумачити як специфічний аналог готівки, а не безготівкову форму коштів. Як своєрідний та вкрай ідеалізований спосіб втілення гривні на кшалт електронних банкнот чи монет, що «зберігаються на електронних пристроях» [253, 216]. Але це цифрові гроші, випуск яких здійснює НБУ як центральний банк, що виступає емісійним центром країни. Як орган, що має на це відповідні законодавчо закріплені повноваження. Який реалізує право державної емісійної монополії. Тобто, така форма грошей може розглядатися як законний платіжний засіб. Але на

інші електронні гроші такий правовий статус розповсюджувати сумнівно, тим більше використовувати їх для розрахунків у фінансових правовідносинах.

Донедавна правове регулювання емісії банками-резидентами, філіями іноземних банків електронних платіжних засобів і порядку здійснення операцій з їх використанням головним чином забезпечувалося такими нормативно-правовими актами як Положення про електронні гроші в Україні (затв. постановою Правління НБУ від 25.06.2008 № 178) [254] та Положення про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням (затв. постановою Правління НБУ від 05.11.2014 № 705) [255]. Одною з керівних ідей цих актів законодавства було виключне право банків на емісію електронних грошей. Але зі зміною законодавства банківська монополія на випуск електронних грошей була скасована. На цей час згідно п. 1 ст. 57 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX емітентами електронних грошей в Україні можуть бути виключно такі особи:

- 1) банки;
- 2) установи електронних грошей;
- 3) філії іноземних платіжних установ;
- 4) оператори поштового зв'язку;
- 5) Національний банк України;

б) органи державної влади, органи місцевого самоврядування [11]. Зміни у правовому регулюванні випуску електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними не обмежилися розширенням кола осіб-емітентів та гіпотетичним збільшенням кількості видів грошових сурогатів в обігу. Вагомим кроком удосконалення правового режиму використання електронних грошей стала пряма вказівка на можливість їх використання для сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що передбачено п. 34 Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними (затв. постановою Правління НБУ від 29.09.2022 № 210) [256].

Показовим є те, що це було здійснено до внесення відповідних змін до податкового законодавства. Та й до цього часу залишається багато питань щодо такої новації у фінансово-правовому регулюванні, оскільки фактично електронні гроші, емісія яких здійснена не НБУ, за своєю юридичною природою не є фіатними (публічними, декретними) коштами, але вони можуть застосовуватися для виконання податкового обов'язку, що викликає обґрунтований сумнів. Фактично ознаки електронних грошей підпадають під визначення «грошовий суррогат», що містить ст. 1 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV [128]. Таку недоречність можна частково обґрунтувати нерозробленістю теорії електронних грошей, відсутністю усталеної практики застосування електронних грошей в фінансових правовідносинах та їх відносно невеликою поширеністю, недостатньою відпрацьованістю моделі використання новітніх платіжних сервісів для потреб оподаткування та забезпечення інших публічних інтересів, у тому числі – розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства.

Багато в чому сумнів щодо припустимості та придатності таких своєрідних платіжних засобів для їх застосування в сфері публічних фінансів визначається зобов'язальним характером електронних грошей, які по суті є вимогами до банку чи іншого суб'єкта, який здійснив їх емісію, на отримання грошей в інших формах їх прояву. І тому, якщо сплата податків чи зборів здійснюється електронними грошами, то це означає не фізичну передачу грошей, а лише права на їх отримання, тобто треба вести мову про такі усім добре відомі цивільно-правові угоди як поступка вимоги чи переведення боргу. Таку точку зору можна обґрунтувати посиланням на п/п. 2 п. 65 Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними (затв. постановою Правління НБУ від 29.09.2022 № 210), який встановлює, що емітент зобов'язаний забезпечити негайне погашення електронних грошей користувача, який отримує електронні гроші як сплату податків, зборів, інших

обов'язкових платежів - шляхом одночасного перерахування коштів на рахунок такого користувача, відкритий у Державній казначейській службі України відповідно до законодавства України [256]. Тому такий варіант виконання податкового обов'язку, з огляду на політику монетизації податкових правовідносин та вимоги п. 35.1 ст. 35 Податкового кодексу України [190], виглядає якщо не неприйнятним, то сумнівним чи, принаймні, недостатньо продуманим.

Ейфорія окремих фахівців від усвідомлення нових можливостей через скасовані жорсткі обмеження на проведення операцій з електронними грошима [257, 88,89] поки не виглядає як обґрунтована точка зору. Вона скоріше є проявом сподівань ніж об'єктивною науковою позицією при обговоренні складної проблеми, що має як теоретичне, так і практичне значення.

Загальновідомо, що дискусія відносно функціональних форм грошей, а відтак - і щодо специфіки правового регулювання форм грошового обігу має свою давню історію та стає ще напруженішою з появою нових технологій втілення та обігу коштів. В аспекті публічних фінансів вона набула ще більшої актуальності з прийняттям закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг» від 12 січня 2023 року № 2888-IX згідно п. 4 якого передбачена можливість використання електронних грошей для сплати податків та зборів. Про що безпосередньо вказує викладена в даному законодавчому акті нова редакція п. 35.2 ст. 35 ПК України [258].

Така новація є вагомою з точки зору адаптації новітніх досягнень індустрії цифрових фінансових технологій (FinTech) як до фіскальних потреб, так і для забезпечення розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства. Проте таке питання потребує свого окремого ґрунтовного вивчення й ми звертаємо на нього увагу лише в порядку постановки проблеми, яка має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки обсяг даної роботи

не дозволяє здійснити його детальний розгляд. Проте його важливість не дозволяє пройти просто осторонь не позначивши наше ставлення до цього.

В перебігу уточнення окремих положень теорії правового регулювання розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства є необхідність звернути увагу на ще одну проблему, яка пов'язана з розумінням терміну «платіжна операція» в контексті форм грошових розрахунків. З цієї нагоди убачається слушним навести позицію Алісова Є.О., який зазначив, що «на відміну від готівкового обігу, в межах якого гроші передаються безпосередньо платником одержувачу, сутність безготівкового обігу полягає в тому, що платежі здійснюються за допомогою перерахування (переказу) грошей з рахунка платника на рахунок одержувача, відкритий в установах банків або шляхом зарахування зустрічних вимог» [6, 119]. Якщо не вдаватися до прискіпливого аналізу відмінностей окремих авторських визначень, то треба констатувати, що більшість фахівців також дотримуються схожої точки зору. Наприклад, Ковалів М.В. та його співавтори вважають, що грошовий оборот ділиться на дві взаємопов'язані частини:

- сферу безготівкового обігу;
- сферу готівкового обігу. На їх думку, готівка, як правило, використовується при виплаті заробітної плати, пенсій, стипендій (тобто при утворенні доходів населення), а також при купівлі товарів і послуг у роздрібній торгівлі (тобто при витрачанні доходів населення). У сфері безготівкового грошового обігу рух грошей здійснюється у вигляді перерахування сум через рахунки у банках [187, 285]. На що треба зважувати при правовому регулюванні розрахунково-касового обслуговування коштів бюджетів та централізованих фондів та не забувати не тільки про форми грошових розрахунків, але також і про різноспрямований рух грошей (видатки та надходження).

Згідно поглядам Снігурської Л.П. платіжний оборот може мати дві форми:

готівкових розрахунків, що застосовуються переважно у відносинах підприємств і організацій з населенням, тобто обслуговують рух грошових доходів і витрат населення;

безготівкових розрахунків, що становлять основну частину платіжного обороту (понад 80 %), обслуговують господарські відносини підприємств, організацій, установ, фінансово-кредитних органів. Зміст і мета безготівкового платіжного обороту - оплата без використання готівкових грошей. Платник і одержувач коштів використовують поточні рахунки [259, 69]. Загалом, можна погодитися з таким наголосом, що в цілому відповідає положенням ст. 51 закону України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III, згідно якої для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки у Національному банку України та інших банках в Україні і за її межами, банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб у гривнях та іноземній валюті [129]. Але на сьогодні розвиток фінансово-розрахункових відносин вимагає деякого уточнення подібного бачення ситуації. З часом зміст та сутність розрахункових операцій, особливо за участі банків та інших фінансових посередників, що надають платіжні послуги, дещо змінюється під впливом досягнень індустрії цифрових фінансових технологій. Відкритий банкінг, електронні гаманці, мобільні платежі, платіжні додатки та платіжні застосунки, платіжні термінали самообслуговування тощо трансформують не тільки коло традиційних учасників платіжних операцій, але також впливають на фактичний та юридичний зміст платіжних правовідносин.

В наведених вище точках зору стосовно безготівкових розрахунків (обігу, обороту) зроблено акцент на рахунки у банках (поточні рахунки) як на визначальну ознаку такого об'єкта дослідження. Тоді як за певних умов вона може і не бути такою. По-перше, проведення платіжних операцій без наявності відповідного рахунку також є можливим. Звертає на себе увагу п. 2¹ Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні (затв. постановою Правління НБУ від 29.12.2017 № 148) згідно якому порядок

проведення та оформлення переказу коштів без відкриття рахунку в національній валюті України та/або валютно-обмінні операції, що здійснюються небанківськими надавачами платіжних послуг та операторами поштового зв'язку на підставі ліцензії на надання фінансових платіжних послуг та/або на здійснення валютних операцій, визначено нормативно-правовими актами Національного банку України з питань організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні, приймання готівки для виконання платіжних операцій, структури валютного ринку України, умов і порядку торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України і не регулюються цим Положенням [260].

А п/п. 3 п. 128 та п/п. 2 п. 140 Інструкції про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні (затв. постановою Правління НБУ від 25.09.2018 № 103) прямо вказують на такі операції, як: 1) надавач платіжних послуг/комерційний агент приймає від фізичних осіб готівку за платіжною інструкцією на переказ готівки для переказу без відкриття рахунку і, 2) надавач платіжних послуг за платіжною інструкцією на видачу готівки видає готівку фізичним і юридичним особам за переказом без відкриття рахунку (із представленням юридичною особою довіреності на уповноважену особу) [261].

Переказ коштів без відкриття рахунку не є чимось незвичайним, він досить широко застосовується на практиці. Така платіжна операція вже давно стала звичайною не тільки для банків, але також і для небанківських надавачів платіжних послуг. Вона передбачає або внесення готівки платником через касу банку чи платіжний термінал на рахунок отримувача, або переказ коштів за відповідними реквізитами (адресою) отримувачу коштів, який також не має рахунка. В першому випадку мова може йти, наприклад, про оплату комунальних послуг чи сплату податків через каси банків (чи автоматизовані розрахункові пристрої), а в другому - послуги пошти чи таких платіжних

систем як Western Union. Ми вже не згадуємо САГП для яких це є звичайною практикою.

Відносно оцінки переказу коштів без відкриття рахунку як форми розрахунків убачається доречним навести думку Алісова Є.О. у його полеміці з німецьким вченим Генрі Хохстрате, який залежно від наявності рахунка у сторін розрахункових відносин поділяє їх на готівкові (при грошовій операції немає рахунка і немає також необхідності в ньому), напівготівкові (рахунок має лише один з учасників операції) і безготівкові (обидва учасники мають рахунки). Убачається правильною думка українського вченого про хибність такої позиції, оскільки вона відбиває тільки технічну особливість організації руху грошей – наявність чи відсутність рахунка у сторін розрахункових відносин, і в той же час залишає без належної уваги основну економічну ознаку, відповідно до якої грошовий обіг поділяється на форми – спосіб матеріального прояву (буття) грошей. Напівготівкові розрахунки – це нонсенс. По суті, використаний німецьким фахівцем термін застосований ним щодо цілої групи суспільних відносин, які охоплюють складний комплекс дій різних суб'єктів, внаслідок яких на практиці реалізується розрахунково-касове обслуговування, що протиставляє, і об'єднує різні форми грошового обігу [6, 119, 120].

По-друге, зробимо застереження про те, що рахунки необов'язково можуть бути банківськими. Наприклад, згідно Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державної казначейської служби України (затв. наказом Міністерства фінансів України від 22.06.2012 № 758) передбачено їх аж 15 видів, зокрема:

бюджетні рахунки - рахунки, які відкриваються в органах Казначейства для забезпечення казначейського обслуговування коштів державного та місцевих бюджетів;

бюджетні рахунки для зарахування надходжень (рахунки за надходженнями) - рахунки для зарахування доходів бюджетів, надходжень в частині повернення до бюджетів бюджетних позичок, фінансової допомоги,

наданої на поворотній основі, та кредитів (позик), у тому числі залучених державою (Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними радами, міськими радами) або під державні (місцеві) гарантії;

бюджетні рахунки для операцій з бюджетними коштами - рахунки для здійснення операцій з бюджетними асигнуваннями, передбаченими на виконання відповідних програм і заходів у державному та місцевих бюджетах, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів та одержувачам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів. Бюджетні рахунки для операцій з бюджетними коштами поділяються на особові рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів місцевих бюджетів, реєстраційні рахунки розпорядників бюджетних коштів, спеціальні реєстраційні рахунки розпорядників бюджетних коштів, рахунки одержувачів бюджетних коштів, рахунки для обліку операцій по загальнодержавних видатках та кредитуванню, рахунки для обліку операцій з міжбюджетними трансфертами;

депозитні рахунки - рахунки, які відкриваються в органах Казначейства для операцій з коштами, які з настанням відповідних умов підлягають поверненню або перерахуванню за призначенням;

інші бюджетні рахунки - рахунки, які відкриваються за відповідними кодами бюджетної класифікації для здійснення операцій з обслуговування внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань держави та в інших випадках, визначених нормативно-правовими актами;

небюджетні рахунки - рахунки, які відкриваються органами Казначейства у випадках, передбачених законодавчими та іншими нормативно-правовими актами, розпорядникам бюджетних коштів та одержувачам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів, підприємствам, установам, організаціям та фізичним особам - підприємцям за операціями, що не належать до операцій з виконання бюджетів. До небюджетних рахунків відносяться депозитні рахунки, рахунки для зарахування коштів єдиного соціального внеску, які

підлягають розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, рахунки фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, єдиний рахунок, рахунки для операцій з коштами від приватизації майна, коштами фінансового резерву та інші рахунки клієнтів за операціями, що не належать до операцій з виконання бюджетів;

особові рахунки - рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів місцевих бюджетів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету для обліку руху коштів, виділених із загального та/або спеціального фондів місцевих бюджетів для розподілу між розпорядниками та одержувачами коштів місцевих бюджетів, а також відокремленими структурними підрозділами розпорядників коштів місцевих бюджетів;

рахунки для обліку операцій по загальнодержавних видатках та кредитуванню - рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів для здійснення загальнодержавних видатків та кредитування;

рахунки для обліку операцій з фінансування бюджетів - рахунки, які відкриваються для обліку операцій з фінансування бюджетів, передбачених законом про Державний бюджет України та рішеннями про місцеві бюджети;

рахунки одержувачів бюджетних коштів - рахунки, які відкриваються одержувачам бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету загального та/або спеціального фондів для обліку операцій з виконання плану використання бюджетних коштів;

рахунки для обліку операцій з міжбюджетними трансфертами - рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів місцевих бюджетів для обліку руху коштів загального та/або спеціального фондів місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами;

рахунки із спеціальним режимом використання - рахунки, які відкриваються в Казначействі та його органах підприємствам, установам,

організаціям для проведення розрахунків з надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу (в тому числі послуг з транспортування, розподілу та постачання), тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати (утримання будинків і споруд та прибудинкових територій), вивезення побутового сміття та рідких нечистот, з погашення заборгованості перед державним бюджетом, з повернення бюджетних позичок, фінансової допомоги, наданої на поворотній основі, та кредитів (позик), у тому числі залучених державою (Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними радами, міськими радами) або під державні (місцеві) гарантії, з електронного адміністрування податків, для сплати заборгованості за електроенергію, для зарахування депозитних коштів, єдиний рахунок та небюджетні рахунки розпорядників бюджетних коштів;

реєстраційні рахунки розпорядників бюджетних коштів - рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету для обліку операцій з виконання загального фонду кошторисів;

спеціальні реєстраційні рахунки розпорядників бюджетних коштів - рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету для обліку операцій з виконання спеціального фонду кошторисів;

бюджетні рахунки для зарахування до спеціального фонду власних надходжень бюджетних установ (далі - бюджетні рахунки для зарахування власних надходжень бюджетних установ) відкриваються на ім'я бюджетних установ - розпорядників бюджетних коштів та їх відокремлених структурних підрозділів у розрізі кодів класифікації доходів бюджету згідно із законодавством. Зазначені рахунки відкриваються одночасно з відкриттям відповідних спеціальних реєстраційних рахунків розпорядникам бюджетних

коштів та їх відокремленим структурним підрозділам у порядку, визначеному у розділі III цього Порядку [249].

Такий перелік рахунків системно відбиває напрями та сфери розрахунково-касового обслуговування ДКСУ розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства. Проте він же звертає увагу на певну особливість такої діяльності Державної казначейської служби України – оперування безготівковими коштами, тоді як операції з готівкою перекладаються на інших суб'єктів платіжного ринку – банки. Хоча частка безготівкових розрахунків також припадає на банки. Мається на увазі переказ коштів юридичних та фізичних осіб на рахунки, відкриті в Держказначействі. Тобто утворюється своєрідний фінансовий симбіоз в сфері розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства, що передбачає відповідну операційну спеціалізацію вказаних вище надавачів платіжних послуг.

Таку ситуацію яскраво ілюструє п. 14 Положення про Пенсійний фонд України (затв. постановою КМУ від 23 липня 2014 р. № 280) згідно якому Пенсійний фонд України є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Казначейства та уповноважених банках [262]. Таким чином забезпечується комплексне розрахунково-касове обслуговування органів Пенсійного фонду України в перебігу якого готівкова та безготівкова форми грошового обігу являють приклад своєї єдності, як економічного явища, що реалізується в галузі публічних фінансів через розподіл сфер обслуговування, спеціалізації на проведенні відповідних операцій надавачами платіжних послуг, а також їх взаємодії.

Згідно ст. 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року залежно від страхового випадку є такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

пенсійне страхування;
страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
медичне страхування;
страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
страхування на випадок безробіття;

інші види страхування, передбачені законами України [263]. Кожен з вказаних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування (в подальшому – ЗДСС) уособлює окрему групу суспільних правовідносин, які пов'язані з формуванням, розподілом та використанням відповідних централізованих фондів коштів та регулюється відповідною системою нормативно-правових актів. ЗДСС утворює окрему ланку централізованих фінансів. Відповідно до ст. 14 віщевказаних Основ кошти цільових страхових фондів не включаються до складу Державного бюджету України. Страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління за визначеними законом видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно з затвердженими статутами [263].

Одним із прикладів взаємодії у цій сфері між страховими фондами та банками є механізм сплати єдиного внеску. Згідно п. 2 ст. 24 закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року № 2464-VI банки, небанківські надавачі платіжних послуг приймають від платників єдиного внеску, зазначених у пункті 1 частини першої статті 4 цього Закону, платіжні інструкції на видачу (перерахування) коштів для виплати заробітної плати, на які відповідно до цього Закону нараховується єдиний внесок, та здійснюють видачу (перерахування) зазначених коштів лише за умови одночасного подання платником платіжних інструкцій про перерахування коштів для сплати

відповідних сум єдиного внеску або документів, що підтверджують фактичну сплату таких сум, у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, за погодженням з Національним банком України та центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах праці, трудових відносин та зайнятості населення, соціального захисту населення [264].

Ще один варіант взаємодії банків та ДКСУ в сфері розрахунково-касового обслуговування є п. 10.3 Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами (затв. наказом Мінфіну України від 24.12.2012 № 1407) згідно якому суми коштів власних надходжень, що надходять готівкою в каси бюджетних установ, зараховуються на рахунки, призначені для зарахування до спеціального фонду державного бюджету власних надходжень бюджетних установ. Кошти, сплачені в касу як відновлення касових видатків, проведених у поточному бюджетному періоді, зараховуються на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в органах Казначейства, або на поточні рахунки, відкриті в банках державного сектору [246].

Ще більшу конкретику містить п. 3.9 Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державної казначейської служби України (затв. наказом Мінфіна України від 22.06.2012 № 758), який закріплює модель розрахунково-касового обслуговування клієнтів ДКСУ. Зокрема передбачено, що розрахунок і установлення ліміту каси проводяться клієнтами, які обслуговуються в органах Казначейства, самостійно на підставі розрахунку встановлення ліміту залишку готівки в касі, що підписується особами, яким надано право першого та другого підписів, відповідно до вимог нормативно-правових актів Національного банку України.

У розрахунку зазначається визначений у договорі про здійснення розрахунково-касового обслуговування між органом Казначейства та клієнтом строк здавання готівкової виручки (готівки) в установу банку для зарахування

її на рахунки, відкриті в органах Казначейства [249]. В наведених прикладах реалізована модель функціонального розподілу сфер розрахунково-касового обслуговування між ДКСУ та банками, а також механізми їх взаємодії.

Правовою підставою співпраці ДКСУ та банків свого часу стала постанова КМУ «Деякі питання казначейського обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів» від 1 березня 2001 р. № 200, згідно п. 1 якої Державній казначейській службі було дозволено залучати банки України до касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів з видачі готівки за чеками органів Державної казначейської служби з метою отримання ними готівки через рахунки, відкриті на ім'я органів Державної казначейської служби, в установленому порядку [265]. Чинна вона й на сьогодні. Проте не усі банки мають можливість працювати з бюджетними коштами та коштами централізованих фондів. Їх перелік визначається наказом Міністерства фінансів України на підставі оцінки їх відповідності встановленим критеріям.

Відповідно до наказу Мінфіна України від 14.12.2020 № 763 «Про затвердження Переліку банків України та умов, на яких ці банки залучатимуться до касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів з видачі готівки за чеками органів Державної казначейської служби України у 2021 – 2023 роках» визначено 46 банків які можуть здійснювати таку діяльність [266]. Найвідоміші з них Акціонерне товариство «Державний ощадний банк України», Акціонерне товариство «Державний експортно-імпорتنний банк України», Акціонерне товариство комерційний банк «ПриватБанк», Публічне акціонерне товариство акціонерний банк «УКРГАЗБАНК» [267]. Треба вказати на розходження між інформацією, що міститься на офіційному порталі Міністерства фінансів України та переліком банків України, який наведений в наказі Мінфіна України від 14.12.2020 № 763. Звісно така ситуація потребує виправлення, оскільки спричиняє не тільки репутаційну шкоду державі, знижує рівень довіри до національної банківської системи, але також має й безпосередне

практичне значення для організації фінансових правовідносин - утруднює вибір клієнтами ДКСУ обслуговуючого банку для їх касового обслуговування.

Відносно позначених в постанові КМУ від 1 березня 2001 р. № 200 критеріїв відповідності банків та їх оцінки, то вони визначаються постановою КМУ від 26 вересня 2001 р. № 1231 «Про затвердження Порядку відбору банків, через які здійснюється виплата пенсій, грошової допомоги, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та заробітної плати працівникам бюджетних установ» [268]. Однак, її дію зупинено на період дії воєнного стану. Наразі передбачається, що перелік банків, через які здійснюється виплата пенсій, грошової допомоги, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та заробітної плати працівникам бюджетних установ, сформований станом на 24 лютого 2022 р., є актуальним та до нього не вносяться зміни протягом періоду дії воєнного стану.

У цьому контексті зазначимо, що всупереч декларованого механізму допуску до роботи з коштами бюджетів та централізованих фондів критерії відбору уповноважених банків як такі відсутні. Така процедура фактично проходить явочним порядком. Згідно п. 2 вказаного вище Порядку уповноваженим є банк, який відповідає таким вимогам:

протягом останніх шести місяців до банку Національним банком не застосовувався захід впливу у вигляді обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій;

протягом останніх 12 місяців до банку або до власників істотної участі, або до пов'язаних осіб банку не застосовано Україною, іноземними державами - членами Організації економічного співробітництва та розвитку чи ЄС санкцій [268]. Тобто, крім такої умови не встановлено жодних нормативів, індикаторів, стандартів відповідності чи наявності матеріально-технічного забезпечення, що може означати одне – намагання створити розгалужену мережу надавачів платіжних послуг для розрахунково-касового обслуговування одержувачів пенсій, грошової допомоги, заробітної плати у

бюджетній установі, яким відкриваються поточні рахунки, через які здійснюється їх виплата. Таким чином, убачається можливим констатувати утворення специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки», яка виступає своєрідним функціональним додатком до публічно-фінансової платіжної інфраструктури «СЕР НБУ-ДКСУ», утворюючи складну функціональну систему «СЕР НБУ-ДКСУ-банки». Формат «ДКСУ-банки» не є формалізованою та персоніфікованою формою надання платіжних послуг в сфері публічних фінансів. Він відбиває, скоріше, усталені функціональні зв'язки та взаємодії цих суб'єктів в публічно-фінансовому секторі платіжного ринку. Тому він не може розглядатися як окрема, хоча і не формалізована, платіжна система на кшталт, САГП. Такий формат найбільше відповідає в контексті нормативного визначення «платіжна інфраструктура» поєднанню двох її елементів: 1) надавачі платіжних послуг (ДКСУ та банки) та, 2) відносини між ними під час виконання платіжних операцій. Вказані суб'єкти є легальними надавачами платіжних послуг, а їх діяльність спрямована на забезпечення публічного інтересу у чому й полягає докорінна відмінність специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» від САГП.

Функціональні можливості та економічне значення з огляду на масштаби платіжних послуг, що надаються користувачам в межах механізмів «СЕР НБУ-ДКСУ» та «ДКСУ-банки» неспівставні. В даному разі показовою є точка зору Монаєнка А.О. про те, що для еволюції платіжних систем у світі притаманні поступове звуження сфери використання готівки, а в деяких країнах – майже відмова від неї (наприклад, у Королівстві Швеції, Королівстві Норвегії 1–2 % платежів здійснюють за допомогою готівки), а також паперових платіжних документів, поява нових платіжних інструментів і сучасних інноваційних платіжних технологій. За офіційними даними Національного банку України, рівень готівки у вітчизняній економіці 2019 року, на противагу 2014 року, знизився з 17,8 % до 9,2 % [269, 143]. Але за даними того ж НБУ вже на 2020 рік обсяг готівки в обігу в Україні збільшився на третину, або на 133,4 млрд грн та становив 558,5 млрд грн., що пояснюється

зростанням фінансових заощаджень та попитом на ліквідні активи через невизначеності в умовах пандемії [270]. Тобто тенденції є суперечливими та залежать від багатьох факторів.

Такі показники є важливим чинником для прогнозування напрямів розвитку платіжного ринку як об'єкта фінансово-правового регулювання. Організація роботи з готівкою розпорядниками і одержувачами бюджетних коштів, а також іншими клієнтами (у тому числі - фондами загальнообов'язкового соціального страхування), що обслуговуються ДКСУ та банками, є важливою частиною забезпечення законності в сфері публічних фінансів. Недоліки у цій сфері негативно позначаються на ефективності використання бюджетних коштів та коштів централізованих фондів, містять потенціально високу загрозу здійснення бюджетних та інших фінансових правопорушень. Тому вона не може залишатися поза пристальним контролем держави та суспільства, її правове регулювання підлягає систематичній оцінці стосовно його дієвості, а створені механізми надання платіжних послуг – повинні перманентно перевірятися на предмет своєї ефективності.

Виразним показником оцінки специфіки утвореної специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» є те, що сфера готівкового обігу виступає джерелом доходів для банків України, оскільки згідно інформації, що міститься в наказі Мінфіна України від 14.12.2020 № 763 плата за видачу готівки за чеками органів Державної казначейської служби України в середньому становить близько 0,15% від обсягу виданих коштів [267]. А відтак суттєве скорочення використання готівки – це прямі збитки банків та пов'язані з цим недоотримані доходи бюджетів та централізованих фондів. Тому радіти від усвідомлення зростання обсягу безготівкових розрахунків без вирішення питання про компенсацію економічних втрат передчасно та недалекоглядно.

До цього треба додати, що суттєве звуження сфери готівкових розрахунків також необхідно розглядати з точки зору створення у суспільстві області соціального напруження. Літні люди, мешканці невеликих населених пунктів, особливо в сільській місцевості, суб'єкти малого бізнесу,

малозабезпечені верстви населення чи то через відсутність обізнаності та практики користування електронними платіжними сервісами, чи то через складнощі матеріального характеру, чи то через нерозвинутість місцевої платіжної інфраструктури не готові відмовитися від розрахунків готівкою. Вона для них є звичною та зрозумілою, а її використання простим і не потребує спеціальних навичок. Тоді як доступ до банківського рахунку й здійснення платіжних операцій з коштами на ньому становлять деякі складнощі та викликають знервованість. До того ж, пам'ять про втрати коштів на рахунках та вкладах в Ощадбанку та Держстраху колишнього СРСР, низка банкрутств вже українських банків, шахрайство деяких інвестиційно-фінансових компаній спричинили для досить великої частки населення створення негативного іміджу банківської системи України, а також пов'язаних з цим стійке несприяття або насторожене ставлення до сучасних платіжних сервісів.

Тому використання готівки в розрахунках за бюджетними та соціальними виплатами й компенсаційними розрахунками на тривалу перспективу є легкопрогнозованим. З огляду на це усвідомлення сучасної моделі фінансово-правового регулювання розрахунково-касового обслуговування банками розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших суб'єктів фінансових правовідносин буде залишатися актуальним ще надовго.

Наостанок, в контексті питання про взаємодію в межах специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» убачається можливим позначити позицію відносно необхідності переосміслення існуючої в Україні казначейської системи виконання бюджетів, яка була започаткована указом Президента України «Про Державне казначейство України» 27 квітня 1995 року № 335/95 [238], а в подальшому закріплена в положеннях Бюджетного кодексу України. На час утворення Державного казначейства України при Міністерстві фінансів України був чинним закон УРСР «Про бюджетну систему Української РСР» від 5 грудня 1990 року № 512-ХІІ, ч. 3 п. 1 ст. 9 якого передбачала, що касове виконання республіканського бюджету

Української РСР і місцевих бюджетів здійснюється установами Національного банку України [271].

В подальшому були прийняті зміни до вищевказаного закону, які остаточно закріплювали банківську систему виконання бюджетів. Зокрема, ст. 32 Закону України «Про бюджетну систему України» (в ред. Закону № 253/95-ВР від 29.06.95) встановила, що касове виконання бюджетів здійснюється установами Державного бюджетного банку України [272]. Таке положення проіснувало до самого прийняття Бюджетного кодексу України. Такі обставини зумовлюють обґрунтовані сумніви щодо легітимності запровадження в Україні казначейської форми виконання бюджетів. До того ж, на цей час за своєю сутністю вона є скоріше змішаною. Тому, з огляду на витрати, які несуть ті ж самі фонди соціального страхування на своє банківське обслуговування логічно виникає питання про можливість та необхідність створення Державного бюджетного банку України. Тобто про перетворення специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» в персоніфіковану універсальну платіжну систему «Державного бюджетного банку України – «ДББУ». В межах такого проекту уявляється можливим реформувати і публічну фінансову інфраструктуру «СЕП НБУ – ДКСУ». Для чого передати новостворюваному ДББУ частину функцій та повноважень Національного банку України, у тому числі - платіжної організації та оператора нинішньої системи електронних платежів НБУ. Це дасть можливість центральному банку зосередити більше зусиль на його функціях, як національного фінансового регулятора та наглядового органу.

Висновки до розділу 2

Досліджені у розділі 2 фінансово-правові засади функціонування платіжних систем в окремих сферах публічних фінансів, дозволили зробити такі висновки:

1. Література містить різні класифікації платіжних систем, які в основному застосовують як підстави їх поділу ті чи інші ознаки організаційного, функціонального або техніко-технологічного характеру, більшість з яких можна вважати правовими, в кращому випадку, лише умовно. Чисто юридичні критерії розподілу платіжних систем на класи в літературі зустрічаються рідко та в основному, являють собою комбіновані з іншими ознаками розрізнення моделі угруповувань. Убачається доцільним зазначити, що правовими підставами класифікації платіжних систем необхідно вважати виключно ті, які мають відповідне юридичне значення, позначаються на характері, сутності та напрямках правового регулювання організації та функціонування платіжних систем.

2. Аналіз наявних класифікацій платіжних систем за юридичними критеріями, виявив відсутність їх поділу в залежності від такого чинника як державна легітимація платіжних сервісів. Системи, так званих, альтернативних (нерегульованих, неофіційних, нелегальних, неформальних, традиційних тощо) грошових переказів, що мають різні назви, форми прояву та механізми функціонування з'явилися й існують, як явище, вже досить давно. Проблема САГП неодноразово розглядалася в літературі, проте їх існування зазвичай не враховується при здійсненні класифікацій платіжних систем. До того ж такі альтернативні платіжні сервіси в основному досліджуються з позицій незаконної економічної діяльності, тоді як ресурси, якими вони оперують є доволі значними, а відтак треба вивчати їх досвід та порушувати питання про пошуки шляхів їх залучення в сферу офіційної економіки, визначати умови легалізації, можливо навіть через податкову амністію по отриманим доходам.

3. Противагою САГП виступають платіжні системи створення яких пов'язується з державою, її фундаторською, організаторською та регуляторною функціями, що знаходять свій прояв у формуванні та адмініструванні платіжної інфраструктури, забезпечує потреби публічних фінансів. В наукових публікаціях робиться суттєвий акцент на державні

платіжні системи, зокрема про систему електронних платежів Національного банку України, яка має системоутворююче значення для організації міжбанківських розрахунків. Проте, утворилася парадоксальна ситуація, коли НБУ, як особливий центральний орган державного управління сам регулює питання організації та функціонування платіжного ринку, а також одночасно як його суб'єкт надає платіжні послуги та користується ними. До того ж НБУ сам себе контролює. Подібне поєднання функцій, прав та обов'язків в правовому статусі одного органу не можна вважати прийнятним з точки зору конфлікту інтересів, забезпечення прозорості та запобігання зловживанню владними повноваженнями, спектр яких у НБУ дуже широкий.

4. З точки зору персоніфікації СЕП НБУ являє собою комплексний квазіпідрозділ центрального банку. За офіційною інформацією в структурі Національного банку України СЕП НБУ відсутня. Окремою установою НБУ з правами юридичної особи система електронних платежів також не являється, що ставить питання про законність наданих прав й покладених обов'язків. Задля подолання такої нелогічної ситуації й виконання функцій центрального банку по забезпеченню організації міжбанківських розрахунків убачається можливим утворення згідно ч. 5 ст. 4 закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV спеціальної державної фінансової установи – Системи електронних платежів Національного банку України, або формування у складі НБУ нового структурного підрозділу з тими самими завданнями та назвою. В залежності від обраної моделі організаційного оформлення та персоніфікації такої структури необхідно усунути наявні недоліки Правил системи електронних платежів Національного банку України й більш чітко визначити органи управління, контролю та вирішення спорів, а також детально окреслити їх повноваження.

5. Серед учасників СЕП НБУ окреме місце займає Державна казначейська служба України, сфера діяльності якої виходить за межі розрахунково-касового обслуговування бюджетів, оскільки платіжні сервіси ДКСУ пристосовані також до потреб небюджетних публічних фондів. Тому є

підстави вказувати на сформовану в Україні публічно-фінансову платіжну інфраструктуру. Аналіз повноважень ДКСУ дозволяє здійснити їх поділ на ті, що стосуються: 1) діяльності цього центрального органа виконавчої влади як учасника платіжного ринку і, 2) усіх інших аспектів його організації та функціонування. За існуючих обставин Держказначейство фактично набуло ознак квазібанку, отримавши право на роботу з відкриття та ведення рахунків бюджетних установ, безпосереднє проведення платежів розпорядників бюджетних коштів й інших клієнтів відповідно до законодавства. Таким чином, було сформовано складну комплексну модель організації Держказначейства яка частково нагадує схему будови Національного банку України. Звісно між функціями цих двох фінансових органів існує суттєва різниця, проте існують і точки перетинання та області взаємодії, які вказують на їх специфічне правове положення.

6. Державна казначейська служба України у своїй діяльності як учасника платіжного ринку спирається не тільки на СЕП НБУ, але також використовує внутрішню платіжну систему казначейства й забезпечує функціонування таких електронних сервісів, як система дистанційного обслуговування клієнтів ДКСУ з використанням програмно-технічного комплексу «Клієнт казначейства – Казначейство», система подання електронної звітності клієнтами Казначейства АС «Є-Звітність», запроваджено експлуатацію іншого програмного забезпечення. Однак, правове регулювання нових платіжних сервісів Держказначейства не встигає за процесом росту рівня автоматизації, технічного та програмного забезпечення. Наявний рівень юридичної регламентації внутрішньої платіжної системи казначейства є явно недостатнім та в основному припадає на акти локального нормотворення ДКСУ, що містять суттєві прогалини, зокрема – фактично відсутня юридична регламентація організаційної та технологічної структури ВПС Казначейства, як не має й її нормативного визначення.

7. Особливе місце в діяльності Державної казначейської служби України, як учасника платіжного ринку займає Єдиний казначейський

рахунок, правове регулювання якого є фрагментарним та припадає у своїй більшості на накази Міністерства фінансів України. Їх дія спрямована на окремі аспекти організації казначейського обслуговування бюджетних та небюджетних рахунків, стосуються у своїй більшості процедури розрахунково-платіжних операцій та не мають чітко вираженого системного характеру по відношенню до ЄКР. Подолання такої проблеми вимагає спільної нормотворчості НБУ та Міністерства фінансів України за участю ДКСУ по створенню уніфікованого акта. Тим більше, що для цього є слухна нагода – пристасування правової бази, яка забезпечує організацію та функціонування СЕП НБУ в варіанті покоління (СЕП-4).

8. Зміни у правовому регулюванні випуску та обігу електронних грошей не обмежуються розширенням кола осіб-емітентів, але також стосуються можливості використання таких розрахункових засобів для сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Доцільність такої новації у фінансово-правовому регулюванні викликає обґрунтований сумнів, оскільки фактично електронні гроші, емісія яких здійснена не НБУ, за своєю юридичною природою не є фіатними коштами та за своїми ознаками відповідають нормативному визначенню «грошовий суррогат». Припустимість, придатність та застосовність таких своєрідних платіжних засобів для використання в сфері публічних фінансів визначається їх зобов'язальним характером, які по суті є вимогами до їх емітента, на отримання грошей в інших формах їх прояву. І тому сплата податків чи зборів, що здійснюється електронними грошами не означає фізичну передачу грошей, а лише позначає права на їх отримання. Тобто такі розрахунки не можна вважати належним виконанням обов'язку по сплаті податків та зборів.

9. Наявні недоречності у правовому регулюванні електронних грошей можна обґрунтувати та пояснити нерозробленістю теорії віртуальних коштів, відсутністю усталеної практики їх застосування в сфері публічних фінансів, а також недостатньою відпрацьованістю моделі використання новітніх платіжних сервісів. Оптимістичні очікування окремих фахівців через

скасовані жорсткі обмеження на проведення операцій з електронними грошима поки не виглядають обґрунтованими, а є скоріше проявом сподівань ніж об'єктивною оцінкою потенціальної придатності новітніх цифрових фінансових технологій (FinTech) як для фіскальних потреб, так і для забезпечення розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів ДКСУ відповідно до законодавства.

10. З останніми змінами в національному законодавстві України про платіжні системи відбулися суттєві сенсові перетворення у підході до поняття «розрахунково-касове обслуговування». По-перше, закон України «Про платіжні послуги», на відміну від Бюджетного кодексу України, а також закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» не застосовує термін «розрахунково-касове обслуговування». По-друге, платіжні операції не обмежуються відносинами «банк – клієнт» (теоретично ініціатором, користувачем, отримувачем, обтяжувачем, стягувачем не обов'язково повинен бути клієнт банку). По-третє, зневільовано значення договору, як підстави для надання платіжних послуг. По-четверте, наявність рахунку не є кваліфікаційною ознакою здійснення платіжної операції. По-п'яте, новацією в розумінні платіжних операцій є пряма вказівка не тільки на безготівкові розрахунки (переказ коштів з рахунка чи рахунок клієнта), але також і на готівкові прибуткові операції, які раніше гіпотетично відносилися до категорії «інших операцій, передбачених договорами».

11. Об'єднаних функціональних можливостей сформованої публічно-фінансової платіжної інфраструктури України СЕП НБУ-ДКСУ недостатньо для забезпечення потреб розрахунково-касового обслуговування розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства так як воно виходить за межі виключно безготівкових розрахунків та є більш складним за змістом з огляду на здійснювані операції. Особливістю діяльності Державної казначейської служби України є оперування безготівковими коштами, тоді як операції з

готівкою перекладаються на інших суб'єктів платіжного ринку – банки. Хоча частка безготівкових розрахунків також припадає на банки. Мається на увазі переказ коштів юридичних та фізичних осіб на рахунки, відкриті в Держказначействі. Тобто утворюється своєрідний фінансовий симбіоз в сфері розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства, що передбачає відповідну операційну спеціалізацію вказаних вище надавачів платіжних послуг.

12. Реалізацію моделі функціонального розподілу сфер розрахунково-касового обслуговування між ДКСУ та банками, а також механізми їх взаємодії можна прослідити на прикладах правового механізму сплати єдиного внеску чи зарахування коштів власних надходжень в готівці, що надходять в каси бюджетних установ для зарахування на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в органах Казначейства, або на поточні рахунки, відкриті в банках державного сектору.

13. Суттєве звуження сфери готівкових розрахунків необхідно розглядати з точки зору створення у суспільстві області соціального напруження. Літні люди, мешканці невеликих населених пунктів, особливо в сільській місцевості, суб'єкти малого бізнесу, малозабезпечені верстви населення чи то через відсутність обізнаності та практики користування електронними платіжними сервісами, чи то через складнощі матеріального характеру, чи то через нерозвинутість місцевої платіжної інфраструктури не готові відмовитися від розрахунків готівкою. Вона для них є звичною та зрозумілою, а її використання простим і не потребує спеціальних навичок. Тоді як доступ до банківського рахунку й здійснення платіжних операцій з коштами на ньому становлять деякі складнощі та викликають знервованість. До того ж, пам'ять про втрати коштів на рахунках та вкладах в Ощадбанку та Держстраху колишнього СРСР, низка банкрутств вже українських банків, шахрайство деяких інвестиційно-фінансових компаній спричинили для досить великої частки населення створення негативного іміджу банківської системи

України, а також пов'язаних з цим стійке несприяття або насторожене ставлення до сучасних платіжних сервісів.

14. Організація роботи з готівкою розпорядниками і одержувачами бюджетних коштів, а також іншими клієнтами (у тому числі - фондами загальнообов'язкового соціального страхування), що обслуговуються ДКСУ та банками, є важливою частиною забезпечення законності в сфері публічних фінансів. Недоліки у цій сфері негативно позначаються на ефективності використання бюджетних коштів та коштів централізованих фондів, містять потенціально високу загрозу здійснення бюджетних та інших фінансових правопорушень. Тому вона не може залишатися поза пристальним контролем держави та суспільства, її правове регулювання підлягає систематичній оцінці стосовно його дієвості, а створені механізми надання платіжних послуг – повинні перманентно перевірятися на предмет своєї ефективності.

15. Згідно чинному законодавству не усі банки мають можливість працювати з бюджетними коштами та коштами централізованих фондів. Їх перелік визначається наказом Міністерства фінансів України на підставі оцінки їх відповідності встановленим критеріям. Проте така процедура фактично має явочний характер, так як, крім вимог незастосування відповідних заходів впливу та санкцій до банків або власників істотної участі) не встановлено жодних інших нормативів, індикаторів, стандартів відповідності чи наявності матеріально-технічного забезпечення, що може означати одне – намагання створити розгалужену мережу надавачів платіжних послуг для розрахунково-касового обслуговування одержувачів пенсій, грошової допомоги, заробітної плати у бюджетній установі, яким відкриваються поточні рахунки, через які здійснюється їх виплата.

16. Утворення специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки», яка виступає своєрідним функціональним додатком до публічно-фінансової платіжної інфраструктури «СЕР НБУ-ДКСУ», формує складну функціональну систему «СЕР НБУ-ДКСУ-банки». Формат «ДКСУ-банки» не є формалізованою та персоніфікованою формою надання платіжних послуг в

сфері публічних фінансів. Він відбиває усталені функціональні зв'язки та взаємодії цих суб'єктів в публічно-фінансовому секторі платіжного ринку, тому не може розглядатися як окрема, хоча і не формалізована, платіжна система на кшталт, САГП. Такий механізм найбільше відповідає в контексті нормативного визначення «платіжна інфраструктура» поєднанню двох її елементів: 1) надавачі платіжних послуг (ДКСУ та банки) та, 2) відносини між ними під час виконання платіжних операцій. Вказані суб'єкти є легальними надавачами платіжних послуг, а їх діяльність спрямована на забезпечення публічного інтересу в чому й полягає докорінна відмінність специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» від САГП.

17. Результати аналізу взаємодії суб'єктів в межах специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки», а також особливості процесу утворення Державної казначейської служби України порушує питання про необхідність переосміслення існуючої казначейської системи виконання бюджетів. До того ж, на цей час за своєю сутністю вона є скоріше змішаною. Тому, з огляду на витрати, які несуть ті ж самі фонди соціального страхування на своє банківське обслуговування логічно виникає питання про можливість та необхідність створення Державного бюджетного банку України. Тобто, про перетворення специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» в персоніфіковану універсальну платіжну систему «Державний бюджетний банк України – «ДББУ», для чого передати новостворюваному ДББУ частину функцій та повноважень Національного банку України, у тому числі - платіжної організації та оператора нинішньої системи електронних платежів НБУ. Це дасть можливість центральному банку зосередити більше зусиль на його функціях, як національного фінансового регулятора та наглядового органу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні, а також поглиблення знань про національну модель організації та функціонування платіжного ринку у контексті забезпечення публічного фінансового інтересу. За наслідками проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, що вказують на досягнення поставленої мети та виконання поставлених завдань, зокрема:

1. Застосування різноманітних платіжних систем стало загальноновизнаною ознакою сучасної ринкової економіки. Скорочення контактних економічних операцій, зростання рівня віртуалізації, діджиталізації та інформатизації значно трансформуються звичні форми й засоби грошових розрахунків, пов'язаних з оподаткуванням, соціальними виплатами, міжбюджетними трансфертами, виконанням міждержавних розрахунків тощо безумовно позначаються на правовому регулюванні публічних фінансів. Удосконалення національного законодавства України про платіжні системи та його пристосування до нагальних потреб держави та суспільства безпосередньо пов'язані з необхідністю вирішення низки важливих теоретичних питань, у тому числі стосовно поняття, змісту та сутності платіжних систем, з позицій фінансово-правового інституту грошового обігу. В умовах відсутності сформованої цілісної теорії фінансово-правового регулювання платіжних систем авторка з позицій філософських уявлень та на підставі аналізу чинного законодавства наголошує, що пошукувана теоретична конструкція відбиває своєрідну правову форму, зміст якої висвітлюється через наведення переліку відповідних елементів, а її сутність розкривається позначенням основної функції – надання платіжних послуг.

2. Аналіз та зіставлення законодавства України й інших держав (Сербії, Туреччини, ФРН), а також застосовані теоретико-методологічні підходи дозволяють розглядати платіжну систему як об'єднання відповідних суб'єктів, що на договірній основі спільно здійснюють діяльність з надання платіжних послуг. Таке об'єднання передбачає відповідну персоніфікацію, яка зумовлюється необхідністю виділення такого угруповування суб'єктів з загального кола інших здійснюючих аналогічну діяльність осіб. З урахуванням такого підходу сформульовано авторське визначення «платіжної системи» як персоніфікованої організаційно-правової форми діяльності з надання платіжних послуг.

Розгляд питання про класифікацію платіжних систем, вказав на застосування для цієї мети як підстав поділу в основному ознак організаційного, функціонального або техніко-технологічного характеру. Юридичні критерії поділу платіжних систем на класи в літературі зустрічаються рідко та в основному, являють собою комбіновані з іншими ознаками розрізнення моделі угруповувань. Запропоновано угруповування платіжних систем за такою юридичною підставою як державна легітимація платіжних сервісів й виділено: 1) системи альтернативних (нерегульованих, неофіційних, нелегальних, неформальних, традиційних тощо) грошових переказів, що мають різні назви, форми прояву та механізми функціонування та, 2) платіжні системи створення яких пов'язується з державою, її фундаторською, організаторською та регуляторною функціями, що знаходять свій прояв у формуванні та адмініструванні платіжної інфраструктури, що забезпечує потреби публічних фінансів.

3. В перебігу аналізу поглядів на розвиток національного законодавства в сфері банківської діяльності та організації грошового обігу, ключових історичних подій та прийняття конкретних нормативно-правових актів запропоновано авторське бачення періодизації правового регулювання платіжних систем в Україні:

1990-1991 рр. – розгортання міжбанківських розрахунків поза державними банками, а також реструктуризація мережі банківських установ, що існувала за радянських часів, створення дворівневої національної банківської системи та закладання на майбутнє правових основи розвитку платіжно-розрахункових відносин в країні;

1992-1994 рр. - забезпечення переходу до сучасних методів здійснення кредитно-фінансових операцій, поліпшення системи обігу грошей та захисту економічних інтересів України, створення системи електронного грошового обігу в Україні;

1994-2001 рр. - удосконалення правил здійснення безготівкових розрахунків й забезпечення стабільності грошового обігу на основі введеної національної валюти – гривні, а також оновленого банківського законодавства;

2001-2021 рр. – запровадження й розвиток національної моделі організації та функціонування сучасних платіжних сервісів в Україні, налагодження дієвої платіжної інфраструктури, у тому числі на основі спеціального закону про платіжні системи;

2021 р. - по теперішній час – втілення прийнятих Україною обов'язків щодо узгодження її національного законодавства з законодавством Європейського Союзу відповідно до умов Угоди про євросоціацію, адаптація національного законодавства України до *acquis* ЄС, а також впровадження існуючої у світі практики організації платіжних сервісів.

4. Початок правового регулювання платіжних систем в Україні пов'язується з Декларацією про державний суверенітет та Законом «Про економічну самостійність Української РСР», набуття системності та логічної завершеності національною правовою моделлю організації та функціонування платіжних сервісів в Україні – з оновленням редакції закону України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III, а також прийняттям законів України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV, «Про платіжні системи та переказ коштів в

Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III й «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III, сучасний етап юридичного впорядкування сфери платіжного ринку характеризується подвійним характером, коли з одного боку послідовно продовжується реалізація курсу на євроінтеграцію, поглиблення пристосування національної моделі платіжних сервісів до вимог *acquis* ЄС та існуючих міжнародних стандартів, а з іншого – здійснюється корегування законодавства відповідно до умов воєнного стану.

Спрогнозовано, що специфіка наступного етапу правового регулювання платіжних систем в Україні буде полягати у скасуванні введених обмежень у роботі платіжних систем після завершення дії режиму воєнного стану та запровадження перехідного періоду задля пристосування національних платіжних сервісів до їх функціонування як частини Єдиної зони платежів у євро (SEPA) у мирний час згідно міжнародним стандартам та післявоєнним економічним умовам.

5. Визначено поняття механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем як сукупності взаємопов'язаних юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується стабільне впорядкування суспільних відносин в сфері надання платіжних послуг, що закріплює правовий статус їх суб'єктів, висвітлює правову природу й окреслює коло прав та обов'язків таких осіб, визначає види та умови настання юридичної відповідальності, як інструмента запобігання вчиненню відповідних правопорушень. Встановлено, що МФПР ПС властиве застосування всіх можливих видів правових норм, що вказує як на його інструментальну складність, так і гнучкість використовуваних засобів.

В контексті розгляду питання про охоронні норми, як елементи МФПР ПС порушено проблему розуміння терміну «заходи впливу», який використовується не тільки щодо правопорушень в сфері банківської діяльності, але застосовується НБУ стосовно ринків небанківських фінансових послуг, що значно розширює коло охоронюваних правовідносин та залишає відкритим питання про галузеву приналежність відповідних охоронних

правових норм. Проте, навіть за такого підходу механізм правового регулювання платіжних систем належить розглядати з позицій фінансового права, оскільки переважна більшість правових норм, що входять до його складу є фінансово-правовими, адже спрямовані на забезпечення потреб юридичного впорядкування як усієї сфери публічних фінансів, так і забезпечення інших потреб суспільства, які пов'язані з грошовим обігом як проявом руху вартості.

6. Поділ норм права, як елемента МФПР ПС на імперативні та диспозитивні об'єктивно визначається способами визначення й закріплення прав і обов'язків учасників правовідносин, що пов'язані з організацією та функціонуванням платіжних систем. Коло таких суб'єктів є досить широким, проте їх можна узагальнено поділити на суб'єктів платіжних правовідносин (суб'єктів правових відносин у платіжній системі) та суб'єктів, які є дотичними до таких правовідносин (органи, що здійснюють правове регулювання таких відносин та реалізують функції їх адміністрування, у тому числі - контрольні). У цьому контексті є важливим розуміння правових меж диспозитивності, які визначаються конкретним юридичним інструментарієм – договорами, актами локального нормотворення (в першу чергу - правилами платіжних систем), а також різноманітними актами законодавства. Тобто, права і обов'язки у відносинах між суб'єктами платіжних систем, з одного боку, визначаються укладеними між ними договорами, а з іншого – потенціальна варіативність юридичного змісту таких правовідносин суттєво обмежена як власною локальною нормотворчістю таких осіб, так і безпосередньо імперативними вимогами актів публічного права щодо необхідності дотримання певних правил, принципів, стандартів та процедур.

7. Для МФПР ПС в Україні притаманні усі форми реалізації норм права: правозастосування, дотримання, виконання та використання. Специфіка такого стану речей полягає у тому, що суб'єкти правовідносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням платіжних систем, які уособлюють владні повноваження з регулювання та адміністрування ПС (перш за все – НБУ)

реалізують усі чотири з вказаних форм, а суб'єкти-учасники ринку платіжних послуг та користувачі – відповідно тільки три (без застосування норм права). Таку особливість реалізації правових норм Національним банком України чітко видно на прикладі статей 72 та 78 закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-ІХ, які визначають повноваження НБУ відповідно і як суб'єкта, який створює системи міжбанківських розрахунків, системи роздрібних платежів та інші види платіжних систем для виконання платіжних операцій, і як органа, який здійснює державне регулювання ринку надання платіжних послуг. Тобто, НБУ в одній особі виступає і як особливий центральний орган державного управління, і як учасник платіжного ринку, тоді, як інші учасники платіжного ринку не мають державно-владних повноважень та обмежені в плані реалізації правових норм їх дотриманням, виконанням, використанням.

8. З точки зору персоніфікації СЕП НБУ являє собою комплексний квазіпідрозділ центрального банку, але в структурі Національного банку України система електронних платежів відсутня, як не існує такої окремої юридичної особи-установи-НБУ. З метою подолання утвореної нелогічної ситуації необхідні зміни організаційної форми СЕП НБУ, а також усунення наявних недоліків у Правилах системи електронних платежів Національного банку України для чого треба більш чітко визначити правовий статус такого утворення, його органи управління, контролю та вирішення спорів, детально окреслити їх повноваження.

9. Серед учасників СЕП НБУ окреме місце займає Державна казначейська служба України, сфера діяльності якої виходить за межі розрахунково-касового обслуговування бюджетів, оскільки платіжні сервіси ДКСУ пристосовані також до потреб небюджетних публічних фондів. Тобто в Україні сформована публічно-фінансова платіжна інфраструктура СЕП НБУ-ДКСУ, проте її об'єднаних функціональних можливостей недостатньо для забезпечення потреб розрахунково-касового обслуговування розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів

відповідно до законодавства так як воно виходить за межі виключно безготівкових розрахунків, є більш складним за змістом здійснюваних операцій. Специфікою діяльності Державної казначейської служби України є оперування безготівковими коштами, тоді як операції з готівкою перекладаються на інших суб'єктів платіжного ринку – банки (на які також припадає частка безготівкових розрахунків). Тобто утворений своєрідний фінансовий симбіоз в сфері розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства, що передбачає відповідну операційну спеціалізацію вказаних вище надавачів платіжних послуг.

10. Утворення специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки», яка виступає своєрідним функціональним додатком до публічно-фінансової платіжної інфраструктури «СЕП НБУ-ДКСУ», формує складну функціональну систему «СЕП НБУ-ДКСУ-банки». Операційні взаємини «ДКСУ-банки» не є формалізованою та персоніфікованою формою надання платіжних послуг в сфері публічних фінансів та відбивають усталені функціональні зв'язки та взаємодії цих суб'єктів в публічно-фінансовому секторі платіжного ринку, тому не можуть розглядатися як окрема платіжна система на кшталт, САГП. Такий механізм найбільше відповідає в контексті нормативного визначення «платіжна інфраструктура» поєднанню двох її елементів: 1) надавачі платіжних послуг (ДКСУ та банки) та, 2) відносини між ними під час виконання платіжних операцій. Вказані суб'єкти є легальними надавачами платіжних послуг, а їх діяльність спрямована на забезпечення публічного інтересу в чому й полягає докорінна відмінність специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» від САГП.

11. Повноваження Державної казначейської служби України поділяються на ті, що стосуються: 1) діяльності цього центрального органа виконавчої влади як учасника платіжного ринку і, 2) усіх інших аспектів його організації та функціонування. В перебігу еволюції ДКСУ було сформовано складну комплексну модель її організації, оскільки з одного боку вона є

центральним органом виконавчої влади, а з іншого - набула ознак квазібанку. Такий стан нагадує схему будови Національного банку України. І хоча між функціями цих двох фінансових органів існує суттєва різниця, проте існують і точки перетинання та області взаємодії, які вказують на їх специфічне правове положення.

12. Державна казначейська служба України у своїй діяльності як учасника платіжного ринку спирається не тільки на СЕП НБУ, але також використовує внутрішню платіжну систему казначейства й забезпечує функціонування таких електронних сервісів, як система дистанційного обслуговування клієнтів ДКСУ з використанням програмно-технічного комплексу «Клієнт казначейства – Казначейство», система подання електронної звітності клієнтами Казначейства АС «Є-Звітність» тощо. Однак, рівень правового регулювання нових платіжних сервісів Держказначейства не відповідає ступеню автоматизації, технічного та програмного забезпечення, явно є недостатнім та в основному припадає на акти локального нормотворення ДКСУ, що містять суттєві прогалини, зокрема - в частині нормативного визначення ВПС Казначейства, її організаційної та технологічної структури. Також особливе значення для діяльності Державної казначейської служби України, як учасника платіжного ринку має Єдиний казначейський рахунок, правове регулювання якого є фрагментарним, припадає у своїй більшості на накази Міністерства фінансів України та не має чітко вираженого системного характеру. Подолання такої проблеми вимагає спільної нормотворчості НБУ та Міністерства фінансів України за участю ДКСУ, тим більше в умовах пристасування правової бази до функціонування СЕП НБУ в варіанті нового покоління (СЕП-4).

13. Спроби пристосування цифрових фінансових технологій (FinTech) як для фіскальних потреб, так і для забезпечення розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів ДКСУ відповідно до законодавства отримали реалізацію в низці нормативно-правових актів. Але запроваджені новації у правовому

регулюванні випуску та обігу електронних грошей викликають обґрунтовані заперечення щодо їх припустимості й доцільності з точки зору забезпечення публічного інтересу. За своєю юридичною природою та ознаками електронні гроші відповідають нормативному визначенню «грошовий суррогат». Використання таких специфічних платіжних засобів в сфері публічних фінансів не узгоджується з їх зобов'язальним характером, так як вони по суті є вимогами до їх емітента, на отримання грошей в інших формах їх прояву. Тому їх використання як засобу платежу при сплаті податків та зборів не можна вважати належним виконанням відповідного податкового обов'язку. Такі недоречності у правовому регулюванні електронних грошей можна пояснити лише нерозробленістю теорії віртуальних коштів, відсутністю усталеної практики їх застосування в сфері публічних фінансів, а також недостатньою відпрацьованістю моделі використання новітніх платіжних сервісів.

14. Особливості функціональної взаємодії учасників специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки», а також процесу утворення Державної казначейської служби України зумовлюють необхідність переосмислення існуючої казначейської системи виконання бюджетів. До того ж, на цей час за своєю сутністю вона є скоріше змішаною. Тому, з урахуванням витрат централізованих фондів на їх банківське обслуговування доречно ініціювати створення Державного бюджетного банку України. Тобто, про перетворення специфічної платіжної субінфраструктури «ДКСУ-банки» в персоніфіковану універсальну платіжну систему «Державний бюджетний банк України – «ДББУ», для чого передати новостворюваному фінансовому органу частину функцій та повноважень Національного банку України, у тому числі - платіжної організації та оператора нинішньої системи електронних платежів НБУ. Це дасть можливість центральному банку зосередити більше зусиль на його функціях, як національного фінансового регулятора та наглядового органу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Okay Can. Drivers of The Recent Payment Systems Reforms Globally. URL: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/6ca5f823-0bec-413f-9fc7-19f8fa638df8/july04-3.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-6ca5f823-0bec-413f-9fc7-19f8fa638df8-m3fB6O3> (дата звернення: 12.10. 2021).
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: закон України від 9 січня 2007 року № 537-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. Ст. 102.
3. Дмитрик О.О. Деякі проблеми фінансового права в сучасних умовах. Вороновські читання (Фінансове право: сучасний стан та перспективи): матеріали міжнар. наук.-практ. конф, м. Київ, 5 жовтня 2016 р. / Редкол.: А.П. Гетьман, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. К.: Асоціація фінансового права України, 2016. 300 с.
4. Алісов Є. О. Деякі проблеми правового регулювання глобальної платіжної системи в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4. С. 116–126.
5. Пожидаєва М.А. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні. Дис... доктора юрид. наук. Київ: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2020. 549 с.
6. Алісов Є.О. Теоретичні проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні. Харків, Фоліо, 2004. 288 с.
7. Адабашев Т. К. Господарсько-правове регулювання платіжних систем в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. 20 с.
8. Панфілова Д.А. Правове регулювання правочинів з використанням електронних грошей в Україні. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Tezy_Bulgaria_03.20/Tezy_Bulgaria_03.20_20.pdf (дата звернення: 01.11.2021).

9. Лозовицький А.В. Становлення правового регулювання небанківської електронної платіжної системи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С. 199-203.
10. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text> (дата звернення: 10.12.2021).
11. Про платіжні послуги: закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 19.08.2022).
12. Правове регулювання фінансових послуг: національний, європейський, глобалізаційний виміри: матер. Науковопрактичного круглого столу (Суми, 28 січня 2022 р.). Суми : Сумськ. Держ. університет, 2022. 100 с.
13. Лукашев О.А. Правове регулювання грошової системи України. Дис... канд. юрид. наук. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. 200 с.
14. Латковська Т.А. Сучасний стан та актуальні проблеми публічної фінансової системи. *LEX PORTUS*. 2019. № 4 (18). С. 42-61.
15. Лобач О.М., Кравченко Н.Г. Фінансово-правова природа послуг на платіжному ринку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. № 1 (42). С. 41-50.
16. Небанківські надавачі платіжних послуг. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/nobank> (дата звернення: 19.08.2022).
17. Ващенко Ю.В. Банківське право: Навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 344 с.
18. Банківське право (навчальний посібник) / Бригінець О.О., Гарбінська-Руденка А.В., Субіна Т.В. / За заг. ред. Мацелик Т.О. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України. 2020. 222 с.
19. Дмитренко Ю.М. Банківська діяльність як інститут фінансового права. *Форум права*. 2012. № 2. С. 188-195. С. 188.
20. Драчевська О. Відкритий банкінг, платіжні послуги, грошові перекази. *Юридична газета online*. URL: <https://yur->

gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/vidkritiy-banking-platizhni-poslugi-groshovi-perekazi.html (дата звернення: 26.01.2022).

21. McJohn Stephen M., Whaley Douglas J. Problems and Materials on Payment Law. URL: <https://books.google.de/books?id=XtT7DwAAQBAJ&pg=PR4&lpg=PR4&dq=Problems+and+Materials+on+Payment+Law&source=bl&ots=g5ROos0BGx&sig=ACfU3U22bbKeDICEjtlF5emgpQiF9u-xwA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiFttLo-u2CAxXzgP0HHfN-Bzk4ChDoAXoECAQQA#w=v=onepage&q=Problems%20and%20Materials%20on%20Payment%20Law&f=false> (дата звернення: 26.01.2022).

22. Рішення № 90309983, 10.07.2020, Київський районний суд міста Одеси. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/90309983/> (дата звернення: 26.01.2022).

23. SharPay. URL: <https://pay.vodafone.ua> (дата звернення: 26.01.2022)

24. Небанківські надавачі платіжних послуг. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/nobank> (дата звернення: 26.01.2022).

25. Жуков І.М. Актуальні питання міжнародно-правового регулювання розрахункових відносин. *Правова позиція*. № 4 (29). 2020. С. 94-101.

26. Горбач Л.М., Кадебська Е.В. Правова природа та особливості системи міжнародного фінансового права. *Економічний форум*. 2/2019. С. 13-18.

27. Лазебник Л.Л. Міжнародне фінансове право: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 312 с.

28. Зоріна О.І., Іванський А.Й. До питання про визначення поняття «міжнародне фінансове право». *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 36. С. 347-351.

29. Вайцеховська Оксана. Місце міжнародного фінансового права в системі міжнародного права: теоретико-правові аспекти. *Підприємництво, господарство, право*. 2017. № 12. С. 284-288.

30. Sebastianutti Paul. What Is This Thing Called International Financial Law? The Centre for Law Markets and Regulation. URL: <https://clmr.unsw.edu.au/resource/market-conduct-regulation/capital-markets/what-is-this-thing-called-international-financial-law%3F> (дата звернення: 28.01.2022).

31. Вайцеховська О.Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та сучасний стан розвитку : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2019. 560 с.

32. Грабинський М.І. Правове регулювання фінансово-кредитних відносин у міжнародному публічному праві. Автореф... канд. юрид. наук. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2021. 20 с.

33. Пожидаєва М.А. Діяльність платіжних систем як предмет фінансово-правового регулювання. *Публічне право*. 2016. № 2 (22). С. 134-142.

34. Бортник Н., Єсімов С. Структура національної платіжної системи України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 177-183.

35. Ковальчук А.С. Про визначення поняття «платіжна система» в контексті змін чинного законодавства України. *Право та інновації*. 2022. № 1 (37). С. 16–21.

36. Кравченко І. С., Балакіна Ю.С. Визначення сутності поняття «платіжна система». *Фінансовий простір*. 2014. № 3. С. 141–144.

37. Назаренко В. До питання визначення поняття «платіжна система» в Україні. *Підприємництво, господарство, право*. 2017. № 10. С. 151-155.

38. Бабух І.Б., Нікіфоров П.О. Інституціональний підхід до аналізу платіжної системи як самостійної сфери економічних відносин. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2016. Вип. II (62). *Економічні науки*. С. 106-113.

39. Kokkola T. The payment system. Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem. ECB, 2010. 369 p.

40. Чайковський Я.І. Платіжні системи: Навчальний посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2006. 210 с.
41. Науменкова С.В., Міщенко С.В. Оверсайт платіжних систем на засадах ризик-орієнтованого нагляду. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 2 (60). С. 149-157.
42. Банківські операції: Підручник. 2-ге вид., випр. і доп. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. К.: КНЕУ, 2002. 476 с.
43. Адамик Б., Ткачук В. Платіжні системи: фундаментальні засади та перспективи трансформації. *Економічний аналіз*. 2019. Т. 29. № 3. С. 63-73.
44. Теорія держави і права. Посібник для підготовки до державних іспитів / за заг. Ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2012. 192 с.
45. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; з а з а г. р е д. С . Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
46. Куракін О.М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35(2.1). С. 46-49.
47. Алісов Є.О. Гроші і грошовий обіг: теоретичні засади та стан правового регулювання в Україні. Харків: «Ксилон», 2004. 326 с.
48. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія / М. І. Любченко. Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. 280 с.
49. Олейников С.М. Функції держави і правові форми її діяльності. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 23. 2012. С. 150-161.

50. Тарасов О.В. Правовое лицо как персонативная правовая форма: теоретико-методологический и международно-правовой аспекты. *Проблеми законності*. 2011. № 113. С. 175–182.
51. Біла В. Правова форма як категорія науки адміністративного права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. 876 (15). С. 98–104.
52. Ковальчук А.С. Про визначення поняття «платіжна система» в контексті змін чинного законодавства України. *Право та інновації*. 2022. № 1 (37). С. 16–21.
53. Авраменко Л.В. Значення категорій «сутність», «зміст» та «форма» при формулюванні поняття права. *Проблеми законності*. 2014. № 125. С. 15-23.
54. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/ed20010712#Text> (дата звернення: 09.12.2021).
55. LAW ON PAYMENT AND SECURITIES SETTLEMENT SYSTEMS, PAYMENT SERVICES AND ELECTRONIC MONEY INSTITUTIONS. *Official Gazette*. 27 June 2013. THURSDAY. URL: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/de4fb4cc-19c4-47fe-a9cb-9ef0397a8923/Payment+Systems+Law.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-de4fb4cc-19c4-47fe-a9cb-9ef0397a8923-nbMX.z3> (дата звернення: 10.08.2022).
56. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2: М-Я. 624 с.
57. On Payment Services: Law of the Republic of Serbia on 16 June 2018. URL: https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents-eng/propisi/zakoni/law_payment_services.pdf (дата звернення: 10.08.2022).

58. Zahlungsdiensteaufsichtsgesetz (ZAG) vom 17. Juli 2017. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/zag_2018/__1.html (дата звернення: 20.09.2022).

59. DIRECTIVE 2007/64/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 November 2007 on payment services in the internal market amending Directives 97/7/EC, 2002/65/EC, 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 97/5/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007L0064&from=EN> (дата звернення: 06.12.2022).

60. Аветисян М.Р. Деякі питання організаційно-правових форм підприємництва та організаційно-правових форм некомерційного господарювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. №2. С. 87-90.

61. Біла В.Р. Правові форми публічного адміністрування в Україні. Автореф... канд. юрид. наук. К.: Національн. авіаційн. універ-т., 2020. 40 с.

62. Атаманова Ю.Є., Новіков Є.А. Організаційно-правові форми функціонування мережі трансферу технологій. Правова наука та інноваційна діяльність в умовах євроінтеграційних процесів: зб. матеріали круглого столу (м. Харків, 8 черв. 2018 р.) / [редкол.: С.В. Глібко, В.В. Россіхін, В.Б. Родченко]. Харків : Право, 2018. С. 12-15.

63. Борисов І.В. Організаційно-правові форми господарюючих суб'єктів як інструмент забезпечення підприємницької діяльності. *Право та інновації*. № 4 (28). 2019. С. 27-33.

64. Ісаков М. Щодо правового режиму майна унітарних підприємств. *Підприємство, господарство і право*. 2005. № 2. С. 130–133.

65. Кочергіна К. Інтереси, функції та правові засоби в генезисі формування організаційно-правових форм комерційних юридичних осіб. *Підприємництво, господарство, право*. 2004. № 8. С. 36-39.

66. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. К.: ІДіП, ДП “Юридичне видавництво “Аста”, 2004. 328 с.

67. Снісаренко Л.Ю. Організаційно-правова форма юридичної особи: теоретичне поняття та проблеми практичного застосування. Будуємо нову Україну. Збірник конференції. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4613/Snisarenko_Orhanizatsiyno-pravova.pdf?sequence=1&isAllowed=y. С. 372 (дата звернення: 10.09.2022).
68. Державний класифікатор України. Класифікація організаційно-правових форм господарювання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#n34> (дата звернення: 06.12.2022).
69. Глібко С.В. Правове регулювання діяльності наукового парку як суб'єкта національної інноваційної системи. *Право та інновації*. 2017. № 4 (20). С. 15-27.
70. Регулювання порядку укладення договорів про спільну діяльність за участю державних підприємств у законодавстві України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_29470 (дата звернення: 06.12.2022).
71. Про затвердження Положення про реєстрацію платіжних систем, учасників платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг: постанова Правління НБУ від 26.09.2022 р. № 208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 19.08.2022 р.).
72. Розширений пошук інформації щодо учасників платіжного ринку. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/payment-systems?page=2&perPage=5&search=&system%5B%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%2C%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%8E%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%94%D1%8E%20%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D1%94%20%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%5D=2&country=&indication=> (дата звернення: 07.12.2022 р.).

73. Національний банк України. Платежі та розрахунки. "MY TRANSFER". URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/payment-systems/49f1a9ec2f394285744d89b09b81b56d>. (дата звернення: 07.12.2022 р.).
74. Музика І.В. Принцип історизму у царині досліджень вітчизняної соціології права кінця ХІХ — початку ХХ століття. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 239-243.
75. Мірюк Т.М. Методологія дослідження заходів, пов'язаних із ізоляцією неповнолітніх, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 1 (16). Том 2. 2017. С. 234-239.
76. Копиленко О.Л. Виступи учасників зборів. Загальні збори. *Вісн. НАН України*, 2008, № 6. С. 47-52.
77. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.
78. Ковалко Н.М., Глух М.В., Правове регулювання електронних грошей в Україні. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 104-110.
79. Латковський П.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні. Автореф... канд. юрид. наук. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 24 с.
80. Лемеха Р.І. Методологія дослідження інституту митних режимів в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 135-143.
81. Хохуляк В.В. Наука фінансового права: проблеми становлення та розвитку. Дис... доктора юрид. наук. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 539 с.
82. Ситник І.П. Концептуальні засади парадигми оновленої платіжної системи України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Збірник наукових праць*. 2021. №3-4. (280-281). С. 44-53.
83. Дмитрик О.О., Токарева К.О., Котенко А.М. Цифрові технології та їх вплив на платіжні системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 818-722.

84. Махаєва О.О. Основні інфраструктури сучасного фінансового ринку та міжнародні стандарти їх оверсайта. *Вісник НБУ*. 2013. № 7 (209). С. 18-24.
85. Чмелик Г.В. Внутрішньодержавні небанківські платіжні системи – потреба часу. Правові аспекти. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/54034/5/Chmelyk_.pdf (дата звернення: 03.02.12.2021).
86. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. К. Юрінком Інтер, 2003. 240 с.
87. Онищенко Ю.І., Борисевич В.С. Етапи трансформації банківської системи України. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. № 7. С. 805-812.
88. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. К.: Поліграф книга, 2000. 512 с.
89. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки. К: Атака, 2000, с. 240.
90. Гроші, банки та кредит: у схемах у коментарях: навч. посібник / За ред. Б.Л. Луціва. 3-тє вид., стереотипне. Тернопіль: Карт-бланш, 2004. 214 с.
91. Вовчак О. Банківська справа: Навчальний посібник. Львів: Новий Світ-2000, 2008. 560 с.
92. Матвієнко П.В. Динаміка розвитку вітчизняної банківської системи. *Економіка та держава*. 2007. № 6.
93. Аржавітін С. Етапи створення банківської системи України. *Вісник НБУ*. 1997. № 3. С. 35-37.
94. Брітченко І.Г., Стойка В.С. Становлення і розвиток банківської системи України під впливом фінансових криз. *Економіка і організація управління*. 2016. № 4 (24). С. 43-53.
95. Д'яконова І.І. Історичні аспекти розвитку банківської системи України. *Економіка промисловості*. 2008. № 2. С. 10-18.

96. Дудченко В.Ю. Етапи формування та сучасні проблеми розвитку банківської системи України. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Збірник наукових праць. 2014. Вип. 40. С. 97-108.
97. Лобозинська С. Економічний аналіз розвитку банківської системи України в роки незалежності. Світ фінансів. 2013. № 1. С. 38-45.
98. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст.429.
99. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 3 серпня 1990 року № 142-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 34. Ст.499.
100. Колісник М.Б. Періодизація розвитку банківської системи України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.9. С. 184-191.
101. Основні напрями стабілізації народного господарства і переходу до ринкової економіки: схвалені Верховною Радою СРСР 19 жовтня 1990 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z900001> (дата звернення: 03.02.12.2021).
102. Про Державний банк СРСР: закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 11 грудня 1990 № 1828-1. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex10566.htm> (дата звернення: 03.02.12.2021).
103. Про банки та банківську діяльність: закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 11 грудня 1990 року № 1829-1. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex10567.htm> (дата звернення: 03.02.12.2021).
104. Про порядок введення в дію Закону України «Про банки і банківську діяльність»: постанова Верховної Ради України від 20 березня 1991 року № 873-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 282.
105. Про банки і банківську діяльність: закон України від 20 березня 1991 року № 872-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 281.

106. Про Статут Національного банку України: постанова Президії Верховної Ради України від 7 жовтня 1991 року № 1605-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 50. Ст. 705.

107. Алісов Є.О. Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні. Дис... доктора юрид. наук: 12.00.07. Рукопис. Харків: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2006. 445 с.

108. Порядок пересилання поштових відправлень (затв. наказом Українського державного підприємства поштового зв'язку "Укрпошта" від 31 жовтня 2001 р. N 445 на заміну "Почтовых правил. Технологическая часть" (наказ Міністерства зв'язку СРСР від 13 березня 1984 р. N 93)). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN4906> (дата звернення: 03.02.12.2021).

109. Про Укрпошту. URL: <https://www.ukrposhta.ua/ua/pro-ukrposhtu> (дата звернення: 12.02.12.2021).

110. Укрпошта. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Укрпошта> (дата звернення: 12.02.12.2021).

111. Про систему електронного грошового обігу в Україні: розпорядження Президента України від 30 квітня 1992 року № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79/92-рп#Text> (дата звернення: 10.02.12.2021).

112. Савченко А., Коваль І. СЕП: виконується перше десятиліття. *Вісник Національного банку України*. 2003. № 7. С. 28–31. С. 29.

113. Положення про безготівкові розрахунки в господарському обороті України (затверджене постановою Правління НБУ від 24 травня 1993 року № 37). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_116500-93/ed19930524#Text (дата звернення: 03.02.12.2021).

114. Про нову систему міжбанківських розрахунків в Україні: постанова Правління НБУ від 15.07.1993 р. № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0057500-93#Text> (дата звернення: 03.02.12.2021).

115. Про затвердження Положення про міжбанківські розрахунки в Україні: постанова Правління НБУ від 08.10.98 р. № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0579500-98#Text> (дата звернення: 03.02.12.2021).

116. Електронний грошовий обіг в Україні відзначає своє 20-річчя. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=2344404 (дата звернення: 03.02.12.2021).

117. Національний банк України. Платежі та розрахунки. Система електронних платежів. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/sep> (дата звернення: 03.02.12.2021).

118. Балакіна Ю.С. Оверсайт платіжних систем в Україні. Дис... канд. економ. наук. К.: Державний вищий навчальний заклад «Університет банківської справи», 2019. 269 с.

119. Про затвердження Інструкції "Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України" (затверджена постановою Правління НБУ від 2 серпня 1996 року № 204). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0204500-96#Text> (дата звернення: 03.02.12.2021).

120. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті (постанова Правління НБУ від 29 березня 2001 року № 135). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0368-01#Text> (дата звернення: 03.02.12.2021).

121. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постанова НБУ від 21 січня 2004 року № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text> (дата звернення: 03.02.12.2021).

122. Про затвердження Положення про міжбанківські розрахунки в Україні: постанова Правління НБУ від 08.10.98 р. № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0579500-98#Text> (дата звернення: 03.02.12.2021).

123. Про затвердження Інструкції про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті: постанова Правління НБУ 17.03.2004 р. № 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-04#Text> (дата звернення: 03.02.12.2021).

124. Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 03.02.12.2021).

125. Положення про впровадження пластикових карток міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, надані послуги та при видачі готівки (затв. постановою Правління НБУ від 24.02.97 р. № 37). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0086-97#Text> (дата звернення: 01.02.2021).

126. Про авторизацію операцій банківських платіжних карток: постанова Правління НБУ від 09.11.98р. № 468. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0754-98#Text> (дата звернення: 31.01.2021).

127. Про організацію розрахунків за банківськими платіжними картками: постанова Правління НБУ від 09.11.98р. № 468. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0217-99#Text> (дата звернення: 30.01.2021).

128. Про Національний банк України: закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 30.01.2021).

129. Про банки та банківську діяльність: закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 10.12.2021).

130. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 10.12.2021).

131. Директива Європейського парламенту і Ради 2009/110/ЄС від 16 вересня 2009 про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей і пруденційний нагляд за нею, про внесення змін до директив 2005/60/ЄС і 2006/48/ЄС та про скасування Директиви 2000/46/ЄС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text (дата звернення: 10.12.2021).

132. Регламент (ЄС) № 924/2009 від 29 квітня 2015 року Європейського Парламенту та Ради про транскордонні платежі у рамках співтовариства, який скасовує Регламент (ЄС) № 2560/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-15#Text (дата звернення: 10.12.2021).

133. Regulation (EU) No 260/2012 of the European Parliament and of the Council of 14 March 2012 establishing technical and business requirements for credit transfers and direct debits in euro and amending Regulation (EC) No 924/2009. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012R0260&qid=1672438353276&from=E> N (дата звернення: 30.12.2021).

134. Директива 2015/849/ЄС від 20 травня 2015 року Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей та фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту і Ради, а також скасовує Директиву 2005/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради та Директиву Комісії 2006/70/ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEI/es-2015849.pdf> (дата звернення: 10.12.2021).

135. Директива 2015/2366/ЄС від 25 листопада 2015 року про платіжні послуги на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директив 2002/65/ЄС та 2009/110/ЄС, Регламенту (ЄС) № 1093/2010 та скасовує Директиву 2007/64/ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEI/es-20152366.pdf> (дата звернення: 10.12.2021).

136. Регламент (ЄС) 2015/751 від 29 квітня 2015 року Європейського Парламенту та Ради про міжбанківські комісійні збори за платіжні операції, що здійснюються за допомогою платіжних карток. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-15#Text (дата звернення: 10.12.2021).

137. Регламент (ЄС) 2015/847 від від 20 травня 2015 року Європейського Парламенту та Ради про інформацію, яка супроводжує перекази коштів, який скасовує Регламент (ЄС) № 1781/2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_040-15#Text (дата звернення: 10.12.2021).

138. Національний банк України. Платежі та розрахунки. Імплементация Закону України "Про платіжні послуги". URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/law-payment-services> (дата звернення: 20.04.2023).

139. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 19.08.2022).

140. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: постанова Правління НБУ від 24.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text> (дата звернення: 02.01.2023).

141. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (за період 01.08 – 31.08.2022 р.). Грошово-кредитна сфера URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/monitoring_fin8-1_gotove.pdf. (дата звернення: 02.01.2023).

142. Мороз В.М. Організаційно-правовий механізм державно-управлінського впливу: зміст та характеристика категорії. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 23. С. 106-114.

143. Степаненко С.В. Науково-теоретичне дослідження сутності поняття «механізм» в контексті управління організаційними змінами. *Вісник*

Волинського інституту економіки та менеджменту. Вип. 13, 2015 рік. С. 275- 287.

144. Кривицький Ю.В. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 22 – 25.

145. Альберда Т.Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія ("правовий механізм"). *Молодий вчений*. № 2 (02). 2013. С. 64-68.

146. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори / Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 248 с.

147. Шпаков В.В. Правовий механізм державного регулювання: засоби, склад та система. *Економічна теорія та право*. 2015. № 4 (23). С. 188-198.

148. Борисов І.В. Організаційно-правова форма фінансових установ як правовий механізм узгодження економіко-правових інтересів основних учасників ринку фінансових послуг. *Право та інновації*. 2016. № 4. С. 61-67.

149. Прилуцький Р.Б. Правові механізми у сфері господарювання. *Юридична наука*. 2013. № 5. С. 26-39.

150. Кривицький Ю. Механізм правового регулювання та правова система: співвідношення правових категорій. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 8. С. 78–80.

151. Древаль Ю. Д. Правовий механізм як складна управлінська категорія. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 113-117.

152. Данильян О.Г. Механізм захисту прав людини в сучасному суспільстві: теоретико-правовий дискурс. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2013. № 4. С. 48-55.

153. Дашковська О. Державно-правовий механізм впровадження гендерної рівності в канадському суспільстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 192-198.
154. Швидка Т.І. Інноваційне інвестування в механізмі забезпечення економічної конкурентоздатності: господарсько-правовий аспект. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Економічна теорія та право. 2013. № 3. С. 178-189.
155. Вишивана Б.М., Терешко О.М. Оверсайт платіжно-розрахункових систем: теоретичні аспекти та механізм реалізації в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 11. С. 216-222.
156. Новицький А. Правовий механізм застосування електронного банкінгу в діяльності окремих суб'єктів господарювання. *Правова інформатика*. 2008. № 4. С. 37-40.
157. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19-20. С. 179–185.
158. Онищенко С.В., Бережна А.Ю., Філонич О.М. Бюджетний механізм: методологічні підходи та практика бюджетної децентралізації. *Проблеми економіки*. 2021. № 1. С. 107-122.
159. Кривицький Ю.В. Механізм регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 74-79.
160. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12-18.
161. Кривицький Ю.В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання: Автореф... канд. юрид. наук. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2010. 18 с. С. 12.
162. Стукаленко О.В. Нотатки до розуміння категорії «механізм правового регулювання». *Правова держава*. 2017. № 26. С. 20-25.

163. Бевз С.І. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового регулювання державного управління господарською діяльністю. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4(25). Т. 2. 2018. С. 43-47.

164. Очкуренко С.В., Баштовий С.В. Актуальні проблеми визначення меж фінансово-правового регулювання. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 4. С. 85-90.

165. Латковська Т.А. Фінансово-правове регулювання організації та функціонування банківської системи в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса: Нац. ун.-т "Одеська юридична академія", 2008. 36 с.

166. Фінансово-правове регулювання публічних закупівель в Україні: монографія / [Ю. І. Пивовар, В. М. Новаковець]. К.: ТОВ «Три К», 2012. 224 с.

167. Фінансове право: підручник / О. О. Дмитрик, Є. О. Алісов, Д. А. Кобильнік та ін. ; за ред. О. О. Дмитрик. Одеса: Видавництво «Юридика», 2022. 466 с.

168. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

169. Терела Г.В. Фінансове право: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення навчальної дисципліни підготовки бакалавра спеціальності 081 «Право», напряму підготовки 6.030401 «Правознавство», 6.030401і «Правознавство». Полтава: Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (ПУЕТ), 2016. 320 с.

170. Іванченко О. М. Класифікація та структура норм міжнародного і національного права: загальне та особливе / О. М. Іванченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України; НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 46. С.101-109.

171. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В.

Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

172. Про створення внутрішньої платіжної системи Державного казначейства: постанова КМУ і НБУ від 15 вересня 1999 р. № 1721. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1721-99-п#Text> (дата звернення: 19.04.2023).

173. Пожидаєва М.А. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні. Автореф... доктора юрид. наук. Київ: НДІ інформатики і права Національної академії правових наук України, 2020. 39 с.

174. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення об'єктами нагляду (оверсайта) законодавства України з питань діяльності платіжних систем в Україні: постанова правління Національного банку України від 19.12.2013 № 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0062-14#Text> (дата звернення: 09.12.2021).

175. Чернадчук В.Д. Заходи впливу Національного банку України за порушення банківського законодавства: поняття та види. *Держава та регіони. Сер.: Право*. 2014. № 2 (44). С. 38-43.

176. Маланчук Т.В., Отич П.С. Проблеми класифікації заходів впливу Національного банку України. *Молодий вчений*. 2018. № 1(1). С. 94-98.

177. Погрібний С.О. Імперативні та диспозитивні норми та їх роль в регулюванні цивільних відносин. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2. С. 46-54.

178. Раданович Н. Загальнодозвільне юридичне регулювання як прояв диспозитивних можливостей права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Випуск 66. С. 33-41.

179. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посіб. 6-е вид. Х.: Консум, 2002. 159 с.

180. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4223> (дата звернення: 23.04.2023).

181. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань додаткових вимог до договорів про надання фінансових послуг, укладених банками зі споживачами: постанова Правління НБУ від 25 листопада 2022 року № 232. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25112022_232 (дата звернення: 26.04.2023).

182. Про затвердження Положення про реєстрацію платіжних систем, учасників платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг: постанова Правління НБУ від 26.09.2022 № 208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0208500-22#n29> (дата звернення: 26.04.2023).

183. Visa Core Rules and Visa Product and Service Rules. URL: <https://www.visa.com.ua/content/dam/VCOM/download/about-visa/visa-rules-public.pdf> (дата звернення: 26.04.2023).

184. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.

185. Фінансове право: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х.: Екограф, 2015 500 с.

186. Фінансове право : навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Х.: Право, 2010. 288 с.

187. Фінансове право України: навчальний посібник / [М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, І. М. Проць, Р. М. Скриньковський, Ю. Р. Лозинський]. Львів: СПОЛОМ, 2022. 394 с.

188. Фінансове право : навчальний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) / Т. А. Латковська, М. І. Сідор, О. С. Койчева. Одеса, 2019. 226 с.

189. Ковальчук А.С. Про деякі теоретичні питання класифікації платіжних систем. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С. 125-132.
190. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 29.04.2023).
191. Наливайко Л.Р. Навчальний контент з дисципліни «Теорія і практика правозастосування». Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 262 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/121.4.pdf> (дата звернення: 29.04.2022).
192. Донченко О.І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 11. Т. 1. С. 40-42.
193. Юхимюк О.М. Функції правозастосовного тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 91-95.
194. Садовський М.М. Окремі теоретичні питання тлумачення норм права. *Право та державне управління*. 2014. № 4. С. 4-8.
195. Болокан І.В. Реалізація норм права як правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]; відп. за вип. М. В. Афанасьєва*. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2016. Вип. 77. С. 31-38.
196. Легка О.В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30-33.
197. Study on the payment attitudes of consumers in the euro area (SPACE) – 2022. URL: https://www.ecb.europa.eu/stats/ecb_surveys/space/shared/pdf/ecb.spacereport20212~783ffdf46e.en.pdf (дата звернення: 02.05.2023).

198. Солдаткіна Д.О., Швагер О.А. Актуальні питання правового регулювання безготівкових розрахунків в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 57. С. 174-181.
199. Payments go (even more) digital. Payment systems. Statistics. BIS. URL.: https://www.bis.org/statistics/payment_stats/commentary2011.htm (дата звернення: 04.05.2023).
200. Типологічне дослідження «Відмивання доходів від податкових злочинів»: наказ Державної служби фінансового моніторингу України від 21 грудня 2020 р. № 122. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/Типолог%20ДСФМУ/Typology%202020.pdf> (дата звернення: 04.05.2023).
201. Криклій О.А. Теорія та практика забезпечення кіберстійкості банків. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. № 10. 2020. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/52.pdf (дата звернення: 04.05.2023).
202. Деркач Ю.Б., Кузнєцов А.М. Регулювання платіжного ринку України. *Електронний науково-практичний журнал “Інфраструктура ринку”*. Вип. 39. 2020. С. 334-338. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/39_2020_ukr/57.pdf (дата звернення: 04.05.2023).
203. Адамова О.С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 19-24.
204. Конспект лекцій. Предмет і значення логіки. Мислення і мова. URL: <http://ftplec.nlu.edu.ua/Навчально-методичні%20матеріали/Кафедра%20філософії/ЛОГІКА/Конспект%20лекцій.pdf> (дата звернення: 07.05.2023).
205. Abrazhevich D. Electronic payment systems: a user-centered perspective and interaction design. *Technische Universiteit Eindhoven*. URL: <https://pure.tue.nl/ws/portalfiles/portal/2396269/200411085.pdf> (дата звернення: 05.05.2023).

206. Резникова Т.А. Трансформация международных платежных систем как направление повышения эффективности международной финансовой деятельности. *Приазовський економічний вісник. Електронний науковий журнал*. 2018. № 1(06). С. 21-26. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2018/1_06_uk/6.pdf (дата звернення: 28.11.2021).
207. Ситник І.П. Нові погляди щодо класифікації платіжних систем у контексті сучасного функціонування і розвитку. Формування ринкових відносин в Україні. 2019. № 3 (214). С. 48-57.
208. Шемелинець І.І. До питання класифікації видів юридичної відповідальності. *Закарпатські правові читання*. Том 1 2017. С. 6-41 <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/13419> (дата звернення: 30.11.2021).
209. Адабашев Т.К. До питання класифікації платіжних систем, що функціонують в Україні. *Вісник Нац. ун-ту "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого"*. 2013. № 2 (13). С. 142–153.
210. Настасяк І. Співвідношення поняття «типологізація» з суміжними поняттями. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 37–44.
211. Демидова И.А. Теоретическая типология в стратегии научного поиска. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 87-101.
212. Балакіна Ю.С. Класифікація платіжних систем з точки зору їх оверсайта. *Бізнес Інформ*. 2014. № 9. С. 286-291.
213. Remittances and Transparency in Government Reporting. Global Financial Integrity. URL.: <https://gfintegrity.org/remittances-and-transparency-in-government-reporting/> (дата звернення: 10.12.2021).
214. FATF REPORT. THE ROLE OF HAWALA AND OTHER SIMILAR SERVICE PROVIDERS IN MONEY LAUNDERING AND TERRORIST FINANCING. October, 2013. URL.: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Role-of-hawala-and-similar-in-ml-tf.pdf> (дата звернення: 02.12.2021).

215. Назаренко В.О. Підходи до класифікації платіжних систем в Україні. *Право та державне управління*. 2018. № 4 (33). С. 77-82.
216. Заверуха І.Б. Банківське право: посібник для студентів. Львів : Астролябія, 2002. 222 с.
217. Банківські операції: підручник / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пудовкіна та ін. К.: КНЕУ, 2002. 476 с.
218. Латковська Т.А. Фінансово-правове регулювання організації та функціонування банківської системи в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2007. 543 с.
219. Орлюк О.П. Правові проблеми організації та діяльності банківської системи України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 381 с.
220. Енциклопедія банківської справи України / ред. В.С. Стельмах; НБУ, Ін-т незалежних експертів. К.: Молодь; Ін Юре, 2001. 680 с.
221. Про банки і банківську діяльність: закон України 20 березня 1991 року № 872-ХІІ (в редакції 10.01.1997 р.) URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-12/ed19970110#o72> (дата звернення: 08.05.2023).
222. Правила системи електронних платежів Національного банку України (затв. рішенням Ради Платіжної організації системи електронних платежів Національного банку України, протокол від 13 липня 2017 року № 1 (із змінами та та доповненнями). URL.: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/13072017_1_rules_SEP.pdf?v=4 (дата звернення: 08.05.2023).
223. Інструкція про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті (затв. постановою Правління Національного банку України від 03.03.2023 № 16). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016500-23#Text> (дата звернення: 30.01.2021).

224. Сухонос В.В. Правовий статус Національного банку України та його взаємодія з органами прокуратури. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_KPD/Sukhonos_15.pdf (дата звернення: 09.05. 2023).
225. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 09.05. 2021).
226. Національний банк України. Організаційна структура. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/structure> (дата звернення: 08.05. 2023).
227. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: постанова КМУ від 15 квітня 2015 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-п#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
228. Публічний звіт голови Казначейства Тетяни Слюз про підсумки діяльності Державної казначейської служби України за 2020 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/%20до%20Звіту.pdf> (дата звернення: 09.05.2023).
229. Русін В. М. Внутрішня платіжна система казначейства: сучасний стан та перспективи розвитку. Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст: Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції 20-22 березня 2008 р. Том III. Вінниця: ВІЕ ТНЕУ, 2008. С. 74-79.
230. Публічний звіт голови Казначейства Тетяни Слюз про підсумки діяльності Державної казначейської служби України за 2022 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_kazna_2022.pdf (дата звернення: 09.05.2023).
231. Бюджетний кодекс України. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
232. Казначейська справа: навчальний посібник / К.С.Опалко, І.І.Булах, Н.О. Соколовська та ін. К.: Аграрна освіта, 2014. 296 с.

233. Allan, R. et al. The Evolving Functions and Organization of Finance Ministries (2015). *IMF Working Paper*. URL.: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp15232.pdf> (дата звернення 09.05.2023).
234. Курганська Е.І., Кублікова Т.Б. Система казначейства: управління фінансовими ресурсами: монографія. Одеса: ОНЕУ, 2015. 323 с.
235. Сушко Н.І. Становлення Державної казначейської служби України як складової модернізації управління державними фінансами. *Фінанси України*. 2017. № 6. С. 56-73.
236. Чечуліна О.О. Передумови створення Державного казначейства України. *Вісник Київського державного торговельно-економічного університету*. 1997. № 3. С. 29-44.
237. Юнацький М.О. Конспект лекцій з дисципліни «Казначейська справа»: для студ. напрям підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит», ступінь бакалавр. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2018. 199 с.
238. Про Державне казначейство України: Указ Президента України від 27 квітня 1995 року № 335/95. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335/95#Text> (дата звернення 09.05.2023).
239. Чечуліна О.О. Реформування системи управління доходами та витратами бюджету і розвиток казначейської системи його виконання. Автореф. дис. ... канд. екон. наук. К.: ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2002. 20 с.
240. Казначейська система: підручник / О.П. Кириленко, П.С. Гринчишин, З.М. Лободіна, В.В. Письменний, В.П. Горин; Західноукр. нац. ун-т ; за наук. ред. А.І. Крисоватий, О. П. Кириленко, Т. Я. Слюз. Тернопіль: Західноукр. нац. ун-т, 2020. 362 с.
241. Національний банк України. Платежі та розрахунки. Упровадження стандарту ISO 20022. Документи з імплементації стандарту ISO 20022 в Україні. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/project-iso20022> (дата звернення: 15.05.2023).

242. Про платіжні послуги. Картка документа. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1591-20> (дата звернення: 15.05.2023).
243. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/03012017_2-rsh.pdf?v=4 (дата звернення: 08.05.2023).
244. Про затвердження Положення про єдиний казначейський рахунок: наказ Державного казначейства України від 26.06.2002 № 122. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0594-02#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
245. Про визнання такими, що втратили чинність, наказів Державного казначейства України від 26 червня 2002 року № 122 та від 30 листопада 2010 року № 449: наказ Міністерства фінансів України № 618 від 26.11.2021 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1620-21#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
246. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами: наказ Міністерства фінансів України від 24.12.2012 № 1407. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-12#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
247. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів: наказ Міністерства фінансів України від 23.08.2012 № 938. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1569-12#n1096> (дата звернення: 09.05.2023).
248. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування небюджетних рахунків клієнтів: наказ Міністерства фінансів України від 21.07.2014 № 770. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0928-14#n15> (дата звернення: 09.05.2023).
249. Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державної казначейської служби України: наказ Міністерства фінансів України від 22.06.2012 № 758. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0928-14#n15> (дата звернення: 09.05.2023).

250. Положення про Управління електронних сервісів Державної казначейської служби України (затв. наказом ДКСУ від 30.06.2021 № 165). URL.: <https://www.treasury.gov.ua/pro-kaznachejstvo/organizacijna-struktura> (дата звернення: 09.05.2023).

251. Положення про Управління платіжних систем Державної казначейської служби України (наказ від 01.07.2021 № 169). URL.: <https://www.treasury.gov.ua/pro-kaznachejstvo/organizacijna-struktura/upravlinnya-platizhnih-sistem> (дата звернення: 09.05.2023).

252. Управління ризиками банків: монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. 283 с.

253. Михайловська І.М., Олійник А.В. Банківські операції. Кредитно-модульний курс: Навчальний посібник. Львів: Магнолія 2006, 2011. 646 с.

254. Про затвердження Положення про електронні гроші в Україні: постанова Правління НБУ від 25.06.2008 № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

255. Про здійснення операцій з використанням електронних платіжних засобів: постанова Правління НБУ від 05.11.2014 № 705. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-20#Text> (дата звернення: 19.08.2022).

256. Про затвердження Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними: постанова Правління НБУ від 29.09.2022 № 210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#Text> (дата звернення: 19.08.2022).

257. Кіреєва К.О. Розвиток електронних грошей в Україні в умовах війни. Фінансовий ринок: сучасні тренди та нові виклики: тези доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 31 жовтня 2022 р.) / відп. ред. Н. П. Шульга. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. 115 с.

258. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг: закон України від 12 січня 2023 року № 2888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-20#Text> (дата звернення: 19.08.2022).

259. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2006. 456 с.

260. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова Правління НБУ від 29.12.2017 № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-12#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

261. Про затвердження Інструкції про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні: постанова Правління НБУ від 25.09.2018 № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103500-18#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

262. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: постанова КМУ від 23 липня 2014 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-п#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

263. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон України від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр#n18> (дата звернення: 09.05.2023).

264. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон України від 8 липня 2010 року № 2464-VI. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#n547> (дата звернення: 09.05.2023).

265. Деякі питання казначейського обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів: постанова КМУ від 1

березня 2001 р. № 200. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2001-p#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

266. Міністерство фінансів України. Уповноважені банки, через які здійснюється виплата пенсій, грошової допомоги та заробітної плати працівникам бюджетних установ. URL.: <https://mof.gov.ua/uk/upovnovazheni-banki-shhodo-obslugovuvannja-zarplatnih-proektiv> (дата звернення: 09.05.2023).

267. Про затвердження Переліку банків України та умов, на яких ці банки залучатимуться до касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів з видачі готівки за чеками органів Державної казначейської служби України у 2021 – 2023 роках: наказ Міністерства фінансів України від 14.12.2020 № 763. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1315-20#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

268. Про затвердження Порядку відбору банків, через які здійснюється виплата пенсій, грошової допомоги, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та заробітної плати працівникам бюджетних установ: постанова КМУ від 26 вересня 2001 р. № 1231. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-2001-p#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

269. Монаєнко А. О. Фінансово-правові проблеми інституційного розвитку платіжних систем в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (19). С. 143-145.

270. За 2020 рік готівки в обігу стало на третину більше. *Економічна правда*. URL.: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/22/670286/> (дата звернення: 09.05.2023).

271. Про бюджетну систему Української РСР: закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 грудня 1990 року № 512-XII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512-12/ed19901205#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

272. Про бюджетну систему України: закону України в редакції
закону № 253/95-ВР від 29.06.95. URL.:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512-12#o272> (дата звернення: 09.05.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації.

1. Ковальчук А.С. Про деякі теоретичні питання класифікації платіжних систем. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С. 125-132.

2. Ковальчук А.С. Про визначення поняття «платіжна система» в контексті змін чинного законодавства України. *Право та інновації*. 2022. № 1 (37). С. 16–21.

3. Ковальчук А.С. Платіжна система як правова форма. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 793-795.

4. Kovalchuk A.S. On The Situation And Certain Issues Of Approximating The Legislation Of Ukraine On Payment Systems To The European Union Legislation. *European Reforms Bulletin*. 2021. № 4. Pp. 25-31.

Наукові праці, які посвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Ковальчук А.С. До питання про типологію платіжних систем за законодавством України. *Правові засади діяльності правоохоронних органів: до міжнар. дня прав людини та 70-річчя з дня 70-річчя з дня ухвал. Загальної декларації прав людини* : зб. ст., тез наук. доп. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 груд. 2018 р.). Харків: Точка, 2018. С. 42-44.

2. Ковальчук А.С. Про деякі аспекти правового захисту карткових рахунків у сучасних електронних платіжних системах. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики*: зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 квіт. 2018 р.). Харків: Точка, 2018. С. 54-55.

3. Ковальчук А.С. До питання про систему нормативно-правових актів, які ругулюють платіжні системи в Україні. *Правові засади діяльності*

правоохоронних органів: зб. наук. пр. за матеріалами IV Міжнар. наук.-
практ. конф. (15 груд 2017 р.). Харків: Точка, 2017. С. 8-10.

Таблиця 1. Наукові підходи до визначення поняття платіжна система

№ з/п	Автор	Визначення
1	П. Ван ден Берг	Платіжна система - набір механізмів для виконання зобов'язань, прийнятих суб'єктами господарювання при придбанні ними матеріальних чи фінансових ресурсів.
2	А. Ліпіс, Т. Маршалл, Я. Лінкер	Платіжна система - це сукупність адекватного програмного забезпечення, ліній зв'язку, обчислювальних потужностей, організацій робіт, економічного та правового забезпечення
3	Б.Дж. Саммерс	Платіжна система - це сукупність коштів, які необхідні для дотримання зобов'язань, що виникли внаслідок виконання економічну діяльність.
4	М.П. Березіна	Платіжна система – сукупність елементів, класифікованих за такими ознаками, як "суб'єкти розрахункових відносин", "об'єкти розрахунків", "місце проведення розрахунків", "форма розрахунків", "величина платежу".
5	Г.М. Белоглазова	Платіжна система - це сукупність правил, договірних відносин, технологій, методик розрахунку, внутрішніх та зовнішніх нормативних актів, які дозволяють усім учасникам провадити фінансові операції та розрахунки один з одним.
6	Сучасний економічний словник (Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовський, Є.Б. Стародубцева)	Платіжна система - 1) система обміну трансакціями та взаєморозрахунків між її учасниками, реалізована з використанням пластикових карток, наприклад "Віза", "Амерікен експрес"; 2) комп'ютерна мережа та програмне забезпечення, що використовуються учасниками системи
7	О.І. Лаврушин	Платіжна система - це система безготівкових розрахунків являє собою сукупність принципів організації розрахунків, вимог, що висуваються до них, форм та способів розрахунків.
8	П.С. Рабогошвілі	Платіжна система - механізм переказу коштів від однієї особи іншій за законами, правилами та стандартами, що визначають права, обов'язки та відповідальність учасників.
9	Пункт (11) Розділу 1 Закону ФРН «Про нагляд за платіжними послугами (ZAG)» від 17.07.2017 р.	платіжна система визначається як система переказу грошових коштів, заснована на формальних і стандартизованих правилах і єдиних правилах обробки, клірингу або розрахунків за платіжними операціями.
10	Пункт 37 ст. 2 Закону Республіки Сербія «Про платіжні послуги»	платіжна система означає систему для переказу грошових коштів між її учасниками з письмовими та стандартизованими процедурами та правилами для обробки, взаємозаліку та / або врегулювання платіжних розпоряджень, що застосовуються до всіх учасників системи.
11	Науменкова С.В., Міщенко С.В.	З організаційно-правової точки зору платіжна система є сукупністю законодавчо врегульованих механізмів, що забезпечують здійснення платежів між контрагентами в процесі виконання ними своїх зобов'язань.
12	Пункт 1.29 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III	платіжна система - платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система
13	Пункт 59 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX	платіжна система - це система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи

14.	Пожидаєва М.А.	Платіжну систему можна охарактеризувати і як набір певних платіжних інструментів, відповідних розрахункових процедур, програмно-технічних механізмів та правил переказу грошових коштів, а також як сукупність відносин, що виникають між платіжною організацією платіжної системи та учасниками платіжної системи, оператором послуг платіжної інфраструктури для надання ними платіжних послуг.
15.	Назаренко В.	платіжна система – це платіжна організація, учасники платіжної системи і сукупність платіжних інструментів та відносин, які виникають із приводу грошового переказу та регулюються договорами і загальними правилами платіжної системи щодо процесингу, клірингу та/або розрахунку.
16.	Бортник Н., Єсімов С.	Платіжна система - це сукупність організацій, що взаємодіють за правилами платіжної системи з метою здійснення переказу грошових коштів.
17.	Мишкін Ф.	платіжна система – це система, яка визначає порядок проведення угод купівлі-продажу в економіці, не залежно від конкретної форми грошей, якої вони набувають на певний час.
18.	Адамик Б., Ткачук В.	платіжна система - це сукупність взаємопов'язаних законів, норм, правил здійснення платежів в економіці, у т.ч. через посередницькі організації, шляхом використання всіх форм грошей, платіжних інструментів і засобів, а також підсистем готівкових та безготівкових розрахунків з метою організації грошового обігу в суспільстві
19.	Ковальчук А.С.	платіжна система - це персоніфікована організаційно-правова форма діяльності з надання платіжних послуг

**Таблиця 2. Відомості про учасників платіжної системи
«MY TRANSFER»**

№ з/п	Найменування учасника платіжної системи (торговельна марка, веб-сайт)	Резидентність учасника	Тип учасника	Дата внесення відомостей до Реєстру
1	ПуАТ "КБ "АКОРДБАНК"	резидент	банк	20.06.2018
2	АКБ "ІНДУСТРІАЛБАНК"	резидент	банк	24.10.2018
3	АТ "БАНК ТРАСТ-КАПІТАЛ"	резидент	банк	31.01.2019
4	ПАТ "БАНК ВОСТОК"	резидент	банк	14.03.2019
5	ПрАТ "УФГ"	резидент	небанківська установа	25.03.2019
6	АТ "МОТОР-БАНК"	резидент	банк	13.05.2019
7	АТ "БАНК "ГРАНТ"	резидент	банк	09.07.2019

Таблиця 3. Узагальнення поглядів щодо періодизації розвитку банківської системи України [88, 84-87]

Джерело	Етапи	Характеристика етапів
О.В. Дзюблюк [88, 84-87]	I етап (1987-1989)	початок реорганізації монобанківської системи адміністративно-командного типу.
	II етап (1990-1991)	охоплює останній період функціонування банківської системи України в умовах колишнього СРСР.
	III етап (1992-1994)	характеризується переважно екстенсивним розвитком банківської системи.
	IV етап (1995-2000)	відзначається відносною стабілізацією загального числа зареєстрованих банків.
І. Лютий [89, 129-130]	I етап (1991-1992)	процес перереєстрації та реорганізації існуючих банківських інститутів.
	II етап (1992-1993)	виникнення банків «нової хвилі»
	III етап (1994-1996)	якісне зростання та оздоровлення банківської системи.
	IV етап (1996-1998)	стабілізація та впровадження національної грошової одиниці.
Б. Луців [90, 157-158]	I етап (1991-1993)	етап активного становлення та розвитку банківської системи.
	II етап (1993-1998)	етап стагнації та зростання банківської кризи.
О. Вовчак [91, 34]	I етап (1988-1990)	Реєстрування банків у Москві.
	II етап (1991-1992)	Відбувається перереєстрація банківських установ в Україні.
	III етап (1992-1993)	У цей період відбувається створення банків «нової хвилі», масове утворення кишенькових банків.
	IV етап (1994-1996)	Для цього етапу характерно призупинення інфляційних процесів.
	V етап (1996-1997)	Реєструються представництва іноземних банків та банки за участю іноземного капіталу.
	VI етап (з 1998 рр.)	Проводиться реформування бухгалтерського обліку і звітності.
П. Матвієнко [92, 44-49]	I етап (1991-1992)	Становлення банківської системи незалежної України.
	II етап (1992-1999)	Екстенсивний етап розвитку банківської системи.

	III етап (2000-2006)	Етап стабілізації і початку економічного піднесення в країні.

Таблиця 4. Види норм права в механізмі фінансово-правового регулювання платіжних систем в залежності від способу правового регулювання

№ з/п	Спосіб правового регулювання	Нормативно-правовий акт	Норма права
1.	Уповноваження	Пункт 1 статті 40 закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III	У разі порушення законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність з надання небанківських фінансових послуг, Національний банк України у межах своїх повноважень має право застосувати заходи впливу відповідно до закону
2.	Зобов'язання	Пункт 6 статті 20 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX	Надавачі нефінансових платіжних послуг зобов'язані страхувати свою відповідальність перед користувачами та надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків у порядку, встановленому Національним банком України з урахуванням положень законодавства.
3.	Заборона	Частина 3 п. 3 статті 20 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX	Платіжним установам, операторам поштового зв'язку, установам електронних грошей, філіям іноземних платіжних установ, фінансовим установам, що мають право на надання платіжних послуг, забороняється укладати договори із страховиками та банками-гарантами, які належать до однієї фінансової групи з надавачем платіжних послуг, що забезпечує збереження коштів користувачів у такий спосіб.
4.	Дозвіл	Стаття 10 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX	Право на надання платіжних послуг 1. До надавачів платіжних послуг належать: 1) банки, філії іноземних банків (далі - банки); 2) платіжні установи (у тому числі малі платіжні установи); 3) філії іноземних платіжних установ; 4) установи електронних грошей; 5) фінансові установи, що мають право на надання платіжних послуг; 6) оператори поштового зв'язку; 7) надавачі нефінансових платіжних послуг; 8) Національний банк України; 9) органи державної влади, органи місцевого самоврядування. 2. Надавати платіжні послуги мають право лише особи, зазначені у частині першій цієї статті.

Додаток Д

Таблиця 5. Охоронні норми за видами юридичної відповідальності, які встановлені за порушення законодавства про платіжні послуги

№ з/п	Вид юридичної відповідальності	Нормативно-правовий акт	Правоохоронна норма
1.	Адміністративна	Стаття 163 ⁻¹³ Кодексу України про адміністративні правопорушення	Порушення небанківською фінансовою установою, яка має ліцензію Національного банку України на переказ коштів без відкриття рахунків, комерційним агентом банку законів України та нормативно-правових актів Національного банку України щодо порядку приймання готівки для подальшого її переказу тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб небанківської фінансової установи, яка має ліцензію Національного банку України на переказ коштів без відкриття рахунків, комерційного агента банку від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
2.	Адміністративна	Стаття 163 ⁻¹⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення	Порушення законів України та нормативно-правових актів Національного банку України щодо порядку здійснення операцій з електронними грошима тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб юридичної особи - суб'єкта господарювання від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
3.	Адміністративна	Стаття 163 ⁻¹⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення	Порушення порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), у тому числі перевищення граничних сум розрахунків готівкою, недотримання установлених законодавством вимог щодо забезпечення можливості розрахунків за товари (послуги) з використанням електронних платіжних засобів тягне за собою накладення штрафу на фізичну особу - підприємця, посадових осіб юридичної особи від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
4.	Адміністративна	Стаття 166 ⁻⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення	Порушення пов'язаними з банком особами або іншими особами, які відповідно до закону можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України, крім порушень, зазначених у статті 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність", у тому числі подання недостовірної (неповної) звітності, зокрема, щодо якості активів, проведення операцій із пов'язаними з банком особами, суті операцій, або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку тягне за собою накладення штрафу від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

5.	Адміністративна	Стаття 166 ⁸ Кодексу України про адміністративні правопорушення	Здійснення банківської діяльності, банківських операцій або іншої діяльності з надання фінансових послуг без набуття статусу фінансової установи чи без спеціального дозволу (ліцензії), якщо законом передбачено набуття статусу фінансової установи чи одержання спеціального дозволу (ліцензії) для здійснення зазначених видів діяльності, або з порушенням порядку надання фінансових послуг юридичними особами, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
6.	Адміністративна	Стаття 166 ²⁰ Кодексу України про адміністративні правопорушення	Неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації з питань діяльності платіжних систем Національному банку України, якщо подання такої інформації передбачено законами України та нормативно-правовими актами Національного банку України тягне за собою накладення на фізичних осіб - підприємців та посадових осіб юридичних осіб, які є об'єктами нагляду (оверсайту), штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
7.	Адміністративна	Стаття 188 ²⁹ Кодексу України про адміністративні правопорушення	Невиконання законних вимог посадових осіб Національного банку України щодо усунення порушень банківського законодавства або законодавства, яке регулює переказ коштів в Україні, або створення перешкод для виконання покладених на них обов'язків тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
8.	Кримінальна	Стаття 200 Кримінального кодексу України	1. Підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ, платіжних карток або їх використання чи збут, а також неправомірний випуск або використання електронних грошей карається штрафом від трьох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
9.	Фінансово-правова	Пункт 1 статті 84 Закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX	У разі порушення об'єктом нагляду (крім банків) та/або оверсайта вимог законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, та/або у разі недостатності заходів з управління ризиками, що вживаються для захисту інтересів споживачів платіжних послуг, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню має право застосувати до таких об'єктів заходи впливу, до яких належать: 1) письмове застереження; 2) накладення штрафу в розмірі від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 3) тимчасова, до усунення порушення, заборона

			надання однієї або більше платіжних послуг; 4) тимчасова, до усунення порушення, заборона надання платіжних послуг через комерційних агентів; 5) тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи від посади; 6) тимчасова, до усунення порушення, заборона використання права голосу власником істотної участі в надавачі платіжних послуг (тимчасова заборона права голосу); 7) тимчасове, до усунення порушення, зупинення дії ліцензії, виданої відповідно до цього Закону; 8) вимога до власника істотної участі в об'єкті нагляду та/або об'єкті оверсайта про відчуження часток або акцій об'єкта нагляду та/або об'єкта оверсайта; 9) відкликання ліцензії, виданої відповідно до цього Закону, та виключення з Реєстру; 10) виключення з Реєстру
10.	Фінансово-правова	Пункт 9 статті 86 Закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX	У разі виконання помилкової платіжної операції на рахунок неналежного отримувача надавач платіжних послуг зобов'язаний негайно після виявлення помилки переказати за рахунок власних коштів суму платіжної операції отримувачу, а також сплатити йому пеню в розмірі 0,1 відсотка суми простроченого платежу за кожний день прострочення від дня завершення помилкової платіжної операції до дня переказу коштів на рахунок отримувача, але не більше 10 відсотків суми платіжної операції
11	Цивільноправова	Пункт 1 статті 87 Закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX	Платник несе відповідальність перед надавачем платіжних послуг, що його обслуговує, відповідно до умов укладеного між ними договору про надання платіжних послуг
12.	Цивільноправова	Пункт 3 статті 87 Закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-IX	Платник зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну надавачу платіжних послуг, що його обслуговує, внаслідок недотримання цим платником вимог щодо захисту інформації і здійснення неправомірних дій з компонентами платіжної інфраструктури (у тому числі платіжними інструментами, обладнанням, програмним забезпеченням). У разі недотримання користувачем зазначених вимог надавач платіжних послуг, що обслуговує платника, звільняється від відповідальності перед платником за виконання платіжних операцій.
13.	Цивільноправова	Пункт 1 статті 92 Закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-І	Інші особи, ніж надавач платіжних послуг, що обслуговує користувача (у тому числі залучені надавачем платіжних послуг інші надавачі платіжних послуг - посередники або комерційні агенти), винні у невиконанні або неналежному виконанні платіжної операції зобов'язані відшкодувати на вимогу надавача платіжних послуг усі сплачені ним на користь користувачів суми коштів
14.	Цивільноправова	Пункт 1 статті 1073 Цивільного кодексу України	У разі несвоєчасного зарахування на рахунок грошових коштів, що надійшли клієнтові, їх безпідставного списання банком з рахунка клієнта або порушення банком розпорядження

			клієнта про перерахування грошових коштів з його рахунка банк повинен негайно після виявлення порушення зарахувати відповідну суму на рахунок клієнта або належного отримувача, сплатити проценти та відшкодувати завдані збитки, якщо інше не встановлено законом

Таблиця 6. Інші види правових норм у складі механізму фінансово-правового регулювання платіжних систем [220, 232-233]

№ з/п	Вид правової норми	Критерій класифікації	Нормативно-правовий акт	Зміст правової норми
1.	Абсолютно визначені	За ступенем визначеності варіанта поведінки - з вичерпною конкретністю і повнотою встановлюють умови своєї дії, права і обов'язки адресатів та наслідки їх порушення	Пункт 12 ст. 71 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-І	12. Платіжна система має право здійснювати діяльність в Україні з дня внесення Національним банком України відомостей про неї до Реєстру
2.	Відносно визначені	За ступенем визначеності варіанта поведінки - не містять повних, вичерпних вказівок на умови їх дії, права і обов'язки адресатів або зміст санкцій. Застосування таких норм у конкретних ситуаціях залежить від розсуду (дискреції) особи	Пункт 8 ст. 82 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-І	Національний банк України здійснює оцінювання об'єктів оверсайта на відповідність вимогам законодавства та міжнародним стандартам оверсайта для мінімізації ризиків, які властиві платіжним системам та діяльності з надання платіжних послуг. За результатами оцінювання Національний банк України може надавати рекомендації об'єктам оверсайта.
3.	Загальні	Залежно від обсягу (сфери) дії - поширюються на рід певних відносин у цілому	Пункт 3 ст. 60 закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-І	Користувачі мають право здійснювати з електронними грошима з урахуванням обмежень, встановлених цим Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України, такі платіжні операції: 1) придбання електронних грошей у емітента в обмін на кошти; 2) пред'явлення емітенту електронних грошей до погашення в обмін на кошти; 3) здійснення обміну електронних грошей одного емітента на електронні гроші іншого емітента; 4) виконання інших платіжних операцій з електронними грошима
4.	Спеціальні	Залежно від обсягу (сфери) дії - встановлюються з	ст. 58 закону України «Про платіжні	Винятки з поняття електронних грошей 1. До електронних грошей не

		метою конкретизації та деталізації, врахування своєрідності та особливостей будь-якого виду суспільних відносин, рід яких регулюється загальною нормою права (фактично є виключеннями з загальних норм)	послуги» 30 червня 2021 року № 1591-І	належать будь-які одиниці вартості, що: 1) обліковуються суб'єктом господарювання, який їх випустив, або містяться на будь-якому фізичному носії і використовуються в обмежений спосіб, зокрема дають змогу їх держателю придбавати товари і послуги лише у суб'єкта господарювання, який випустив такі одиниці вартості, незалежно від місцезнаходження такого суб'єкта господарювання; 2) використовуються абонентом постачальника електронних комунікаційних послуг для оплати та споживання цифрового контенту за допомогою будь-якого електронного комунікаційного, цифрового пристрою, за умови що надання таких послуг оплачується абонентом
5.	Матеріальні	Їх призначення полягає в первинній регламентації поведінки (діяльності) суб'єктів суспільних відносин. Вони визначають зміст первинних прав і обов'язків суб'єктів права, їх правове становище і безпосередньо спрямовані на регулювання суспільних відносин	Пункт 137 Положення про порядок здійснення авторизації діяльності надавачів фінансових платіжних послуг та обмежених платіжних послуг (затв. постановою НБУ від 07.10.2022 № 217)	Мінімальний розмір статутного капіталу юридичної особи, яка має намір надавати фінансові платіжні послуги у статусі малої платіжної установи, на дату подання заяви про видачу ліцензії та в будь-який час протягом дії ліцензії не може становити менше: 1) 650 тисяч гривень - у разі намірів такої особи надавати виключно послуги з переказу коштів без відкриття рахунку; 2) 1,5 мільйона гривень - у разі намірів надавати кілька фінансових платіжних послуг незалежно від їх кількості та видів (з урахуванням обмежень щодо видів послуг, які має право надавати мала платіжна установа, установлених цим Положенням)
6.	Процесуальні	Призначення норм процесуального права полягає в правовому регулюванні так званих організаційних суспільних відносин, забезпеченні процедур, форм реалізації або захисту норм матеріального права. Процесуальні	Пункт 144 Положення про порядок здійснення авторизації діяльності надавачів фінансових платіжних послуг та обмежених платіжних послуг	144. Юридична особа, яка надає або має намір надавати фінансові платіжні послуги, здійснює формування (включаючи збільшення) свого статутного капіталу з урахуванням вимог пункту 165 глави 15 розділу II Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг

		норми завжди мають процедурний характер; вони адресовані насамперед суб'єктам, наділеним державно-владними повноваженнями щодо прийняття та застосування норм матеріального права.	(затв. постановою НБУ від 07.10.2022 № 217)	
	Постійні	Норми, встановлені з невизначеним строком дії	Пункт 1 Розділ VIII закону України «Про платіжні послуги» 30 червня 2021 року № 1591-І	Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через 12 місяців з дня набрання ним чинності, крім: 1) частини другої статті 66, яка набирає чинності та вводиться в дію через 12 місяців з дня введення в дію цього Закону; 2) частини третьої статті 38 та глави 4 розділу IV, які набирають чинності та вводяться в дію через 36 місяців з дня введення в дію цього Закону
	Тимчасові	норми, встановлені тільки на певний строк	Пункт 21 Постанови Правління НБУ від 24.02.2022 р. № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану»	Протягом дії воєнного стану інші нормативно-правові акти Національного банку України діють у частині, що не суперечать цій постанові

Таблиця 7. Класифікація видів платіжних систем [202, 335]

Класифікаційна ознака	Характеристика видів
ТРАДИЦІЙНІ	
Резидентність учасників	Платіжна система, учасниками яких є виключно резиденти Платіжна система, учасниками яких є як резиденти, так і нерезиденти
Централізація	Централізована платіжна система (керована з єдиного центру) Децентралізована платіжна система (керована приватними кредитними інститутами)
Сума платежів	Гуртова (призначена для обробки великих і термінових платежів) Роздрібна (призначена для обробки невеликих сум платежів)
Вплив на економіку країни	Системно значуща (порушення в діяльності системи може спровокувати порушення у функціонуванні фінансової сфери країни) Соціально значуща (порушення в діяльності самої системи може викликати погіршення фінансового становища значної кількості учасників фінансової сфери)
Порядок та строки розрахунків	Платіжна система валових розрахунків (брутто-розрахунки) в режимі реального часу Платіжна система відкладених нетто-розрахунків Змішана платіжна система
Кількість використовуваних валют	Моновалютна платіжна система (використовується одна валюта) Мультивалютна платіжна система (використовуються дві і більше валют)
НОВІТНІ	
Приналежність грошової одиниці, що виступає як платіж	Платіжна система з використанням державних грошових одиниць (національна валютна одиниця, що є законним засобом платежу в рамках національної економіки, емісія яких забезпечується державою) Платіжна система з використанням приватних грошових одиниць (віртуальні валютні одиниці випускаються у цифровій формі, тільки приватними емітентами і не гарантуються будь-якою юрисдикцією)
Форма платіжних інструментів	Платіжна система з використанням: – паперових платіжних інструментів (наприклад, банківські чеки); – електронні платіжні інструменти: – традиційні (електронна форма платіжних інструментів і обробки інформації (платіжні картки)); – інноваційні (електронна обробка інформації в інтерактивному середовищі (електронні чеки або віртуальні гаманці)
Канали доступу до платіжної інфраструктури	Платіжна система з використанням закритих каналів зв'язку (всі інформаційні повідомлення передаються через захищені банківські канали зв'язку, зовнішній доступ до яких неможливий) Платіжна система з використанням відкритих каналів зв'язку (інформаційні повідомлення передаються через відкриті канали зв'язку на основі протоколів шифрування інформації (Інтернет))

**Таблиця 8. Класифікація видів платіжних систем з точки зору їх
оверсайта [212, 287]**

Ознака	Види платіжних систем
Залежно від організаційно-правової форми платіжної організації платіжної системи	
Залежно від форми власності та виду власника	- платіжні системи, створені центральним(и) банком(ами); - платіжні системи, створені іншими, крім центрального банку, установами: - приватні: - створені резидентами: - створені комерційними банками; - створені небанківськими установами; - створені нерезидентами: - створені комерційними банками; - створені небанківськими установами; - державні: - створені державними банками; - створені небанківськими установами
Залежно від резидентності учасників	- тільки учасники резиденти; - учасники резиденти та нерезиденти
Залежно від структури участі	- платіжні системи, у яких передбачена багаторівнева участь; - платіжні системи, у яких не передбачена багаторівнева участь
Залежно від особливостей розрахунків у платіжній системі	
Залежно від форми та строків розрахунків	- платіжні системи валових розрахунків (брутто-розрахунки) у режимі реального часу; – платіжні системи відкладених нетто-розрахунків: розрахунки на основі одностороннього неттингу; розрахунки на основі багатостороннього неттингу; - гібридні платіжні системи
Залежно від масштабів діяльності	- внутрішньодержавні; - транскордонні
Залежно від кредитного механізму	- з наданням кредиту впродовж дня; - без надання кредиту
Залежно від порядку резервування коштів	- з попереднім депонуванням; - без попереднього депонування
Залежно від середньої суми платежів та сегменту обслуговування	- роздрібні платіжні системи (retail payment systems): системи переказу коштів; карткові платіжні системи; - оптові системи (wholesale payment systems)
Залежно від функцій платіжної організації з виконання розрахунків	- платіжна організація виконує функції тільки оператора платіжної системи: - платіжні системи, у яких розрахунки здійснюються центральним банком; - платіжні системи, у яких розрахунки здійснюються комерційним(и) розрахунко- вим(и) банками; - платіжна організація самостійно виконує розрахунки
Інші ознаки	
Залежно від ролі платіжної системи в економіці / можливості платіжної системи призвести до системного ризику / від важливості	- важливі платіжні системи: системно важливі платіжні системи; соціально важливі; - інші

Додаток 3

Таблиця 9. Визначення поняття єдиного казначейського рахунку [234, 153]

Ф.І.П. вчених	Дефініція ЄКР
Даневич О.С.	«ЄКР - це рахунок, відкритий Державному казначейству у Національному банку для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних міжбанківських переказів НБУ».
Іванський А.Й.	«ЄКР - це рахунок, який відкрито Державним казначейством України в Національному банку України для ведення обліку коштів та проведення розрахунків у Системі електронних платежів НБУ».
Курганська Е.І.	«ЄКР - це інструмент реалізації фінансових відносин в процесі розподілу, перерозподілу фінансових ресурсів через систему казначейства між учасниками бюджетного процесу, що дозволяє обґрунтувати взаємозв'язок та взаємозалежність елементів платіжної системи країни».
Наказ ДКУ від 26 червня 2002 року №122, який був зареєстрований у Міністерстві юстиції 18 липня 2002 року за №595/6882	«Положення про єдиний казначейський рахунок», згідно з яким ЄКР - це рахунок, який об'єднує кошти субрахунків, що відкриті у ДКУ (центральний рівень) управлінням Державного казначейства в АРК, областях, містах Києві та Севастополі.
Мороз А.М., Пуховкіна М.Ф.	«Єдиний казначейський рахунок – це сукупність бюджетних рахунків, відкритих Головному управлінню державного казначейства та його територіальним органам за балансними рахунками №2513, 3513 «Кошти Державного казначейства України» в установах Національного банку та уповноважених комерційних банках».
Петрашко П.Г. Чечуліна О.О.	«ЄКР – це система бюджетних рахунків органів Держказначейства, відкритих в установах банків за відповідними балансними рахунками, на які зараховуються податки, збори, інші обов'язкові платежі державного бюджету та надходження з інших джерел, встановлених законодавством України, і з яких органами Державної казначейської служби здійснюються платежі безпосередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи та/або надали послуги розпорядникам бюджетних коштів».
Юрій С.І.	«Єдиний казначейський рахунок – це система бюджетних рахунків органів державного казначейства, що відкриті в органах казначейства за відповідними балансними рахунками, на які зараховуються податки, збори, інші обов'язкові платежі державного та місцевих бюджетів та надходження з інших джерел, і з яких органами Державної казначейської служби здійснюються платежі безпосередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи або надали послуги розпорядникам бюджетних коштів».